

20 år
2002-2022

VETENSKAP BILDNING TRADITION

AXESS

AXESS MAGASIN NR 6 SEPTEMBER 2022 PRIS: 89:-

Att skriva fritt

Alexander McCall Smith
om nya hot mot författarnas frihet

OPINION

MAGNUS HENREKSON

om kortslutningen i
energipolitiken.

RECENSIONER

JOEL HALLDORF

om Tocqueville och den
moraliska muskulaturen.

KRÖNIKA

ANNIKA BORG

fiskar pärlor i
det förflutna.

TIDSAM 2804-06

7 388280 408901

RETURVECKA 42

SKAFFA DIG JÄRNBOLL PÅ

företagande, näringsliv, arbetsmarknad, entreprenörskap & ekonomi.

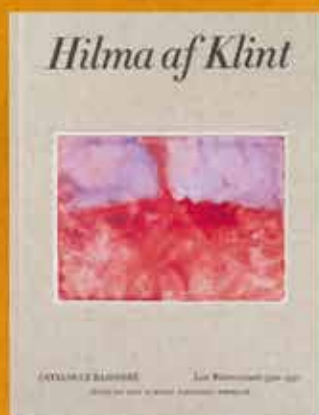
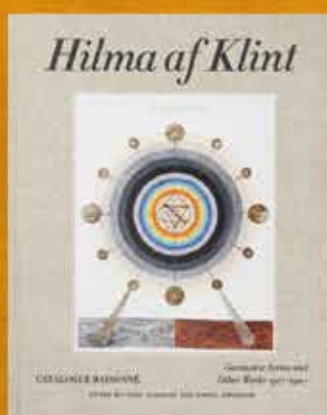
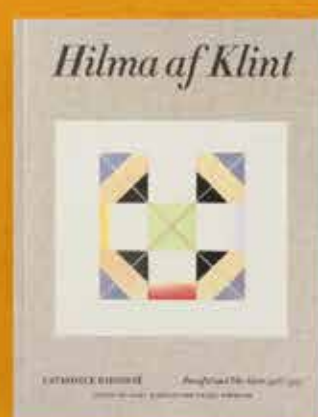
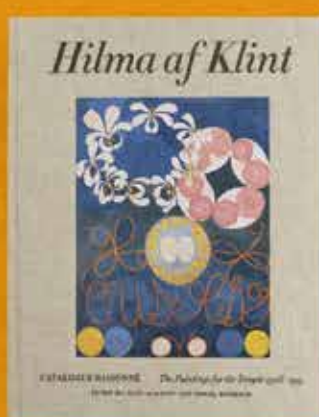
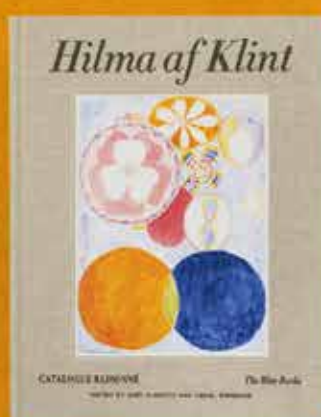
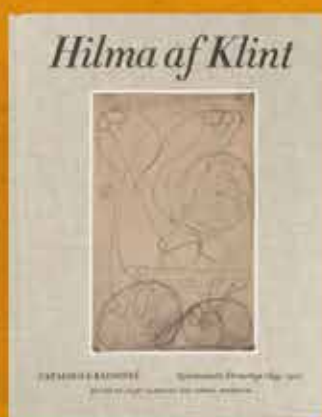
Intresserad av företagande, ekonomi, arbetsmarknad och näringspolitik? I Tidningen Näringslivet får du alla nyheter och fördjupningar. Alltid ur näringslivets perspektiv.

BOKFÖRLAGET STOLPE

Hantverk, bildning och skönhet

Hilma af Klint CATALOGUE RAISONNÉ

Nu kommer den sista delen i en unik catalogue raisonné över den abstrakta pionjären Hilma af Klint (1862–1944). Katalogen består av sju volymer som sammanlagt innehåller nästan 1600 av Hilma af Klints verk.

Hilma af Klint har tagit konstvärlden med storm. Från att ha varit praktiskt taget okänd likställs hon nu med de största moderna målarna och hennes verk anses banbrytande.

Missa inte att alla läsare har 20 % rabatt på Bokförlaget Stolpes titlar med koden **STOLPE20** hos **Bokus.com**

Kan EU hålla ut som Ukraina?

PJ Anders Linder

En god del av sommarens lediga tid har gått åt till Antony Beevors mäktiga *Russia. Revolution and Civil War 1917–1921*, som nyligen givits ut i svensk översättning som *Ryssland. Revolution och inbördeskrig 1917–1921* av Historiska media.

Militärhistorikern Beevor har gjort sig ett namn som expert på andra världskriget, men denna gång använder han sin analytiska förmåga och hantverksskicklighet till att skildra de ohyggliga konflikterna som hemsökte det ryska imperiet efter statsomvälvningarna i februari och oktober 1917. Man brukar tala om "ryska inbördeskriget", men det handlade rätteligen om ett stort antal krig. Röda revolutionärer stred för all del mot vita kontrarevolutionärer, men det rådde oreda på bägge sidorna, och framförallt de vita var uppdelade på flera styrkor som präglades av djup inbördes misstänksamhet. Till detta ska läggas minoriteters kamp för nationell frigörelse, tyska arméns ockupation av Ukraina efter freden i Brest-Litovsk, ententeländernas stöd till de vita, krigsfångars försök att slå sig hem samt frilansande krigsherrars våldsamhet och plundringslystnad. Allt sammans blandades i en häxkittel.

ÖVERGREPPEN VAR LEGIO, det ena värre än det andra; fångar och civila slaktades utan betänkligheter, antisemitismen grasserade och fick våldsamhet och fruktansvärt utlopp.

Emellanåt börjar alla namn på generaler, floder, städer, kommissarier, regementen och kosackhövdingar att snurra i huvudet på en, men efter att man har tagit ett par djupa andetag och konsulterat kartor och register klarnar bilden igen.

Man inser vilket hopplöst läge som rådde. Ingen läsare kan undgå att notera den hänsynslöshet och makthunger som präglade Lenin och hans bolsjeviker. Hos dem fanns aldrig minsta vilja till demokrati med verkligt folkligt inflytande.

Men lika tydligt ser man arrogansen, klassföraktet och den imperialistiska halsstarrigheten hos avgörande delar av det vita ledarskapet. Ingenting hade någon rimlig framtidsväg att erbjuda vanliga, fredliga människor.

Skildringarna av plundring och vandalisering leder obönhörligen tankarna till bilderna från Ukraina under det gångna halvåret: "Allting i själva tågen som kunde tas eller förstöras hade tagits eller förstörts. Metallplåtar hade bänts loss från vagntaken. På Sucharevskaja plosjtjad pågick det en aktiv handel med tvättställ, speglar och röd sammet som rivits loss från sätena."

Tvättställ då, tvättmaskiner idag.

Och samma sorts besinningslösa våld: "Muravjov och de så kallade första och andra revolutionsarmén [nådde] med sammanlagt bara 4 000 män Dneprs östra strand och inledde ett tio dagar långt bombardemang av Kiev. Muravjov sköt i ett meddelande till Lenin om förstörelsen av palats och kyrkor..."

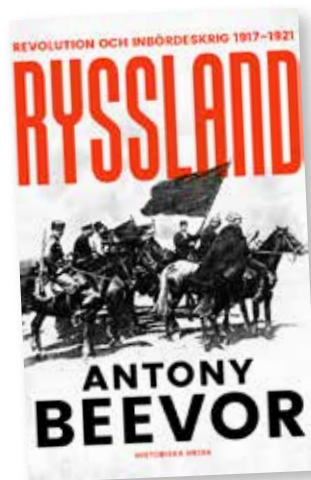
Men vad gäller Ukraina finns också en avgörande

skillnad. För drygt hundra år sedan rörde det sig om en nyfödd, kaotisk och kortlivad statsbildning. Idag är man ett fritt land med levande medborgaranda och ett starkt civilsamhälle, som kan värja sin frihet och sitt nationella oberoende när man får hjälp från andra demokratier.

Historien låter sig inte ändras, men den dikterar inte framtiden. Mönster finns men kan brytas.

*

DET HAR GÅTT ett drygt halvår sedan Rysslands invasion den 24 februari men trots de fruktansvärda förlusterna i form av människoliv och materiell förstörelse är den ukrainska försvarsviljan obruten. Man är fast besluten att hålla den ryska krigsmakten stängd, men för att klara detta är man beroende av fortsatt stöd utifrån. De ryska arsenalerna må inte alltid vara toppmoderna, men de är utomordentligt stora och Ukraina behöver medel att sätta emot. Som överste-

Ukraina bryter historiens mönster.

FOTO: UKRAINIAN PRESIDENTIAL PRESS SER/TT

löjtnant Joakim Paasikivi från Försvarshögskolan säger till SVT (23/8): ”Jag tror inte att den sva-
ga punkten är ukrainarna, utan det är den euro-
peiska opinionen. Förmågan att hålla ut är god
över tid, men de behöver vapen att slåss med.”

Får de det? Bilden är inte helt uppmuntran-
de. Inget av de sex största europeiska länderna
har gjort något nytt åtagande om vare sig mili-
tärt eller annat stöd under juli månad, enligt den
Ukraine Support Tracker som sköts av Institut
für Weltwirtschaft i Kiel [www.ifw-kiel.de] och
nivån i juni var betydligt lägre än i maj och april.

SER MAN TILL HELA perioden från den 24 februa-
ri till början av augusti har Frankrike, Italien och
Spanien varit njugga på alla fronter, medan Stor-
britannien har gett mest i Europa och Polen varit
särskilt generöst med den militära hjälpen. USA
överskuggar förstås alla andra vad gäller absolu-
ta tal, men ser man till nationella uppoffringar
är det Estland och Lettland som imponerar allra
mest. De båda baltiska staterna har bidragit med
nästan 1 procent av respektive lands BNP. Det är

som om Sverige skulle ha ställt upp med i stor-
leksordningen 50 miljarder kronor.

Det har vi inte gjort. Enligt IFW har vi skänkt
motsvarande 0,08 procent av BNP, vilket gör oss
till den 14:e största givaren i världen relativt sett.
Vi har alltså bidragit med vad som motsvarar en
tolftedel av vår årliga biståndsbudget, varav en
god del brukar försvinna in i FN-systemets svar-
ta hål. Det kan inte vara en rimlig prioritering.

Statsvetarna Ivan Krastev och Mark Leo-
nard kunde redan i början av sommaren visa att
många européer föredrog snabb fred framför
rättvis näpsta av Ryssland. Risker är betydande
att det blir efter värre på den punkten i takt med
att kylan kryper in och priset på mat och energi
fortsätter att stiga. I Sydeuropa tycker många att
Ryssland ligger långt bort och att hotet är avläg-
set och abstrakt. Tyska ansvarsbärare tänker på
industrin och sin energipolitiska meritlista och
vändas. Men hur obekvämt det än må vara måste
Europas ledare förklara att det inte finns någon
snar fred i sikte. Den förmenta freden skulle på
sin höjd bli ett vapenstillestånd, som låter Putins
arméer återhämta sig innan de fortsätter mar-
schen mot väster. Här måste även Sveriges stats-
minister dra sitt strå till stacken.

*

ATT GE SVENSKT STÖD till Ukraina och bilda opi-
nion för Ukrainas sak i EU-kretsen är ändå bara
delar av den stora säkerhetspolitiska uppgift som
väntar den som blir statsminister efter valet den
11 september. Det handlar också om att lotsa Sve-
rige in i Nato och att lägga ut kursen för den upp-
rustning av försvaret som det råder enighet om i
teorin men ännu inte i praktiken.

Dessa rader skrivs i slutet av augusti, mitt i
en valrörelse som hittills har ägnat föga upp-
märksamhet åt relationerna till världen utanför
Verona. Man kan säga att inrikesfrågor alltid tar
över inför ett val och att vi har inhemskt våld att
debattera så att det räcker och blir över. Men det
vore onekligen ett demokratiskt plus om väljar-
na i god tid fick reda på var de nya resurserna till
försvaret ska hämtas samt klara besked om att
Natofientliga partier inte kan komma ifråga när
det ska bildas regering.

PJ Anders Linder

”Estland och
Lettland har bidra-
git med nästan
1 procent av re-
spektive lands
BNP. Det är som
om Sverige skulle
ha ställt upp med i
storleksordningen
50 miljarder
kronor.”

Träffa Axess på Bokmässan den 22–25 september

Under mässan intervjuas aktuella fackboksförfattare för Axess TV av **PJ Anders Linder, Lotta Gröning, Adam Cwejman** och **Erik Jersenius** med flera.

Kom förbi och lyssna, vila benen och ta en kaffe. Har du tankar och idéer om vad du skulle vilja läsa mer av i Axess Magasin, passa på att träffa oss i monter C03:42!

**Monter
C03:42**

10 SAMHÄLLE

- Krönikor* Susanna Birgersson fascineras av en tidlös kvinnomanual **10**
 Annika Borg spanar efter det förflutnas pärlor **10**
Kyrkogårdar Nils Johan Tjärnlund begrundar kyrkogårdarnas förlorade historia **12**
BBC Olle Lidbom undrar över framtiden för en nationell klenod **16**
Vetenskap Charlotta E Lindell läser böcker som förklarar världen **18**
Brasilien Anders Fredriksson ser hot och möjligheter inför presidentvalet **20**
I korthet Pablo Picasso. Förtröstan **22**
Samtiden Fredrik Johansson ser sig om och skakar på huvudet **23**

24 FRIZON

- Alexander McCall Smith försvarar det fria ordet **24**
 Torbjörn Elensky tänker långsiktigt **30**

36 OPINION

- Magnus Henrekson undrar var elöverskottet finns.

TEMA: TILL FRIHETENS FÖRSVAR

40 Frihetens kristna rötter

Många av våra moderna frihetsbegrepp har sitt ursprung i det judisk-kristna arvet. De första kristna församlingarna var redan från början en utmaning mot den bestående ordningen. **Av Richard Chartres**

46 Hotet kommer inifrån

Vår frihets största fiende är inte repressiva regimer. Hotet kommer från oss själva och vår oförmåga att försvara den. **Av Juliet Samuel**

50 Vår tids korsfarare

Demokratin och rättsstaten undergrävs av en ny auktoritär och kompromisslös progressiv aktivism. Den kan bara bekämpas genom ett kraftfullt försvar av individuell frihet och det västerländska samhällets värderingar. **Av Kemi Badenoch**

54 Gör inte upp

En fredsöverenskommelse där Ukraina avstår delar av sitt territorium skulle leda till instabilitet och framtida konflikter. Ett demokratiskt och välmående Ukraina ligger inte i ryskt intresse. **Av Alina Poljakova**

”

När romanen är slut efter sina 155 perfekta sidor vill jag genast börja om, trots att cigaretterna är slut och inte mycket finns i sikte.

Ida Westin, sid 70

58 TRADITION

Carl-Göran Heidegren om Rudolf Schlichter.

62 CIVILISATION

- Idéhistoria* Carl Rudbeck studerar upplysningstiden 62
Memoarer Jakob Sjövall läser Richard Swartz 64
Yttrandefrihet Catarina Kärkkäinen om hotade rättigheter 66
Litteraturhistoria Alfred Sjödin läser Stéphane Mallarmé 67
Litteratur Henrik Nilsson om Tejo och litteraturen 69
Litteraturhistoria Ida Westin läser Jens Rehn 70
Krönika Edvard Hollertz ser en blå våg svepa över landet 71
I korthet David Andersson om Göran Hägglund och Vergilius 71

72 RECENSIONER

- Christian Abrahamsson går motvilligt till sjöss 73
Helena Granström kartlägger nya världar 77
Lars Åke Augustsson följer en karriärst 79
Patrik Lindenfors studerar hannar och honor 82
Erik W Larsson kontrar ilska med skam 85
Karin Henriksson beundrar en modehoppa 86
Cecilia Nikpay kritiserar kamratanda 88
Joel Halldorf rör sig från rojalismen 91
Håkan Lindgren hoppas på välvilliga herrar 93
Joel Stade söker det gemensamma goda 95

98 I VÅR TID

Bengt Ohlsson lägger Slas åt sidan.

AXESS

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör och vd:

PJ Anders Linder

Redaktörer: David Andersson,
Jan Söderqvist och Mats Wiklund

Redaktionssekreterare:

Katarina O'Nils Franke

Redaktionsråd: Katarina Barrling,
Louise Belfrage, Adam Cwejman och
Anna Victoria Hallberg

Korrektur: Catharina Lewenhaupt

Bildredaktörer och layout:

Petter Carnhagen och Vendela Nylund

Annons och marknadsföring:

Marcus Nilsen

Ansvarig utgivare: PJ Anders Linder

Nästa nummer: 17 oktober 2022

Material: Redaktionen tar inte
ansvar för insänt obeställt material.
Material insänt till Axess kan lagras
och publiceras elektroniskt.

Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 5 tr.
111 44 Stockholm

E-post: redaktionen@axess.se

Telefon: 08-788 50 50

Omslagsbild: Alexander McCall

Smith, 2019. Foto: Kirsty Anderson

Vinjetbilder: Johan Patricny

Porträttteckningar: Johan Patricny

Villkor & personuppgifter: axess.se

Prenumerationsärenden:

Helår 9 nummer: 769 kr

Kontakta Pressdata: tfn 08-799 63 31

e-post: axess@pressdata.se

Typsnitt: Freight (Display,

Sans, Text & Big), Archer

ISSN: 1651-0941

Repro och tryck:

Printpool/Mukusala

Printed matter
3041 0976

Christian Abrahamsson

Fil dr i kulturgeografi
och kulturskribent

David Andersson

Författare och redaktör i *Axess*

Lars Åke Augustsson

Författare och kritiker

Kemi Badenoch

Brittisk konservativ parlaments-
ledamot. Jämställdhetsminister
2020-2022

Nicklas Berild Lundblad

Fil dr i informatik

Susanna Birgersson

Fri skribent

Anders Björnsson

Publicist, författare
och översättare

Annika Borg

Teologie doktor och skribent

Richard Chartres

Biskop av London 1995-2017

Torbjörn Elensky

Författare och frilansskribent

Anders Fredriksson

Forskar om byråkrati,
administration och korruption
vid universitetet i São Paulo

Helena Granström

Författare, fil mag i teoretisk
fysik och fil lic i matematik

Joel Halldorf

Docent i kyrkohistoria vid
Uppsala universitet och lärare på
Teologiska högskolan
i Stockholm

Carl-Göran Heidegren

Professor i sociologi vid
Lunds universitet

Magnus Henrekson

Professor i nationalekonomi

Karin Henriksson

Författare och journalist

Edvard Hollertz

Agronom och
ledarskribent i *ATL*

Fredrik Johansson

Senior director på
Hallvarsson & Halvarsson

Catarina Kärkkäinen

Ansvarig för borgerlig
idéutveckling i Timbro

Erik W Larsson

Läkare och frilansskribent

Olle Lidbom

Kommunikationschef
på Norstedts

Charlotta E Lindell

Journalist

Patrik Lindenfors

Forskare i biologisk och
kulturell evolution vid
Institutet för framtidsstudier

Håkan Lindgren

Journalist och kritiker

Alexander McCall Smith

Författare till serien om
Damernas detektivbyrå

Cecilia Nikpay

Ekonom och frilansskribent

Henrik Nilsson

Författare och essäist

Bengt Ohlsson

Journalist och författare

Alina Poljakova

Ordförande och vd i
Center for European Policy
Analysis i Washington

Carl Rudbeck

Fil dr i litteraturvetenskap

Juliet Samuel

Kolumnist i *Daily Telegraph*

Alfred Sjödin

Universitetslektor i
litteraturvetenskap vid
Karlstads universitet

Jakob Sjövall

Statsvetare och frilansskribent

Joel Stade

Pol mag och tidigare
politiskt sakkunnig i
Statsrådsberedningen

Nils Johan Tjärnlund

Arkiv- och forskningschef
på Nordstjärnan

Ida Westin

Bibliotekarie och kritiker

Mats Wiklund

Redaktör i *Axess*

Mellan förmåga och förståelse

PETER GÄRDENFORS tänkvärda essä (Axess nr 5/22) om omdömet betydelse sätter fingret på en punkt som sannolikt kommer att bli allt ömmare över tid: vår förväntan att system som tycks ha stor förmåga att göra olika saker också har en grundläggande förståelse för vad det är de egentligen gör. Det är inte så märkligt att vi tror så – ofta när vi träffar experter går förmåga och förståelse hand i hand. En skicklig tennisspelare kan ofta lära ut tennis väl, en duktig bilförare har sannolikt reflekterat över hur man kör bil bättre.

Det ligger i hur vi lär oss, i det reflekterande lärandet som kännetecknar oss som människor – det som forskaren Anders Ericsson kallar övervägt lärande: vi lär oss genom att fokusera på svagheter och särskilda moment, med intentionen att ständigt förbättra vår egen förmåga. Datorer lär sig väldigt annorlunda – och om man skall för enkla så lär sig datorer kanske mer genom korvstoppling, eller en sorts datastoppling, där massiva datamängder används för att extrahera olika sorters mönster.

DETTA ANTYDER EN intressant möjlighet: Kanske är det så att det sätt på vilket vi lär oss något spelar roll? Ett sätt att se om det är så är att fundera över vad som händer när vi begår ett misstag. En pianist som gör ett felslag kan snart återvända till melodin och rytmen, en schackspelare som ställer bort sig kommer att försöka spela så att hon snart kommer tillbaka in i spelet. En AI som begår ett misstag hittar dock inte tillbaka lika lätt. Vetenskapsmannen och författaren Marcus du Sato beskriver i sin bok om datorer och kreativitet vad som händer när det datorprogram, Alphago, som vann över en av världens bästa mänskliga spelare, Lee Sedol, i brädspelet go begick ett misstag i ett av partierna – och visar där hur programmet när det väl ställt bort sig helt plötsligt började spela på ett obegripligt och destruktivt sätt.

Vi kan så formulera en sorts hypotes: mänskligt lärande ger en förmåga och förståelse som skapar mjuka misstag. Maskinlärande ger en förmåga frikopplad från förståelse som hårda misstag. Mänskligt lärande har utvecklats för att vara böjligt och formbart, maskinlärande är ofta skört. Misstaget utgör en sorts inikt mått på lärandets kvalitet och robusthet.

Det rimmar ganska väl med Gärdenfors analys: omdömet spelar en stor roll i hur vi hanterar misstag och felsteg, vi förstår ofta direkt vad som händer och kan så försöka korrigera det – men utan omdömet blir misstaget mer förödande och lärandet skörare.

Distinktionen mellan förmåga och förståelse kommer från filosofen Daniel C Dennett, som noterat att vi i denna distinktion förmodligen

har en betydande risk: om vi antar att all den förmåga som datorerna uppvisar också kan antas bygga på förståelse så finns en risk att vi kommer att delegera allt för mycket allt för tidigt till dessa nya system. Det i sin tur gör oss sårbara, eftersom det sköra lärandet går sönder på ett så oförutsägbart sätt.

NYCKELN LIGGER KANSKE i att skifta våra ramar för hur vi tänker kring artificiell intelligens. Allt för ofta tycks vi fastna i föreställningen att datorerna måste ersätta oss, och vi talar om när vi kommer att se en artificiell intelligens som är jämförbar med en människas. Med början i det välkända Turingtestet, där en människa skall försöka skilja ett datorprogram från en människa genom att ställa ett antal frågor, till dagens science fiction-filmer där artificiell intelligens inleder ett utrottningskrig mot människan så tycks vi bara förmåga att förstå denna teknik ur ett oerhört antropocentriskt perspektiv.

Vi projicerar oss oförtröttligt in i tekniken, med en sorts märklig skräckblandad förtjusning.

Det finns andra möjliga perspektiv. Ett sådant är att säga att vad vi sysslar med är inte att bygga artificiell intelligens så mycket som en alternativ intelligens, en annan sorts intelligens, baserad

på en annan sorts lärande. Om vi formulerade vårt projekt på det sättet skulle vi kanske se riskerna tydligare, och inte leta efter likheter mellan oss själva och de algoritmer som vi utforskar. Vad vi gör är i många avseenden mer som att bygga en sorts djurintelligens, ett

helt nytt djur som vi aldrig sett förut och som har vissa särskilda egenskaper. Precis som en hund eller katt har sin egen typ av intelligens, och en myrstack sin egen typ av intelligens, så har dessa nya artificiella system sina egna typer av intelligens, som bygger på nya och annorlunda sätt att lära sig.

DESSA SYSTEM har en enorm förmåga – precis som en hund kan urskilja lukter vi aldrig kan ana och en fladdermus kan se med ekolod – men de har inte vår förmåga. De kanske aldrig kommer att få omdöme eller förståelse – inte för att det inte är möjligt, utan för att det är allt för kostsamt eller onödigt. Det verkligt vackra och intressanta i den här tekniken är inte att den speglar oss, utan att den skapat en helt ny typ av lärande och intelligens som inte fanns förut – vi har liksom ympat in en gren av kisel i det darwinistiska trädet, och nu observerar vi den spant för att se om den kommer att växa och ta fart.

Gärdenfors noterar att ”tills vidare” bör en människa finnas med i processen, men kanske är svaret att det alltid kommer att finnas en nytta och ett värde i den förmåga som åtföljs av djupare förståelse och som stammar ur det mänskliga lärandets särart?

Vår mänsklighet ligger inte i vad vi kan göra, utan i hur vi lärt oss att göra det – i vår förståelse, och inte i vår förmåga.

Nicklas Berild Lundblad

”Vi projicerar oss oförtröttligt in i tekniken.”

Krönikor

En tidlöst
kvinnoideal

Hur ska en kvinna vara? Synen på människan förändras över tid och med den idealen för både män och kvinnor, men i alla fall de senaste par hundra åren har det svängt lite extra om just kvinnan; vem hon är, hur hon bör föra sig och vad hon bör tänka om sig själv. Vän och underdånig, känslig och vimsig, klok och handlingskraftig, stark och fri, sensuell och sexuell, eller kysk och nästan utan egen lust?

I början av sommaren läste jag *Kvinno-manualen* av Anna Björklund. Det är ett slags manifest i form av en räkka essäer, om

kropp, arbete, barn, sex, skönhet och en del annat. Infallsrikt och intrikat, personligt och privat, och rakt igenom intressant.

HON HAR VARIT UNG och blivit vuxen i en generation vars tillvaro till stora delar utspelar sig på nätet, i en kultur präglad av utseendefixering och kroppshat, nåthet, porr, oförsonlig feminism, prestation och självförverkligande – och med möjlighet att skapa och upprätthålla fasader på ett sätt som torde kunna orsaka svår psykisk ohälsa... Det blir mycket ångest och alkohol för Anna Björklund.

Så, till sin egen och omvärldens förvåning gifter hon sig, väldigt ung. Hon beskri-

Förskingrat kulturarv

12 De senaste decennierna har svenska kyrkogårdars kulturarv förstörts och förskingrats.

I nationens tjänst

16 BBC fyller hundra år. Dess framtid ser osäker ut.

Sätt fart på synapserna

18 Allt fler böcker om vetenskap hamnar på bäftsäljarlistorna. Läsarna vill få en komplicerad värld förklarad för sig.

Svårt men inte omöjligt

20 Presidentvalet i Brasilien är hätskt och polariserande. Men det finns återhållande och demokratiska motkrafter.

I korthet

22 Pablo Picasso. Förtröstan.

Samtiden

23 Fredrik Johansson uppfylls av skam.

Det förflutnas pärlor

NÄR SKÅDESPELERSKAN Elizabeth Taylors ena hundvalp nästan tuggade i sig den värdefulla pärlan La peregrina kunde även en bit av historien krasats sönder mellan valptänderna. Men, låt mig ta det från början, för såväl händelsen som de historiska ving-slag den åtföljs av är fascinerande och har för mig fått en djupare mening.

Året för denna dramatik var 1969 och Taylors make skådespelaren Richard Burton hade anlänt i vit limousin till Caesars Palace i Las Vegas, där aktrisen var inkvarterad i en gigantisk rosa svit. Med sig hade han den antika och anrika pärlan som gåva till sin juvelälskande maka. Det var nämligen alla hjärtans dag och vad kunde passa bättre som present än en skimrande, droppformad pärla i storleken av ett vaktelägg?

Den tidigare spanska kronjuvelen var sannerligen en kärleksbetygelse som hette duga och den hade kostat Burton över trehundra tusen kronor att ropa in på auktion – då, år 1969.

Elizabeth Taylor upptäckte enbart en kort stund efter att hon iklätt sig pärlan att den var försvunnen ur dekolletaget. I sin förtvivlan sökte hon desperat efter La peregrina i hela sviten. I tumultet råkade hennes blick falla på en hundvalparna, som såg ut att tugga på ett ben. Taylor kastade sig fram, lirkade in ett finger i valpens mun och fick så tag på La peregrina.

Taylor uppger i sin bok med den talande titeln *My loveaffair with jewellery* att dyrgripen inte hade fått en skräma i den tibetanska tempelhundens mun. Nåja. Men, efter denna dramatik lät hon i alla fall den franska juveleraren Cartier infatta pärlan på ett säkrare sätt.

CARTIERS HALSBAND påminner om den infattning som La peregrina vilade i då en annan Elisabeth, drottning av Frankrike och Spanien, bar den på 1600-talet. Peter Paul Rubens målade ett porträtt av drottningen där hon bär det magnifika smycket.

ver det som en räddning, bort från kärlekslösheten och prestationshetsen. Hon får barn, flera stycken, fortfarande väldigt ung, och är hemma med dem, länge och väl. Studier och arbete låter hon slingra sig runt familjelivet, istället för tvärtom. I det traditionellt kvinnliga hittar hon harmoni och substans.

Hon skriver om hur ungdomstidens neurotiska förhållande till mat löses upp när ätande blir något man gör tillsammans med andra, när matlagning får ta tid, grytorna puttra och köttet långsamt bli mört. Man hetsäter liksom inte från ett långkok.

Jag älskar essän om kläder, om vackra, feminina, bekväma kläder, som inte skär in i hullet eller kräver att kroppen ska vara något den inte är. Kläder i linne och silke. Beskrivningen av hur hon syr en magnifik mammaklänning, i tungt tyg, i grekiskt snitt (ni vet vad jag menar) är underbar. Med den känner hon sig som en drottning var hon än går. Urkvinnlig, okuvlig.

Kvinnomanualen har många referenser till Bibeln, delvis på ett lite mytiskt Marianne Fredrikssonskt sätt, delvis i en mer nutida dialog med kristen tro. Därför förväntar det mig att sista kapitlet i Ordspårboken inte får plats. Det är där den magnifika lovprisningen av en god hustru står att läsa. Den som börjar: "En god hustru, var finner man en sådan? Långt mer

än pärlor är hon värd." Och direkt efter det kommer den vers som uttrycker själva essensen av en kvinnas varaktiga kärlek: "På henne litar hennes mans hjärta och han saknar ingenting. I alla sina livsdagar gör hon honom gott, aldrig ont."

Så följer en beskrivning av en häpnadsväckande företagsam kvinna, en som samlar och sparar, anlägger vingårdar, och styr sitt husfolk med fast hand. Inget korsettsnört 1800-talsvap så att säga: "Hon fäs-

I det traditionellt kvinnliga hittar hon harmoni och substans.

ter ivrigt upp sin klädnad och går till verket med starka armar." Hon, denna hustru som är mer värd än pärlor, hon står upp medan det fortfarande är natt. "Kraft och värdighet är hennes klädnad och hon ler mot den dag som kommer." Som nästan patologiskt morgonrött blev jag länge lite stött av denna beskrivning. Men jag har märkt, motvilligt, att ju tidigare jag går upp, ju mer tid jag får att förbereda dagen innan resten av familjen vaknar, desto gladare blir jag.

"I scharlakansfärgad ull klär hon hela familjen när vintern kommer." Alltså både vackert och varmt! Ordspårboksfrun skulle med andra ord inte gå i termokjol.

"För den betryckte öppnar hon sin hand, hon räcker ut sina armar mot den fattige."

Bibeln kvinnoideal är inte modernt, men det är tidlöst. Fram träder en kraftfull, kärleksfull och vis kvinna, företagsam, omsorgsfull, pålitlig och trofast. Jag skrockade nöjt, skrattade högt, nickade ivrigt och bläddrade girigt när jag läste Anna Björklunds *Kvinnomanualen*. Inte minst för att jag i den hörde ekot från en annan, flera tusen år äldre kvinnomanual. ✨

Av Susanna Birgersson

Pärulan härstammade ursprungligen från Panama, där den enligt historieskrivning hittades av en slav. Den fördes sedan till Europa och till den spanske kungen Filip II. Flera av drottningarna i de stora europeiska kungahusen under denna tid fick bära den exklusiva pärulan. Pärulan hamnade sedan hos Napoleons bror Joseph och den försvann minst en gång tidigare och

Runt omkring oss finns föremålen som berättar sin historia och som väcker det förflutna till liv igen.

återfanns då under en soffa i det kungliga slottet Windsor. Det behövs således en pärla stor som ett litet ägg för att hålla historiens vindlingar i sin hand. Nog är det symboliskt att La peregrina betyder pilgrim eller vandraren.

Så småningom låg La peregrina således

i munnen på Elizabeth Taylors lilla hund. Och för drygt tio år sedan såldes den på Christie's för elva miljoner dollar och finns idag i privat ägo.

Nu är det inte enbart värdefulla pärlor tillhörande kungahus eller stora aktriser som har proveniens och som ger oss en fläkt av historien och en fascinerande glimt in i densamma. Runt omkring oss finns föremålen som berättar sin historia och väcker det förflutna till liv igen. Föremålen, som farmors gamla gjutjärnsstekpanna eller morfars psalmbok, bär budskap. Och i miljön runt omkring oss finns byggnaderna, monumenten, husen, vägarna, ångarna, bergen och vattendragen som ger vittnesbörd om dem som vandrat före oss.

DET BEHÖVER INTE heller vara långa avstånd i tiden för att något ska kännas historiskt och avlägset. På några decennier – eller enbart ett – har Sverige förändrats på de flesta överblickbara punkter. Det är som om även närhistorien om vårt land håller på att falla i glömska. Vi behöver istället upprätthålla proveniens om Sverige, om rötterna, om vad som har haft värde och burit att bygga ett liv och ett samhälle på.

Kjell Espmark skrev under 1980- och 1990-talen en romansvit med den sammanhållande titeln "Glömskans tid", där han med skarp blick beskriver en samtid och människor som håller på att glömma eller omskapa det förflutna. Men, historien får inte krasas sönder genom oaktsamhet, likgiltighet eller oförstånd. De förflutnas pärlor kommer i många skepnader. Det är upp till var och en av oss att vårda och förvalta dem. ✨

Av Annika Borg

KYRKOGÅRDAR

Förskingrat kulturarv

De senaste decennierna har svenska kyrkogårdars kulturarv förstörts och förskingrats. Men med fler kulturgravar och nya domar som stärker skyddet av kyrkogårdarna är en vändning på väg, skriver **Nils Johan Tjärnlund.**

>>

SKOGSKAPNÄSTAREN
ERIK LINDMARK
KYRKÖBORDET
* 1869 † 1944
HANS MÅKA
SOFIA ELISABET
* 1867 † 1927
SONEN
HJALMAR
* 1902 † 1915

Förskingrat kulturarv

ETT KULTURMORD I DET TYSTA. Så beskrev jag hotet mot kyrkogårdarnas kulturarv i en artikel i *Svenska Dagbladet* för tio år sedan. Många läsare kände igen företeelsen som togs upp: utrensningen av gamla gravanordningar. Kulturhistoriskt intressanta gravstenar skickas iväg för att slipas om eller i värsta fall krossas och bli fyllnadsmassor vid vägbyggen.

Förändringen kommer smygande eftersom stenarna ofta plockas bort *pö om pö*, en här och en där. En dag är gluggarna så många att en hel vidsträckt gräsmatta bildats – tömd på historia, men lätt att klippa. Kyrkogården är alltså ett eldorado för historiker och släktforskare, men frågan är om det kommer att förbli så i framtiden.

I första hand är kyrkogården ett vilorum för de avlidna och en rofylld plats för anhöriga att söka sig till. Men kyrkogården är också ett gemensamt arkiv, hugget i sten, över de människor som har levt och bidragit till utvecklingen av vår tids samhälle.

En vandring på kyrkogården ger en fascinerande närbild av bygdens ekonomiska, sociala och kulturella historia. Inskriptionerna på namn och yrken, levnadsmotiv, bibelord, porträttmedaljonger, skulpturer och andra utsmyckningar är värdefulla ledtrådar till det förgångna.

Till kyrkogårdens suggestiva kulturmiljö hör även gravstaket, stenmurar, gravkappell och vagnsodlar, och inte minst det

Krokoms kyrka: pastoratet gör en kultursats. FOTO: SVENSKA KYRKAN/ANDERS GUSTAFSSON

Hugget i sten: vårt gemensamma arkiv.

FOTO: JOHAN BJURER/TT

gröna kulturarvet med alléer, trädkransar, tujor och annan vegetation. Utformningen härleds ofta till det sena 1700-talets idéer om hygien och stadsplanering i kombination med den romantiska landskapsparkens ideal.

UR ETT LÄNGRE historiskt perspektiv var kyrkogården inte alltid en välordnad och pietetsfull miljö. På kyrkogårdar förekom såväl marknader som betesmarker och lekplatser för barn. Men redan i den första fornminneslagen från 1666 togs kyrkogårdar upp som mycket skyddsvärda. Där heter det att "alla de dödas och avlidnas gravar och gravställen inuti kyrkor eller ute på kyrkogårdarna, den vårdnad, frid och säkerhet bevisas må". Även de mest anspråkslösa spår av gravanordningar skulle "tagas i akt och skötsel" och ingen skulle få tillstånd "det ringaste därav att spilla eller fördärva".

Även om synen på kyrkogårdar har skiftat genom seklerna så var det först med 1960-talet som den stora förändringen svepte in, enligt Ronny Holm, tidigare organisationschef i Sveriges kyrkogårds- och krematorieförbund. Han minns perioden från 1960-talet till 1990-talet som en "förfärlig tid" då fokus låg på en effektiv

och kostnadsbesparande skötsel. Åkbara gräsklippare gjorde entré, liksom gräv- och trädgårdsmaskiner. "Då försvann grusgravar, stenramar, infattningshäckar och gjutjärnsstaket i parti och minut utan reaktion från vare sig huvudmän, länsstyrelse eller Riksantikvarieämbetet", säger Holm i tidningen *Kyrkogården*.

Kyrkogården är alltså ett eldorado för historiker och släktforskare, men frågan är om det kommer att förbli så i framtiden.

ÅR 1988 TILLKOM den nya kulturminneslagen, dagens kulturmiljölag, som framhåller kyrkogårdarnas betydelse. "Begravningsplatserna skall vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas eller förvanskas", står det. Lagen påbjuder att församlingarna ska göra gravinventeringar samt vård- och

skötselplaner. Särskilt värdefulla gravar kan förklaras som kulturgravar.

Men när lagen trädde i kraft hade ett visst beteende redan fått fäste i landets församlingar. Ofta avgjorde tillfälligheter vad som sparades, till exempel om det råkade finnas en särskilt historieintresserad kyrkogårdschef. Främst räddades äldre gravar från tiden före 1850 eller påkostade och märkliga gravmonument. Det saknades ett helhetsgrepp.

Men gravskötseln är väl de anhörigas sak, påpekar någon. Här inverkar den stora samhällsförändringen med dramatiska inrikes flyttströmmar, modernism och urbanisering. Gravrätterna löper ut redan efter 25 år och förlängs ofta inte när anhöriga inte längre bor i trakten. Det blir allt vanligare att gravrätten återlämnas. När det gäller äldre gravar saknas kanske anförvanter helt. Nya säkerhetskrav har dessutom fört med sig ökade kostnader. Följden har blivit att värdefulla och intressanta gravanordningar utrangeras.

PÅ SENARE ÅR märks trots allt en ljusning. Många församlingar och pastorat har tagit itu med uppgiften att göra gravvårdsinventeringar. Ofta är det läns- eller stadsmuseer som utför detta uppdrag. Gravvårdar som anses vara mycket värdefulla pekas ut så att de kan bevaras för framtiden. Till kriterierna räknas ofta hög ålder, eller konstnärligt, hantverksmässigt och stilmässigt värde. Vissa gravkvarter skapar en helhetsmiljö som bör bevaras intakt.

Tyvärr saknas kunskap om person- och släkthistoria i många inventeringar,

men även här förekommer ljuspunkter. I Gävle efterfrågar kyrkogårdsförvaltningarna tips från allmänheten om personhistoriska gravar som bör bevaras för framtiden. Detta borde vara en standardmodell i alla församlingar.

Föredömliga exempel hittas nu runtom i landet. På Linköpings griftegårdar

Det måste vara viktigare att en långsamt söndervittrande gravsten får stå kvar än att visa upp en välansad gräsplan.

finns år 2022 sammanlagt 335 skyddade kulturgravar.

Även mindre pastorat gör stora ansträngningar. Krokoms pastorat i Jämtland har åren 2018–2020 låtit göra kulturhistoriska inventeringar av samtliga gravvårdar på pastoratets elva kyrkogårdar. Dessutom har alla gröna miljöer och träd inventerats. Inventeringarna ligger till grund för bevarandeplaner och trädvårdsplaner. Avsikten är att försöka återställa de olika kyrkogårdarnas särprägel.

Skötsel och underhåll av bevarade gravvårdar bekostas sedan några år av begravningsavgiften. Tidigare måste församlingarna söka bidrag från stiftet för denna kulturvård.

RISKEN FINNS förstås att församlingarna snabbt vill göra sig av med resterande gravstenar som inte är märkta som kulturgravar. Men flera aktuella domar visar på ett starkare skydd för kyrkogården som helhetsmiljö.

Ett fall gäller Herrljunga pastorat som önskade avlägsna 14 gravvårdar från Eriksbergs nya kyrkogård. Tillstånd för detta beviljades av Länsstyrelsen i Västra Götaland.

Beslutet överklagades av Riksantikvarieämbetet som framhöll att ett borttagande av stenarna skulle förvanska

begravningsplatsens värden med motive- ringen att de representerar en del av byg- dens historia. Stenarna återspeglar socia- la förhållanden i församlingen under en lång tidsepok, från 1900-talets början till 1980-talet. ”Bygdens hela sociala stratigra- fi samsas på platsen, från de välbeställda hemmansägarna till de mer neutrala folk- hemsgravvårdarna”, påpekade RAÄ.

HERRLJUNGA PASTORAT förde fram att det var kostnads- och säkerhetsaspekt- er som gjorde att gravstenarna måste tas bort. Men vid en samlad bedömning kunde Förvaltningsrätten i Göteborg inte se att ett borttagande av stenarna stod i pro- portion till den kulturhistoriska förlust det skulle medföra.

Domen har redan fått betydelse. När Tidaholms pastorat av liknande skäl som Herrljunga ville ta bort närmare 80 grav- stenar från tre kyrkogårdar blev det nej från länsstyrelsen.

>>

Välbevarat men inte lättskött.

FOTO: VIKTOR HOLM/JOHNÉR

Sedan pastoratet överklagat beslutet avslag Förrvaltningsrätten i Göteborg besvärerna avseende samtliga tre kyrkogårdar. I nästa instans hämtade Kammarrätten i Göteborg in ett yttrande från RAÅ som framhöll att "en borttagning av gravstenarna enligt ansökan skulle medföra en förvanskning av det samlade kulturhistoriska värdet hos respektive kyrkogård".

Kammarrätten instämde i RAÅ:s slutsats och konstaterade att det kulturhistoriska värdet av att bevara begravningsplatsen väger tyngre än pastoratets intresse av att väsentligt ändra densamma. I juli 2022 avslag domstolen pastoratets överklagande.

FOTO: GÖRAN GUSTAFSON/TT

Domarna visar på en välgörande breddning i synen på kyrkogårdarnas kulturarv. Även den sociala historien ska vägas in i en helhetssyn, inte bara den konst- och stilhistoriska.

DET ÄR INTE FRITT FRAM att ta bort gravanordningar på återlämnade gravar bara för att de inte har märkts som kulturgravar. I själva verket bör samtliga äldre gravvårdar kunna stå kvar på kyrkogårdarna, åtminstone så länge det inte råder brist på utrymme.

Glädjande nog ökar intresset för att besöka kyrkogårdar, enligt en studie vid Sveriges lantbruksuniversitet. Kyrkogården är en estetisk upplevelse med ståtliga parkträd, planteringar och utsmyckningar. De bevarade gravarna skapar ett fantasieggande, historiskt sammanhang. Kyrkogården blir en plats för meditation och eftertanke, inte minst om vår egen resa genom tidens ström.

Som de svenska kyrkogårdarna idag ser ut är de sannolikt de mest välskötta genom historien. Men det kliniskt välskötta får inte förväxlas med att städa bort de historiska lagren. Det måste vara viktigare att en långsamt söndervittrande gravsten får stå kvar än att visa upp en välansad gräsplan. Som en vän uttryckte det om kyrkogårdsförstörelsen: "Måtte det bli ett stopp innan vår tids Klararivningar har gjort alla våra kyrkogårdar till fullkomligt öppna gräsmattor." ✨

BBC

I nationens tjänst

Hundraårsfirande BBC har varit en självklar del av det brittiska samhällsprojektet. Frågan är vad man har att bidra med i framtiden, skriver **Olle Lidbom**.

BBC ATTACKERADES DEN 15 oktober 1940. Då släppte tyska Luftwaffe en 225 kilo tung bomb över dess högkvarter i London, där den slajdade in genom ett fönster på sjunde våningen, kraschade genom två våningar, ett kontrollrum, ett par kontor för att slutligen parkera sig i musikarkivet. En grupp brandmän rusade fram och började släpa bomben mot ett fönster när den exploderade. Sju personer dog och tjugotre skadades. Detta flera försiktighetsåtgärder till trots: det äggskalsvita BBC-huset i Westminster hade redan samma dag börjat målats i en mörkare ton.

De tyska, nattliga flygattackerna riktade inte sig bara mot BBC, utan mot hela den brittiska nationen. Tanken var att trötta ut, nöta ned och sätta befolkningen i konstant skräck. Tanken var att Churchill skulle pressas att kapitulera.

Effekten blev den motsatta. Attackererna svetsade samman nationen, och motståndskraft blev ett politiskt projekt. I detta projekt blev BBC viktigt.

BBC grundades för hundra år sedan, till en början som en reaktion från det brittiska postverket som med fasa såg hur den nya radiotekniken på ett par år fått närmare fyrahundra radiokanaler att poppa upp som svampar i USA. Där var radiomarknaden kommersiell, populistisk och okontrollerad. Det brittiska postverket såg ett behov av kontroll och dessutom medborgerlig fostran. När BBC grundades gjordes det med ekonomiskt stöd där alla som ägde en radiomottagare betalade tio shilling i licensavgift direkt till BBC.

BBC ville vara en antites till det amerikanska experimentet. Dess första chef,

John Reith, formulerade målsättningen så här: "Genier och dårar, förmögna och fattiga, alla lyssnar samtidigt." Intentionen var att förbättra människors liv och vardag, och denna breda väg skilde dem från de amerikanska pionjärerna, och är kanske än idag vad som skiljer BBC från sina kommersiella konkurrenter.

TILL EN BÖRJAN svämmade BBC över av George Bernard Shaw-pjäser och föreläsningar om geologi och religion. Radio skulle vara stärkande och uppbyggligt. Nyheter sändes efter sju på kvällen, för att inte konkurrera med dagstidningarna.

Men redan 1926 förändrades BBC:s roll när en generalstrejk slog ut Storbritannien. Till och med tryckarna strejkade och dagstidningarna kunde inte längre ges ut. Istället föll ansvaret att informera och bevaka strejken på BBC som av regeringens propagandachef Winston Churchill pressades att inta en antistrejkposition. BBC lyckades orma sig ur de hårda statsnyckerna, och dess bevakning av strejken var hjälpligt trovärdig och relevant, vilket skapade ett högt förtroende hos den brittiska allmänheten. Churchill var dock inte nöjd.

Nazisternas bombattacker mot BBC fick alltså en motsatt verkan och organisationen fick en allt viktigare roll i kriget bland annat genom att sända korrespondenter till alla viktiga fronter. Med en 200 kilo tung radioutrustning tränades reporterna tillsammans med armén längs Themsens stränder och inför "Dagen D", de allierades landstigning i Normandie, 1944 drillades krigsreporterna i allt från signalering och kartläsning till att laga

Churchill och Thatcher: BBC var fienden.

FOTO: ALAMY

Men BBC har folkets förtroende.

FOTO: ALAMY

med mer amerikanskt drama och popmusik. Vi vet tyvärr inte vad Churchill tyckte om denna förändring.

ATTACKERNA PÅ BBC blev fler och mer politiskt motiverade. Kulmen nåddes när Margaret Thatcher blev premiärminister. Hon avskydde BBC mer än Churchill, hennes man Denis kallade dem för British Bastard Corporation och Thatcher gick till attack i samma stil. Bland mycket annat ogillade hon att BBC inte tog tydlig ställning i Falklandskriget, som inleddes i en tid när Thatchers politiska stjärna lyste svagt. Hon ansåg att BBC skulle stå upp för "våra pojkar" men BBC vägrade: "Vi är inte Storbritannien, vi är BBC", blev svaret. Ordet "våra" användes möjligen för tv-kanalens korrespondenter, inte landets soldater. Thatcher var förmodligen mer tillfreds med tabloidtidningen *Suns* rubrik "Gotcha!" efter att brittiska flottan sänkt den argentinska kryssaren General Belgrano och 323 personer dödades.

Antipatin byggde alltså på BBC:s ambition att stå fritt och inte vara regeringens devote budbärare. Hos publiken skapade detta trovärdighet, medan det i 10 Downing Street väckte ilska. Thatcher var förvisso inte bara i krig mot BBC. Hon gjorde ofta fiender av institutioner som var både traditionella och ineffektiva: stormade mot kyrkan, universiteten, statsförvaltningen och National Health Service (NHS) som ansvarade för den offentliga sjukvården. BBC var för henne "själva definitionen av konsensuskultur, full av attityder som i bästa fall kan beskrivas som helylle, i värsta fall som socialistiska", för att citera David Hendy. Licensfinansieringen likställde Thatcher med bidragsberoende men trots flera försök, attacker, utredningar och byten av chefer lyckades hon inte välta BBC. Stödet bland den brittiska befolkningen var starkt, BBC började alltmer inta samma eviga position som Queen Elizabeth. Man hade funnits där sedan det moderna samhällets grundande. Ständigt varit en del av det moderna Storbritanniens framväxt.

KRITIKEN MOT ATT BBC:s journalister har en dold ideologisk dagordning märks fortfarande i den politiska debatten. På senare år har BBC tagit till sig av kritiken, som i förra årets oberoende granskning av en Lady Diana-intervju från 1995. Den fick BBC att ta fram en tiopunktsplan för hur de ska jobba med opartiskhet, fylld av självklarheter som BBC:s chefer och medarbetare redan anser sig uppfylla. Mest spännande är en kommande granskning av röster och åsikter som förs fram i BBC, »

Radio skulle vara stärkande och uppbyggligt.

mat i fält. BBC:s krigsreportrar fick även arméuniformer.

EFTER ANDRA VÄRLDSKRIGET skulle Storbritannien återuppbyggas och BBC fick en ny roll för att utveckla den nationella identiteten. Där blev kungafamiljen och BBC:s bevakning av denna viktig. När tv-mediet slog igenom på 1950-talet var det BBC:s tv-sändningar från kungliga evenemang som fick britterna att köpa nya tv-apparater, som drottning Elizabeths kröning 1953 där tv-producenterna negligerade det kungliga påbudet att inte göra inzoomningar med kamerorna. Istället fick tv-tittarna, hälften av alla vuxna britter såg sändningarna, se hänförande närbilder på den nya drottningen. Alla var inte

imponerade. "Hon ser ut som en plumpudding", tyckte en tittare, "det ser ut som en bisarr seans", tyckte en annan, enligt David Hendys nyutgivna BBC-monografi *The BBC. A People's History*.

Under 1950-talet började kanske också de stora politiska projekten sina. Churchill var vid 80 års ålder en trött premiärminister, men orkade med en ny attack på BBC. Churchill hade hållit fast vid sin motvilja mot BBC sedan dusterna kring generalstrejken och ansåg att den drevs av socialister. Den här gången föll inga bomber men väl ett avgörande mediepolitiskt beslut: 1955 fick BBC sin första konkurrent i kommersiella ITV. Fler tv-kanaler var inget som publiken efterfrågade, utan måste ses som en del i Churchills personliga vendetta mot BBC. Men ITV visade snart att det gick att göra roligare tv än BBC. Efter ett år hade ITV en marknadsandel på 60 procent och bara 16 procent av tv-tittarna tyckte BBC var bättre än ITV. Det satte en enorm press på BBC, och en stor anpassning gjordes för att matcha ITV:s utbud

inte minst hur man bevakar offentliga utgifter och beskattning. Har rösterna i BBC:s bevakning bredd?

Att ge sig på denna institutioner ofta medialt genomslag – både hos nervösa BBC-journalister och hos blodvittrande konkurrenter. Men BBC tycks stå oomkullrunkligt i denna fejd. Det tycks istället bli inflationsmonstret som står för den blodigaste attacken på länge. I hundraårspresent tvingades BBC till en uppgörelse med regeringen som innebär att licensintäkterna är desamma i två år, och även med en modest inflation betyder det att de reella intäkterna för BBC kommer att vara 30 procent lägre än de var för tio år sedan. "The days of state-run TV are over", jublade Tories kulturtales-

BBC var med vid Elizabeth II:s kröning 1953. FOTO: GETTY IMAGES

person och pekade ut Netflix och Youtube som framtiden för tv-branschen. Om Tories får bestämma är inte BBC licensfinansierade via staten om fem år.

Stödet för BBC bland politiker är svagt, särskilt bland konservativa, men hos den brittiska befolkningen firar man hundraårsjubileum med starka titarmätningar och förtroendemätningar. Kanske skulle BBC klara sig utan licensintäkter: en av de Thatcherbeställda utredningarna visade att om BBC fick verka på en fri marknad skulle de bli så dominerande att alla andra konkurrerades ut.

DEN HUNDRAÅRIGA HISTORIEN visar ett ständigt nära beroendeförhållande till staten. BBC har varit en konstruktiv del av det brittiska samhällsbygget. När politiker haft ambitioner och stora samhällsprojekt har man förlitat sig på BBC. Ibland har det gnisslat, men i de allra flesta fall har man gått i takt med sin samtid, sin publik och sina politiker. En känsla som gnager är att Storbritannien nu saknar de stora, nationella politiska idéer som under 1900-talet fick landet att blomstra både ekonomiskt, militärt och kulturellt. Och när det saknas idéer – då behövs kanske inte längre BBC.

John Reith hade sin dröm om att "alla lyssnar samtidigt", tja vad ska man med den till om man inget har att säga? ✨

FOTO: ISTOCK

VETENSKAP

Sätt fart på synapserna

Allt fler böcker om vetenskap hamnar på bästsäljarlistorna. Läsarna vill få en osäker och komplicerad värld förklarad för sig, skriver **Charlotta E Lindell**.

I BOKVÄRLDEN STÅR just nu böcker om vetenskap med nytänkande teorier högt i kurs. Efter Yuval Noah Hararis oanade sensationella framgångar med böckerna *Sapiens. En kort historik över mänskligheten* och *Homo Deus. Kort historik över morgondagen* finns det ett sug efter böcker som förklarar och frilägger samband – läsarna vill förstå världen bättre.

Det finns till och med en ny fackboksgenre som brukar kallas *smart thinking*; intelligenta men tillgängliga faktaböcker som presenterar ett ämne och även lägger till nya, ofta personliga, infallsvinklar.

På brittiska bästsäljarlistor har tidigare säkra kort som kändisbiografier gått tillbaka kraftigt de senaste åren – istället är det *smart thinking*-titlar som efterfrågas alltmer.

Klimatet, krig och pandemi har gjort

att både utgivare och läsare i allt större utsträckning söker sig till böcker om vetenskap av olika slag.

ALLT FLER FORSKARE verkar också inse vikten av att nå ut med sin forskning till allmänheten. En som har gjort det sedan år tillbaka är årets Crafoordpristagare geologen Andrew H Knoll, professor i naturhistoria vid Harvard University. Han kom förra året ut med *A Brief History of Earth. Four Billion Years in Eight Chapters*. Redan titeln antyder att det inte är ett ogenomträngligt verk utan att den riktar sig till en bred läsekrets. Boken, som är skriven nästan som en detektivhistoria, är givetvis faktpäckad men med ett tilltal som kan fånga både akademiker och icke-akademiker.

Andrew Knoll har stor bredd på sin forskning och han är mån om att sprida

– Forskare tillbringar större delen av tiden med att kommunicera med varandra. Det är nödvändigt för att hålla sig på toppen av sin forskning men det gör att vi lätt missar att berätta vad vi gör och om vilka slutsatser vi drar till allmänheten, säger Andrew Knoll.

– Det är en fantastisk berättelse, inristad i de stenar som finns i vår omgivning. Allt finns där om man vet hur man ska leta och tolka det.

– Det är en ovanlig era vi lever i och genom att hjälpa människor att förstå hur det kommer sig att vår fyra miljarder år gamla planet är hotad hoppas jag att fler människor kan bli motiverade att göra något åt det medan tid ännu är.

[illegible]

FOTO: ALAMY

Forskare tillbringar större delen av tiden med att kommunicera med varandra. Det är nödvändigt för att hålla sig på toppen av sin forskning men det gör att vi lätt missar att berätta vad vi gör och om vilka slutsatser vi drar till allmänheten.

STARTSKOTTET FÖR *smart thinking*-litteraturen kan spåras tillbaka till främst två böcker: *Blink* (2005) av Malcolm Gladwell och *Tänka, snabbt och långsamt* (2011) av Daniel Kahneman, som båda blev storsäljande fenomen i en mängd länder.

Gladwells böcker gjorde honom ganska omgående till en marknadsföringsguru och efterfrågad föredragshållare. Detsamma gällde ekonomen Steven D Levitt, en av männen bakom försäljningssuccén *Frekonomics* (2005) – en banbrytande bok som tar avstamp i påståendet ”om moral handlar om hur vi skulle vilja att världen fungerade, handlar ekonomi om hur den faktiskt fungerar”. Levitt betraktar omgivningen med en ekonoms ögon – på ett okonventionellt sätt; att koppla ihop Rumäniens abortpolitik med brottsligheten i USA är knappast självklart.

I vatten "utspelar" sig också *Vattenvarelser. En kulturhistoria* (Bladh by

Upplysande och tankeväckande som får fart på synapserna i hjärnan – så kan *smart thinking*-genren sammanfattas och vi lär få

EN AV DE MEST omtalade och eftertrakta-
de titlarna i förlagsbranschen just nu är
Everything is Material av Maikel Kuijper,
holländsk arkeolog och ”tänkare” som är
docent vid Leiden University i Holland.
I sin bok guidar han läsaren genom de
stora epokerna av material som betong,
stål, plast, trä, gödningsmedel och glas.
Kuijper visar oss hur olika material inte
enbart har bevitnat människans histo-
ria utan hur de har ändrat och förändrat
den. Enligt författaren använder vi lika
många saker på en enda dag som en per-
son för femtusén år sedan använde sig av
under en hel livstid. Vi har byggt upp vär-
lden av ämnen som förstör miljön – plast,
betong, stål och gödningsmedel. Vad vi
kan göra för att förändra läget på just den
fronten? Svaret på den frågan tar sig Mai-
kel Kuijper sig an med inte bara arkeolo-
gisk bakåtblick utan även med framtids-
blick. 🌱

Svårt men inte omöjligt

Presidentvalet i Brasilien är hätskt och polariserande. Men det finns återhållande och demokratiska motkrafter, skriver **Anders Fredriksson**.

PÅ PAPPERET står presidentvalet i Brasilien den 2 oktober mellan två tydliga huvudalternativ: den sittande presidenten Jair Bolsonaro med sin värdekonserverativa agenda och den förre presidenten, Luiz Inácio Lula da Silva, en vänsterkandidat med traditionellt fokus på omfördelning och sociala program. (Om ingen kandidat får mer än 50 procent den 2 oktober fortsätter de två huvudkandidaterna till en andra runda fyra veckor senare.)

Bilden av två tydliga alternativ kompliceras dock den triangulering som parterna ägnar sig åt för att dra till sig väljare i mitten på den ekonomisk-politiska skalan. I Bolsonaros fall handlar det om att öka omfattningen av det inkomsttransferreringsprogram som förser den fattigaste fjärdedelen av befolkningen med en typ av basinkomst. Genom extraordinära krisåtgärder har detta program utökats ytterligare ett par månader före valet. Rent politiskt vill Bolsonaro öka sitt stöd i de delar av landet – framförallt i det folkrika nordöstra Brasilien – som traditionellt röstar på Lulas Arbetarparti. Lula har å sin sida utsett delstaten São Paulos tidigare guvernör Geraldo Alckmin till vicepresidentkandidat. Alckmin och dennes parti var Lulas huvudmotståndare i presidentvalet 2006 (och vid många andra tillfällen), nu är istället Lula och Alckmin i koalition. Alckmin tros kunna tillföra röster från den folkrikaste delstaten São Paulo och från de jordbruksdelstater där Bolsonaro har ett starkt stöd.

ETT VIKTIGT FAKTUM är också att respektive kandidats kärnväljare endast utgör ungefär en fjärdedel av väljarkåren. I dessa två grupper ("bolsonaristas" och "lulistas") och den polariserade miljön därkring ogillar Bolsonaros kärnväljare mycket starkt Lula och Arbetarpartiet och dess historik, och vice versa. Kvar finns hälften av väljarkåren som, i olika grad, ogillar båda kandidaterna.

FOTO: MAURO PIMENTEL/GETTY IMAGES

Många av de väljare som varken tilltalas av Bolsonaros värdekonserveratism eller de korruptionsskandaler som uppdagades under Arbetarpartiet torde ändå kunna enas om värdet i de gradvisa landvinningar som gjordes under perioden 1985–2010: demokratiseringen efter militärdiktaturen, en makroekonomisk stabilisering efter en lång period av mycket hög inflation, förbättrade levnadsvillkor för miljontals fattiga, framväxten av en "ny medelklass", ökade möjligheter till universitetsstudier och utlandsresor, i perioder minskat gatuvåld osv. Dessa "medelklasspreferenser" finns idag de facto inte representerade i form av en politisk mittenkandidat. Utanför det strikt politiska spektret är många aktörer i civilsamhället troligtvis mest associerade med Arbetarpartiet och Lula, snarare än med en mittenfära, och dessa aktörer undgår därmed inte polariseringen.

PÅ SENARE TID har dock specifika initiativ tagits, i form av upprop att "stå upp för demokratin", undertecknade av jurister, ekonomer, företagare och kulturpersonligheter, utan att specifikt citera Bolsonaro. Det återstår att se om sådana upprop blir en balanserande kraft eller om de blir polariserande. I slutänden är dock varken dessa initiativ från civilsamhället, eller de övriga presidentkandidater som ställer upp i valet,

en politisk mittenkraft som representerar ett alternativ till Bolsonaro eller Lula.

En positiv tolkning av att det finns en tredje stor grupp väljare är att detta kan komma att lägga band på den mest extrema retoriken. Fram till oktober kommer det att vara mycket fokus, från Bolsonaros anhängare, på huruvida valet kommer att gå rätt till. Presidenten har sedan länge försökt diskreditera de juridiska institutionerna och har etablerat ett narrativ om att man inte kan lita på Brasiliens elektroniska valurnor, att dessa kan manipuleras via internet, att valmyndigheten är partisk et cetera. Några bevis för Bolsonaros påståenden, från de 25 åren som valurnorna har använts, har dock inte presenterats.

Miljön kring de två huvudkandidaterna är alltså polariserad och alla förväntar sig en hätsk valrörelse. Vissa bedömare utesluter inte våld. Det finns också en diskussion om hur de stora sociala medieplattformarna bör och kommer att agera under valet. Vilka andra utvecklingar, modererande faktorer och röster finns, som kan påverka utfallet, både i valet och därefter?

EN VIKTIG FAKTOR i valet är alltså ekonomin. Många väljare kan komma att rösta primärt efter hur de tror att kandidaterna kan hantera den aktuella ekonomiska situationen. Även om konsumenter påverkas

negativt av högre priser på mat och bensen, och jordbruket påverkas negativt av högre priser på insatsvaror såsom gödningsmedel (från bland annat Ryssland), finns motverkande faktorer. En traditionell brasiliansk exportprodukt, kaffe, har ett idag dubbelt så högt världsmarknadspris som under perioden 2015–2020. Viktigare för exportintäkterna och ekonomin i stort är dock produkter som järnmalm och olja, soja och majs. Dessa och andra råvaru- och jordbruksprodukter har också höga priser. Prisökningarna skedde delvis under pandemin och kan i vissa fall förstärkas av Rysslands invasion av Ukraina. Den brasilianska ekonomin bör därför kunna gynnas över lag, även om fördelningsaspekter – i en tid då fattigdomen kan komma att öka – blir mycket viktiga.

Även om industripolitiken skulle skilja

rande faktor i valet. Visserligen är förtroendesiffrorna för framförallt kongressen och de politiska partierna mycket låga. Många bedömare är dock ense om att Brasilien har en någorlunda väl fungerande maktindelning mellan presidentämbetet, kongressen och högsta domstolen, och relativt självständiga institutioner (detta trots att mycket kan förbättras i hur kongressen fungerar). Till skillnad från nyliga erfarenheter i flera latinamerikanska och europeiska länder har exempelvis en utveckling med en stor politisering av högsta domstolen inte skett.

Det finns en diskussion mellan akademiker, press och andra aktörer om att högsta domstolen, i sin roll att upprätthålla konstitutionen från 1988, är för interventionistisk. En diskussion om gränserna mellan exekutiv, lagstiftande och dömande

än vad presidenten förespråkade, och också många andra politiska beslut fattas snarare på delstatlig än på federal nivå. Utvecklingen på lokal nivå kan därför vara mer beroen-

Gynnsam för exportinkomsterna.

FOTO: JASPER JUINEN/GETTY IMAGES

Utöver ekonomiska faktorer bör Brasiliens institutioner kunna vara en modererande faktor i valet.

sig åt mellan en höger- och en vänsterpresident, bör Brasilien också på sikt vara relativt väl positionerat inom flera olika industrisektorer, såsom oljeutvinning till havs, högteknologiskt jordbruk (dessa två sektorer är redan idag framstående), bilfabriker för elbilar (här behövs en omställning från dagens produktion), därtill tillhörande metallutvinning, vind- och solkraft, och mjukvaruutveckling relaterat till konsumentprodukter och konsumentbeteenden. Trenden med "nearshoring" (att producera närmare hemlandet, i detta fall närmare USA) skulle potentiellt också kunna gynna Brasilien, även om landet inte är ett förstaval idag och ett byte på presidentposten troligen skulle gynna handelsrelationerna.

UTÖVER EKONOMISKA faktorer bör Brasiliens institutioner kunna vara en modere-

makt har också accentuerats i samband med korruptionsskandalen i oljebolaget Petrobras, riksätten mot Lulas efterträdare Dilma Rousseff, och nu under Bolsonaro. Dessa diskussioner innebär dock inte att den grundläggande tredelningen av makt för närvarande skulle vara hotad, utan kan snarare vara ett tecken på en i grunden fungerande demokrati (och en fri press). Ett exempel på en fungerande institution är just valmyndigheten, som formellt tillhör den juridiska sfären. I ett av världens största och folkrikaste länder har den nationella, sammanhållna, valprocessen fungerat väl.

EN ANNAN TYP av maktindelning är den mellan den federala nivån, Brasiliens 27 delstater och de 5570 kommunerna. Under pandemin gick exempelvis många delstater före och införde mer restriktiva åtgärder

de av lokala politiska och ekonomiska faktorer än av vem som vinner presidentvalet.

Till ovanstående måste Brasiliens kongress tas med i beräkningarna. Kongressledamöterna tenderar dels att gynna projekt som innebär synliga investeringar i sina hemkommuner och regioner, dels att ingå koalitioner med vissa särintressen, exempelvis storfjordbruket. Detta sedan länge och av historiska skäl etablerade modus operandi leder till att politiken sällan är speciellt ideologisk, och den försvårar strukturella reformer som exempelvis kan stärka miljön, minska den byråkrati som hämmar produktivitets- och innovationstillväxt hos företag, och förändra skattesystemet.

Bolsonaros presidentperiod har inte förbättrat kongressens sätt att fungera, utan tendenserna ovan har snarare förstärkts. Den federala budgeten har också blivit mindre transparent. Visserligen antogs en pensionsreform i början av mandatperioden, men strukturella reformer har sedan, i stort, uteblivit. Utmaningen att genomföra strukturella reformer som på lång sikt kan gynna landet är densamma, oavsett vem som vinner valet. ✨

Högsta domstolen: ett demokratiskt värn.

FOTO: WIKIPEDIA

Jag lät mig förföras

*Well some people try to pick up girls
And get called assholes
This never happened to Pablo Picasso
He could walk down your street
And girls could not resist his stare and
So Pablo Picasso was never called an asshole*

[Modern Lovers, "Pablo Picasso"]

Jonathan Richman raljerar men det är svårt att undvika känslan att han i grund och botten är avundsjuk. Och han har dessutom rätt: Pablo Picassos manliga blick var svår att motstå. Karlén var en veritabel *babe magnet*.

Men belagt är också att han regelmässigt bar sig åt som ett svin mot de kvinnor som han levde med. Patologisk svartsjuka, sadism och manipulation var obligatoriska ingredienser i Picassos många förhållanden. (Never called an asshole? Wrong, Jonathan.)

Allt detta, men oändligt mycket mer, framkommer i John Richardsons monumentala Picassobiografi där ledmotivet mycket riktigt är att i Picassos kvinnoporträtt ligger nyckeln till hans konstnärliga och personliga utveckling. Richardson hade känt Picasso sedan tidiga 1950-talet och började redan då dra upp riktlinjerna för sitt livslånga projekt. Han dog 2019, 95 år gammal, när det återstod 30 år av Picasso att beta av.

Även för den med rudimentära kunskaper om Picasso och hans konst är det fängslande läsning, särskilt den första delen som

för oss fram till *Les demoiselles d'Avignon*. Richardson skriver helt utan jargong och nästan varje sida slösar med fascinerande upplysningar och anekdoter. Han har osvik-

Den manliga blicken.

FOTO: ALAMY

lig blick för sekelskiftes-Paris barer, kaféer och restauranger och encyklopediska kunskaper om hela det myller av människor som ingick i Picassos sfär.

Och så får vi bevittna en närmast ofattbar konstnärlig eruption. Vid 25 års ålder var han i full färd med att gå i närkamp med det västerländska måleriet sedan renässan-

sen. Jag har aldrig läst en bättre förklaring av kubismen.

I *Alice B Toklas självbiografi* förkunnas att Gertrude Stein bara erkände existensen av två genier: Pablo Picasso och henne själv. Stein hade i alla fall rätt om Picasso. Han var obestridligen banbrytande och genialisk.

Och ett monster. Eller rättare sagt: han hade en sådan sida och den var definitivt en del av hans konstnärskap. Är det problematiskt? Nej, inte för bedömningen av hans storhet som konstnär men viktig för förståelsen av hans konst.

Men, men... Under läsningen av den fjärde och sista delen, *The Minotaur Years*, började någonting skava och en dålig smak i munnen gav sig till känna. Jag insåg att jag så till den milda grad hade låtit mig förföras av John Richardsons berättelse att jag aldrig reagerat på hans likgiltighet, nästan kyla, inför Picassos härskartekniker och misogynism. Richardson varken gömmer undan eller ursäktar men han är sval, aldrig upprörd eller ens undrande.

Att han aldrig frågade Picasso om varför han plågade sina kvinnor tar jag för givet. Det var ju så hans konst kom till – beklagligt men ofrånkomligt. Inställningen inte bara röjer honom utan ger ett perspektiv på det stora geniet som John Richardson säkert själv aldrig avsåg.

Mats Wiklund

HYS FÖRTRÖSTAN

Minns någon hysterin inför millennieskiftet – oron för hur de digitala systemen skulle kapsejsa? Klockor skulle visa fel, bokföring och nationalräkenskaper bryta samman. Beredskapen för detta ansågs obefintlig. Hysteri istället för beredskap.

Såvitt man minns hände ingenting. Det mesta gick på som vanligt. Den nervositet som bemäktigade sig allt folket – eller nästan allt – visade sig ogrundad. Det suckades ut och de digitala systemen byggdes ytterligare ut.

Sedan dess har vi fått flera påminnelser om hur sköra de kan vara. Plötsligt går det inte att få ut recept på Apoteket. Plötsligt

slås en hel livsmedelskedja ut på grund av ovälkommet dataintrång. Detta sker under fredstid. Vad händer om det blir krig?

Krig pågår. Är vår beredskap god eller mindre god? Vi tycks ha otillräckligt med skyddsrum i detta bergiga land. Centrala myndigheter visade sig impotenta under covidpandemins inledningsår. Men någon hysteri utbryter inte. Demonstrationer mot vaccinet lockar få.

Dock: tillströmningen till hemvärnet har skjutit fart.

Experter som varnade för millenniekatastrofen högg i sten. Men expertvåldet rubades inte. Förståsigpåare har just nu goda

tider. Det är ofta svårt att förstå vad de förstår som den gemene medborgaren inte förstår. Expertprofessionen har satt sig.

Också journalister kan idag vara experter eller legitimerade förmedlare av expertis. Den granskande funktionen tycks ha förlorat kampen mot den övertalande. Den som övertalar särskilt bra kan få ett hedersdoktorat.

Är jag orättvis? Naturligtvis. Experter må ha rätt ibland. Men de kan också ta Macchiarinifel. Mitt ickeexpertråd är: Spekulera något mindre! Förtröstan räcker långt.

Anders Björnsson

Fredrik Johansson
är senior director
på Hallvarsson &
Halvarsson.

Man borde skämmas

Man borde väl skämmas. Ja, inte nödvändigtvis för något speciellt, även om det underlättar. Utan för att det helt enkelt är vad som förväntas. Att skämmas ligger i tiden. Den som inte knäar under någon form av skam har särskilt starka skäl att skämmas. Och skulle man mot förmodan inte komma ihåg att skämmas är det bara att öppna tidningen.

Mycket har varit kopplat till klimatet, med flygskam, köttskam, klädskam, bilskam och hal-loumiskam. Vittnesmålen om skam och vidhängande ångest har varit ett dominerande inslag på parnassen.

Vårt sätt att leva är i sig en skam och den som söker politiska och systematiska svar på i grunden politiska och systematiska problem borde verkligen skämmas. Kärnkraft och koldioxid-skatt står sig slätt mot ruelle och botgöring. Skammen är både vägen och målet.

SKAMKULTUREN är som allt annat i ständig förändring. Många skäms och det går att skämmas för så mycket. Det är svårt att vara originell. Men skammen – eller bristen därpå – går ju också att sätta in i en betydlig större kontext än det egna bilåkandet. Man kan ägna sig åt andras skam. Eller brist därpå.

”Allt som Ebba Busch gör är hundra-tioprocenligt hämningslöst och skamlöst. Det är inte bara en effektiv politisk taktik – hon lyckas rentav motbevisa evolutionsbiologin”, konstaterade en ingress till en krönika av Kristofer Ahlström på DN:s kultursida härförleden.

”Hundra procentigt hämningslöst och skamlöst”, lät onekligen uppiggande i sitt nietzscheanska anspråk. Besvikelsen blev därefter.

Det visade sig att KD-ledaren i sommarvärmen hade besökt livräddare på en badstrand i Halmstad. Iklädd ett rött linne. I en kreativ kulturkrönikors referensramar och fantasi kopplade det henne till den amerikanska tv-serien *Baywatch*. Han övergick därefter till sin och allas vår ”smärta”.

”Smärta finns till för att hindra att vi skadar oss själva, skam utvecklades för att vi inte ska skada våra relationer. Det är ett drag som skiljer oss från djuren. Men Ebba Busch har lyckats motbevisa evolutionsbiologin.”

Utan skam ingen människa.

EN ANNAN DN-SKRIBENT, Jonas Thente, hade ett delvis annat perspektiv i en recension av en reportagebok (Cal Flynn, *Islands of Abandonment*) om vad som händer i områden som människor

överger. Anslaget är optimistiskt. När vi har försvunnit påbörjas läkningen och naturen tar återigen sin rättmätiga överhöghet över kultur- och industrilandskap: ”Varhelst människan försvinner börjar det egentliga livet spira igen.”

Det egentliga livet. Möjligen har Ebba Busch sin plats där. Med åtminstone en fot (eller är det tre tassar?) i djurriket kanske hon klarar sig från en mer slutlig dom över människan.

”Hur lång tid tar det för naturen att återhämta sig när det virus som är människan har försvunnit? Forskarna är oense.”

Om tiden, ska kanske tilläggas. Om forskarna är eniga om att vi är ett virus framgår inte riktigt.

Utan människan ingen skam.

Själv känner jag ofta stolthet över att vara människa. Vilket ju är motsatsen till skam och ett uttryck för en närmast galopperande hybris. Åtminstone för ett virus.

VI HAR JU ändå åstadkommit en del. I det stora och det lilla. Och vi kämpar på. Man behöver ju inte vara Johan Norberg för att ändå se en och

annan ljusglimt i den brokiga väv som utgör mänsklighetens historia.

Ta detta med virus. Vi – eller rättare sagt, de kommersiella läkemedelsbolagen påeldade av vår ekonomiska styrka – skakade fram ett vaccin mot covid-19 inom ett år. För bara några decennier sedan hade dödstalen varit förfärande mycket högre. Det

är inte nödvändigtvis min förtjänst. Men i alla fall mänsklighetens. Och som medlem i klubben snyltar jag på äran. Skamlöst.

Eller ta bilderna från James Webb-teleskopet. Ni har sett dem. De fångar människans närmast absurda litenhet, men också mänsklighetens fantastiska storhet. All historia, all teknisk utveckling, all mobilisering av mänskligt kunnande och initiativkraft som gör att vi i svindlande detaljer kan se himlakroppar oändligt långt borta.

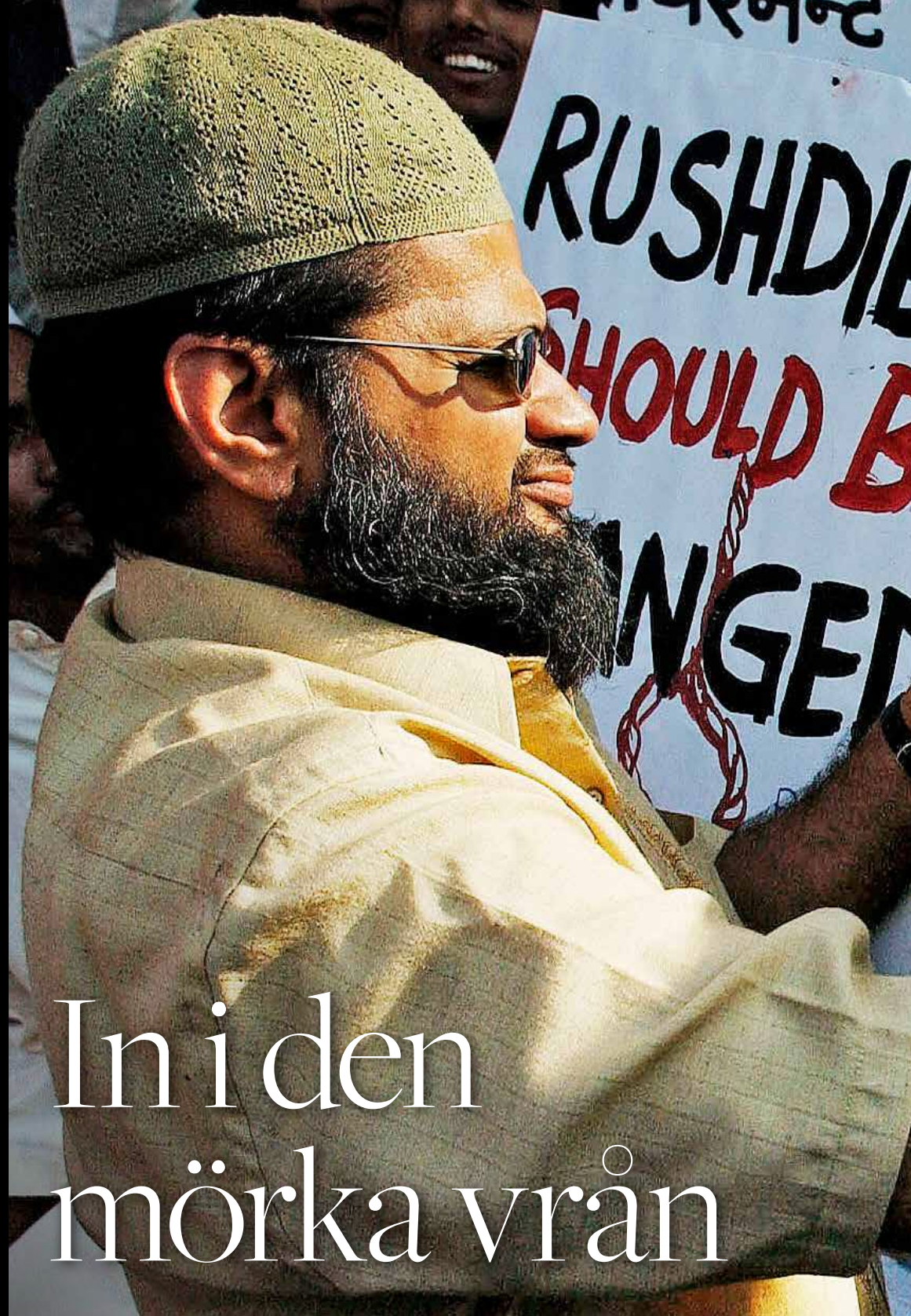
Not bad.

Eller ta Étienne Klein. Vem? Jo, Klein är den franske astronom som lite slokörat bad om ursäkt för att han påstått att en närbild på en bit chorizokorv var en teleskopbild på stjärnan Proxima Centauri. Klein skämdes kanske inte så mycket, men han insåg att hans korv hade fått fötter och behövde stoppas. Det är också mänskligheten. I sin enastående briljans. Spanska char-kuterier och fransk humor. Om rymden.

Att vara stolt över det är antagligen höjden av skamlöshet. Men låt oss strunta i det. Hundarna ylar, James Webb, Étienne Klein och resten av mänskligheten drar vidare. Skam den som ger sig. ✨

Av Alexander
McCall Smith

In i den mörka vrån

1

Alexander McCall Smith
är författare till serien
Damernas detektivbyrå.

Författare tvingas till
tystnad och krav på
anpassning. Yttrande-
friheten hotas av illiberala
och intoleranta krafter.

Får författare skriva vad de
vill? Det är en enkel fråga
som i ett genomsnittligt vä-
sterländskt samhälle besva-
ras med ett otvetydigt ja. Vi
tror på yttrandefriheten, en
av de grundläggande fri- och
rättigheterna, och kritiserar
genast begränsningar av författarnas möjlig-

12 augusti 2022: Historien upprepar sig.

FOTO: TT

FOTO: SEBASTIAN D'SOUZA/GETTY IMAGES

het att uttrycka sig fritt utan att behöva frukta repressalier. När åtgärder vidtas – i andra samhällen – och författare tystas fördöms de som en oberättigad inskränkning av litteraturens frihet.

Kampen för rätten att fritt uttrycka sig i skrift har pågått länge. Statliga och religiösa myndigheter har inte dragit sig för att tysta författare vilkas sätt att skriva inte ansetts godtagbart. Böcker av obekväma författare förbjöds utan större protes-

ter ända till slutet av 1900-talet. Europa bevittnade bokbål under den fascistiska perioden och oliktankande författare tystades och förföljdes under kommunismen. Så kom Salman Rushdie-affären, där en författare måste hålla sig gömd för att slippa undan religiösa fanatikernas uppmärksamhet. Och det är inte så länge sedan *Lady Chatterleys älskare* av DH Lawrence orsakade en *cause célèbre* i Londons domstolar.

»

”

Allt är naturligtvis inte dystert i vårt nuvarande kulturella klimat. Man är varsam med andras känslor och känner till att många röster har exkluderats och förkvävt under tidens lopp.

Bokbål i Nazityskland.

FOTO: WIKIPEDIA

Idag höjer ingen som läser den på ögonbrynen. Läget har sannerligen förändrats, frestas man att säga. Men är det verkligen så? Har all moralisk energi som ägnats åt att förhindra publiceringen av uppviglande eller osedligt material helt enkelt flyttats över till andra områden?

Somliga menar att författarna även i länder som högt och ljudligt säger sig slå vakt om yttrandefriheten i allt högre grad är underkastade bestämmelser som lägger munkavle på dem. Bestämmelserna kan vara subtila men är ändå kraftfulla just för att de fungerar indirekt och starkt hämmar den konstnärliga friheten. I det följande pekar jag på hur den konstnärliga friheten idag hotas av illiberala försök att diktera för författare vad de får och inte får säga och hota dem som inte finner sig med isolering och förbud och i vissa fall med polisutredningar och åtal.

Allt är naturligtvis inte dystert i vårt nuvarande kulturella klimat. Man är varsam med andras känslor och känner till att många röster har exkluderats och förkvävt under tidens lopp. Det tyder på en mycket starkare moralisk insikt och ska välkomnas. Det står för framåtskridande, och ingen skulle kräva att det stoppas.

Mot den bakgrunden är begränsningar av rätten att uttrycka extremistiska åsikter som är ämnade att väcka social oro viktiga faktorer i liberala samhällens försvarssystem. Yttrandefriheten omfattar inte rätten att hota den allmänna ordningen genom att elda på hätska känslor och uppmuntra orättfärdig behandling av andra. Det finns all anledning att kriminalisera skrifter som avsiktligt väcker hat mot andra i samhället. Viss litteratur manar till våld och bör inte tillåtas att söka en fristad bakom den skyddsmur som yttrandefrihetens princip reser.

Att den principen erkänns sätter dock inte punkt för debatten. Även om vi går med på att

offentliga bestämmelser ofrånkomligen hämmar den konstnärliga friheten kan de rätta gränserna för sådana restriktioner vara svåra att urskilja. Detta gäller särskilt inom de omstridda områdena barnlitteratur, anstötlighet och författarens identitet. På alla dessa områden råder en tydlig spänning mellan yttrandefrihet och strävan efter sociala och politiska mål. Det är som om litteraturen har blivit ett slagfält med liberalism och tolerans i ena hörnet och illiberalism och intolerans i det andra.

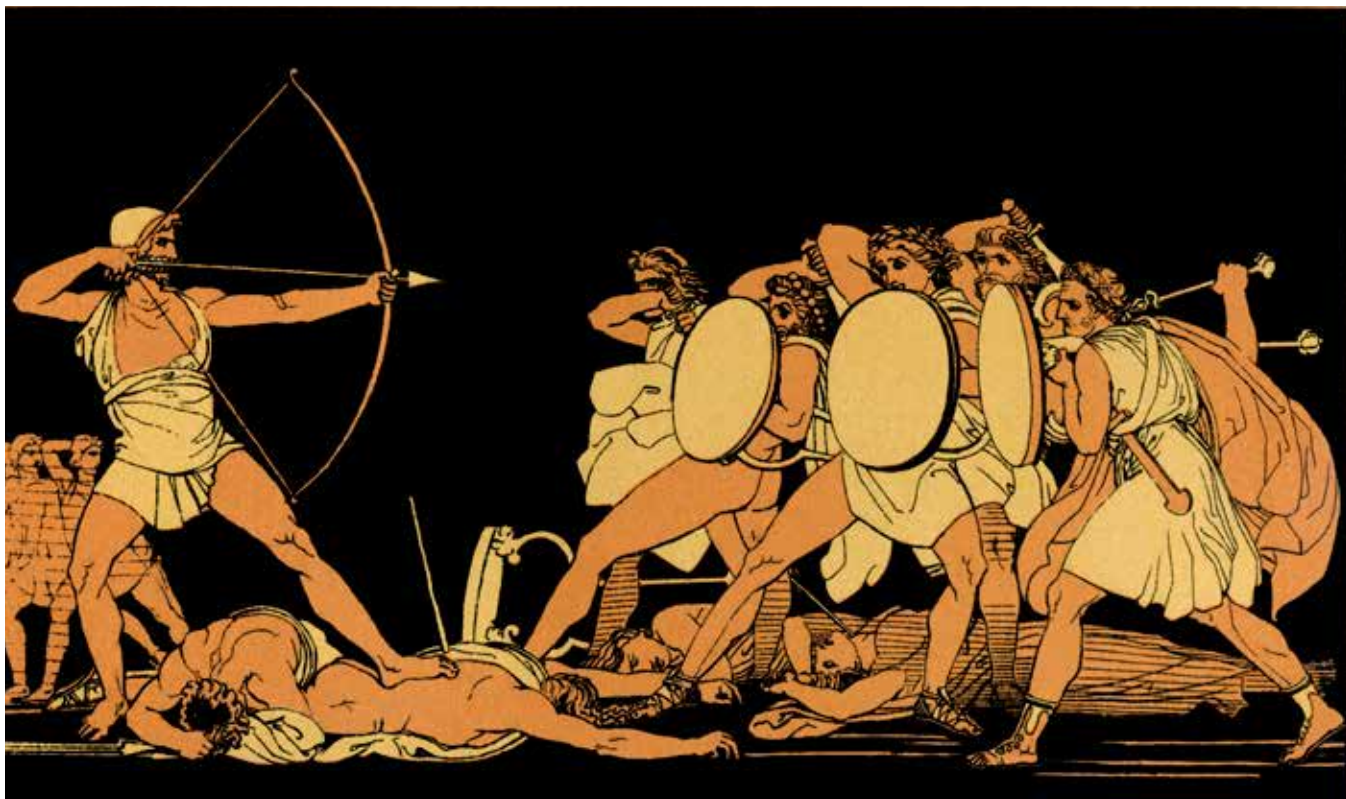
Barnlitteratur ter sig kanske som ett osannolikt forum för konflikter, och ändå har den länge varit ett känsligt område. Idén att barnböcker är ett mycket effektivt sätt att förmedla värderingar till nästa generation är ingalunda ny, och man behöver bara kasta en blick på barnböcker från den viktorianska tiden och framåt för att märka den starka moraliska ton som författarna anlade.

Det finns fortfarande de som minns *Pelle Snusk*, en samling tyska sedelärande berättelser som satte skräck i generationer av barn med historier om det öde som väntade dem om de var stygga. Denna robusta tradition fördes vidare på 1900-talet av modernare utövare och avslöjade deras inre moralpredikant som delade ut förutskickade och allmänt accepterade straff till dem som bedömdes förtjäna dem. Hilaire Belloc tillhörde denna kategori. Hans figurer mötte påfallande obehagliga öden, för det mesta orsakade av karaktärsfel eller ovanor. Barn förstår genast poängen: om du bär dig illa åt råkar du ut för något otrevligt. I detta sammanhang kommer man också att tänka på Roald Dahl, som insåg att barn vill se översittaren förödmjukas och offret belönas.

Dagens moraliserande tendens i barnlittera-

Upprörande läsning: *Oliver Twist* ber om mer mat. FOTO: ALAMY

Odysseus tar livet av friarna.

FOTO: ISTOCK

turen har tagit en annan bana och gått från betoningen av traditionella dygder – att vara snäll, respektera andra och så vidare – till en bredare agenda där denna litteratur ingår i ett mer politiserat projekt. En viktig punkt har varit att framhålla jämställdhet – ett lovvärt mål. Om flickor tilldelades en underdånig roll i gamla tiders barnböcker – och det gjorde de sannerligen – är den nu överspelad. Hyllorna i bokhandeln alla barnboksavdelningar dignar under tyngden av berättelser om små flickor som helst av allt vill bli ingenjörer eller piloter eller arbeta i något annat yrke som tillhör pojkarnas traditionella värld. De hyllorna innehåller dock inte samma stimulans för pojkar, som har relegerats från främsta bänken.

Det kan vara nödvändigt under en korrigerande period när gammalmodiga sexistiska föreställningar med all rätt ifrågasätts, men också välkomna och mycket välbehövliga korrigeringar kan gå för långt om de marginaliserar eller utesluter någon av klass- eller genuskäl. Det är särskilt viktigt att ta hänsyn till pojkars känsla av egenvärde. Och det finns alltid en risk för att författarna själva blir utestängda i en tid då en viss samhällssyn dominerar därför att de inte stämmer med den profil som förlagen vill visa upp. Inga författare får tystas därför att de kommer från en viss samhällsklass eller tillhör ett visst kön. Om det sker återskapas den diskriminering som förekom på Sovjettiden, då borgerliga författare bestraffades för att de hade råkat födas i fel miljö eller med fel kön.

Barnlitteratur ska vara moraliskt oklanderlig och den ska också vara sensibel. Men den får inte utesluta människor som inte passar in i

mönstret, och inte heller ska den vara monolitisk och enbart avbilda en sektion av samhället och negligera de övriga.

Frågan om kränkthet är det livligaste exemplet på det hot mot den konstnärliga friheten som ligger i cancelkulturen eftersom dess försök att uppnå sina mål har bedrivits och alltjämt bedrivs i en illiberal anda och i en del fall på ett sätt som hotar viktiga aspekter av vårt kulturarv.

Kränktheten visar oftast sitt tryne i akademiska sammanhang. I typfallet yttrar sig den när det görs invändningar mot delar av undervisningen som på något sätt uppfattas som stötande för studenterna. Det ligger i litteraturens själva karaktär att det alltid kommer att finnas böcker som vissa läsare finner skrämmande eller plågsamma. Något annat vore egendomligt eftersom man alltid hittar något som någon blir skrämmd eller plågad av om man letar tillräckligt ihärdigt efter ett potentiellt offer. Det beror på att världen är skrämmande och plågsam, och om litteraturen avspeglar det uppstår alltid ångest till en viss grad.

För att litteraturen ska kunna påstå att den avspeglar den värld vi lever i kommer den oundvikligen att behöva ta upp ämnen som väcker obehag hos dem som önskar sig en alltigenom behaglig tillvaro. Poeten TS Eliot påpekade en gång att mänskligheten inte tål för mycket verklighet. Han hade fullständigt rätt. Det finns många som inte vill bli påmind om vår tillvaros bistra sanningar. Krig förekommer, lidande förekommer, många små tragedier och otaliga besvikelser och misslyckanden inträffar i de allra

”

Det ligger i litteraturens själva karaktär att det alltid kommer att finnas böcker som vissa läsare finner skrämmande eller plågsamma.

»

”

Det är som om litteraturen har blivit ett slagfält med liberalism och tolerans i ena hörnet och illiberalism och intolerans i det andra.

fleestas liv. Att ta anstöt ingår i att vara människa. En tillvaro utan något som stöter vore artificiellt och skulle fjärma oss från den värld av känslor där man lever ett någorlunda medvetet liv.

Man kan givetvis ta anstöt av mycket. För att nämna ett exempel kan Charles Dickens vara plågsam att läsa därför att han skildrar sin tids brutala samhällsförhållanden. Det var själva meningen med Dickens arbete, precis som det varit meningen med många författares verksamhet som har velat blottlägga lidande, fattigdom och orättvisor. Det händer att sådana böcker starkt påverkar samhällsordningen, och en romanförfattare kan plötsligt konstatera att han eller hon har skapat ett komplett reformistiskt opinionsklimat. Det är alltså betydelsefullt att det finns romaner och noveller som återger ojämlika och exploaterande sociala förhållanden eller avbildar samhällen där iögonfallande orättfärdigheter, som slaveri, tolererades.

Att läsa om sådant må vara omskakande, men är det en anledning att förbjuda stor litteratur som skildrar just den verkligheten? Tyvärr håller sig somliga med just den inställningen och

Universiteten måste stå emot.

FOTO: ISTOCK

agiterar för att verk som de tar anstöt av ska uteslutas ur kurslitteraturen. Argumentet är att skildringar av sociala eller individuella orättvisor kan vara alldeles för smärtsamma för känsliga studenter som har rätt att slippa ta illa vid sig av sådant. Det är uppenbart att denna form av censur inte kan accepteras, men universiteten ger i allt större utsträckning efter för trycket och stryker verk i den litterära kanon som påtryckningsgrupper pekar ut som stötande för dagens studenter.

Hela poängen med akademisk utbildning är att uppmuntra att man exponeras för idéer som man kanske finner motbjudande, men det är inte så dessa aktivister ser saken. De vill avkolonisera kursplanen, vilket betyder att verk som strider mot deras ideologi ska avlägsnas. Kränkthetsprincipen åberopas som en väg till detta mål.

Att denna syn på litteraturen inte kan accepteras är självklart. Om man tillämpar den på klassikerna, till exempel, måste många verk i den västerländska litteraturen raderas. Det är ovisst om Homeros skulle överleva en sådan granskning någon längre tid. *Iliaden* är naturligtvis mycket upprörande för den som tycker att bloddrypande stridsskildringar är osmakliga. *Odysséen*, denna makalösa återgivning av resans allmänmänskliga tema, är mindre blodig, men det finns ändå mycket i den som kan chockera känsliga moderna sinnen. När jag läser den, vilket jag gör med den största förtjusning, måste jag erkänna att jag själv blir bestört över Odysseus beteende när han till slut kommer tillbaka till Ithaka och tar itu med friarna och med dem som på olika sätt har gått dem till mötes. Visst är det minst sagt otrevligt, men vi befinner oss trots allt i det antika Grekland, och vad hade vi väntat oss? En modern inställning till andras rättigheter? De sensitivas försvarare tycks dessvärre inte ha klart för sig vad begreppet anakronism innebär.

I några av dessa exempel på hur universiteten värnar om sina ömtåliga studenter ställs vi inför en skrattretande hyperkänslighet. Men också absurda krav – som universitetsledningarna ofta

Hårdför sensmoral i Pelle Snusk. FOTO: VÄSTERGÖTLANDS MUSEUMS SAMLINGAR/DIGITALTMUSEUM.SE

tar på allvar – kan ha som dold agenda att förringa ett existerande kulturarv. Om folk får höra att deras kulturarv är något att skämmas för börjar de lätt skämmas för sig själva, och i förlängningen reduceras en kulturs kraft. En homogen kultur må inte vara önskvärd och den kan med rätta uppmannas att inlemma andra kulturella inflytanden och anspråk, men att helt ogiltigförklara den kan innebära att man överger delar av ett arv som är dyrbara och värda att bevara. Homeros båda epos skulle kunna kastas på sophögen därför att de är blodtörstiga, men om vi beskär vårt kulturella arv på det sättet har vi snart ingenting kvar som är värt att bevara och ett landskap som är tomt och förtorkat. Vi behöver chockeras, vi behöver känna sorg, ibland behöver vi rentav fyllas av avsky. Tack vare alla dessa reaktioner hävdar vi bredden i vår mänsklighet och påminner oss själva om vilka vi är och hur vi kom dit där vi nu befinner oss.

En av de potentiellt mest begränsande restriktionerna på författarens frihet är tonvikten på identitet i en lång rad sfärer, däribland litteraturen. De som vill censurera hävdar i princip att författare enbart bör skriva utifrån perspektivet hos någon som delar deras speciella identitet. Enligt den uppfattningen lägger författare, som vågar sig på att skriva om personer med en annan historisk erfarenhet än sin egen, beslag på en erfarenhet som de själva saknar. Drar man den logiska slutsatsen av detta resonemang kan en manlig författare inte skriva om vad en kvinnlig huvudperson upplever – och vice versa – och inte heller bör en heterosexuell författare skriva om hur en homosexuell person upplever sin situation, eller en homosexuell om dem som inte har samma typ av sexualitet som författaren själv. Den begränsande karaktären hos denna inställning är uppenbar och strider mot författarskapets kärna.

En författare är nästan definitionsmässigt en utomstående åskådare och ser det som den berörde inte ser. Åskådarens perspektiv bör alltså välkomnas, inte avvisas. Tänk på de stora rese-skildrarna, i regel fullständiga outsiders, som öppnar ett fönster mot en annan kultur och ofta på ett sätt som leder till ökad förståelse och sympati för den. Hur trång och förtorkad skulle inte litteraturen bli om förläggare och andra litterära grindvakter slog fast att det enda som författarna fick skriva om var det som de upplevt personligen, deras egna historiska erfarenheter. Det skulle döda all fantasi, och det är mer än allt annat fantasin som låter litteraturen uträtta sitt arbete, att uppenbara för oss vad det är att vara människa.

Litteraturen kan inte blomstra om författarens identitet är det som avgör hur en bok tas emot. Det viktiga är innehållet – dess insikter, dess sympati, dess vision. Författarens identitet kan ha betydelse för vår föreställning om hur verket kom att skrivas, och om det perspektiv som verket anlägger, men den är inte verket självt. En klarsynt författare bör kunna höja sig över sin egen identitets begränsningar och med full fri-

T S Eliot: Människan tål inte för mycket verklighet.

FOTO: ALAMY

het skriva om mänsklighetens och den mänskliga erfarenhetens fulla vidd.

Medan vi sysslar med just detta angrepp på författarens frihet ska vi dra oss till minnes den oupplysta tid då kvinnliga författare tvingades använda en manlig pseudonym för att ha en chans att bli publicerade och få en läsekrets. Vill vi verkligen återgå till att tysta människor med hänvisning till att de har fel kropps-konstitution eller kommer från fel plats?

Om det är riktigt – och det tycks det vara – att dagens författare känner sig hunsade av dem som vill att de i alla avseenden ska rätta sig efter rådande konsensus och som dessutom är redo att bruka sociala medier till att följa dem som på något sätt avviker från denna konsensus, är litteraturen inträngd i en mörk vrå. Vi måste tända ljus i denna mörka vrå så att författarna kan följa sina konstnärliga böjelser och skriva om precis det de vill skriva om, endast underkastade vissa klart angivna gränser som är avsedda att vidmakthålla samhällsordningen och förhindra verklig skada och verklig nöd.

Översättning: **Margareta Eklöf**

”

Litteraturen kan inte blomstra om författarens identitet är det som avgör hur en bok tas emot.

Av Torbjörn
Elensky

Nu eller alltid

Kortsiktigt tänkande är en av demokratis svagheter. Klarar vi att anlägga de nödvändiga långsiktiga perspektiven?

2

Torbjörn Elensky
är författare och
frilansskribent.

Alla har sett tidslinjer som redogör för jordens historia, med trias, jura, krita, dinosauriernas epok och de återkommande istiderna. Och allra ytterst Homo sapiens, med civilisationens historia sedan jordbruket och skrivkonsten som bara en liten fluglort allra längst ut. Det är svårt att intellektuellt greppa hur kort vår historia är, men intuitivt går det att ana. Det långa perspektivet kan få en att känna att vi inte ska ta allt för allvarligt. Venedig, Paris och Los Angeles kommer en dag att försvinna i tiden precis som Nineve. Men det går också att tänka att, jo, vi är kortlivade och vår stund i universum är knappt en blinkning, men vi är lika viktiga för det, för oss själva om inte annat. Vi måste ta vårt ansvar.

För några år sedan grundade jag en tidskrift. Vi har en rätt informell redaktion, som sammanträder ett par gånger per år. Hittills har en, möjligen

Det får ta sin tid:
färdigspelat år 2640.

FOTO: ALAMY

”

Det är svårt att tänka i generationer, decennier och århundraden då vi hela tiden måste förhålla oss till den senaste opinionsundersökningen eller kvartalsrapporten.

två artiklar levererats till det första numret. Vilka som kommer med är långtifrån klart än så länge, för den redaktör som kommer att avgöra saken är troligen inte ens född ännu. Det första numret är planerat att komma år 2100, för att sedan följas av nya nummer vart hundra år. Tidskriftens namn är *Svängtapp*, alltså den tapp i vilken pendeln hänger, och som svänger i takt med pendelns gungningar.

Det kanske verkar som ett skämt, eller en sorts abstrakt konstprojekt, att starta en tidskrift

som ska komma vart hundra år och vars första nummer överhuvudtaget inte kommer att se dagens ljus så länge jag själv, dess grundare, lever. Men det är det inte. Planen är verkligen att det ska bli minst ett verkligt nummer – så långt fram som 2200 tror jag inte jag kan påverka, men kanske, kanske lyckas jag övertyga någon att ta över stafettpippen så att det kan överlappa fram till 2100. Vad som sedan följer bygger helt på hur man i framtiden tänker om framtiden. Tanken med *Svängtapp* är att undersöka hur vi börjar tän-

»

Ett träd i väntan på en bok.

FOTO: KATIE PATERSON

”
Kortsiktiga aktie-
ägares krav på
snabba vinster
har drivit företag
i konkurs i en
sådan omfattning
att det rentav
angetts som en
av orsakerna till
Trumps valseger
2016.

ka och agera då vi planerar bortom vår personliga horisont. Hur ser vi då på politiken, ekonomin, kulturen och det egna livet? Vi vet alla att vi en dag ska dö. Det är inget vi förhåller oss till i vardagen; utan blir mest en abstraktion i fjärran. Det är kanske sunt, eller åtminstone högst mänskligt. Men perspektivet som vi anlägger på tiden, såväl det förflutna som framtiden, påverkar hur vi agerar i nuet, vad vi prioriterar och värderar.

Det finns flera konstnärliga projekt i samtiden som försöker anlägga långa tidsperspektiv på tillvaron. Den skotska konstnären Katie Paterson tog exempelvis 2014 initiativet till Framtidsbiblioteket, för vilket det har planerats en trädunge utanför Oslo. Hennes plan är att det ska beställas en bok per år av någon etablerad författare, under hundra år, vilka alla ska tryckas på papper tillverkat av just dessa träd 2114; fjorton år efter första numret av *Svängtapp*, så jag antar att våra recensioner av dessa böcker får dröja till 2200. Såväl Karl Ove Knausgaard som Margaret Atwood och Han Kang har redan levererat sina böcker till projektet. Ingen av oss som lever nu kommer att få läsa dem. Mest känt av dessa långtidsprojekt är den amerikanske tonsättaren John Cages orgelverk *Organz/ASLSP – As Slow as Possible*, som sedan 2001 framförs i Halberstadt i Tyskland, och som beräknas ta

639 år att spelas och således avslutas år 2640. Blir recension i nummer sju av *Svängtapp*, enligt nu gällande utgivningsplan.

En av demokratins, men också kapitalismens, svagheter är svårigheten att tänka riktigt långt framåt. Det är svårt att tänka i generationer, decennier och århundraden då vi hela tiden måste förhålla oss till den senaste opinionsundersökningen eller kvartalsrapporten. Hur planera långsiktigt för utbildning eller avloppssystem när väljarna vill ha synbara resultat nu, helst igår? Hur investera i forskning som kanske kan ta årtionden och som kanske ändå ingenstans leder när aktiemajoriteten vill ha utdelning för att inte flytta sina pengar till något annat företag som erbjuder större och snabbare vinster? Hela vår tid är som präglad av adhd. Även om vi försöker koncentrera oss och planera långsiktigt, lägga upp en plan för utbildning och infrastruktur för resten av århundradet så dyker det hela tiden upp saker som kräver att vi av taktiska skäl ändrar vår strategi – eller helt enkelt struntar i den och hoppas på det bästa. Finns det kortsiktiga möjligheter till framgångar och vinster väljer vi dem, triangulerar politiken tills den är rena marknadsundersökningen och följer marknadens nycker lika lättvindigt som om det handlade om säsongens hitlåt eller blockbuster. Samtidigt som det allt rikare, men fortfarande stabilt ickedemokratiska Kina

planerar infrastruktursatsningar med perspektiv på 50 till 100 år och sakta men säkert bygger vidare på sin globala Nya sidenvägen.

Problemen med för kortsiktiga perspektiv har på senare år blivit allt mer tydliga. Allra mest överhängande nu i det ryska anfallskriget i Ukraina, som inte hade varit möjligt om inte andra europeiska länder, liksom USA, intagit en så bekvämt överseende attityd till det ena ryska övergreppet efter det andra: kriget i Georgien 2008 och Ukraina 2014, i praktiken utan konsekvenser för Putin, mordet på journalister och kritiker och en retorik som med allt större tydlighet lät förklara att Ryssland skulle komma igen och ta Ukraina med våld. Allt medan Tyskland lugnt fortsatte att bygga fast sig i beroendet av rysk gas och vi själva in i det längsta gick med på att Gazprom drog sina ledningar och region Gotland hoppades kunna tjäna 50 miljoner på att låta ryssarna använda hamnen i Slite. En del varnade i tid, visst, precis som somliga tidigt menade att nedmonteringen av den svenska militären från mitten av 1990-talet var kortsiktig och ett misstag på nivå med nedrustningen under 1920-talet. Men även den nyss genomlidna pandemin gav oss anledning att fundera över varför våra beredskapslager inte hade all den utrustning som vi hade kunnat behöva. *Just in time* fungerar inte när distributionen störs, som under pandemin, och vi har fått inse att vi behöver vara beredda på att det inte alltid kommer att vara vackert väder i de globala relationerna.

Och apropå vädret är naturligtvis klimatet ett av de viktigaste långsiktiga problemen, som för varje år framstår som alltmer överhängande, men som ändå skjuts bort och upp, trots Greta massmöten och mer och mer oroliga röster i offentligheten. Hur snart kommer massdöden? När börjar söderns massor att vandra norrut för att det blivit så outhärdligt varmt på mera tropiska och subtropiska breddgrader att det faktiskt inte går att leva där längre? Det är fortfarande för abstrakt, för långt bort, och det är fortfarande lättare och bekvämare att skjuta upp de livsstilsförändringar som skulle vara nödvändiga, om de allra allvarligaste prognoserna visar sig stämma. Att sedan de livsstilsförändringar som är nödvändiga troligen är omöjliga, både politiskt, ekonomiskt och rent mänskligt, socialt, utan att demokratin sätts på undantag för över-

Venedig: inget varar för evigt.

FOTO: ISTOCK

skådlig tid framöver, är ett annat problem, som ingen utom så kallade klimatskeptiker är intresserade av att ta upp.

Demokratin har faktiskt problem med kortsiktigheten. Inför klimathotet är detta helt uppenbart, för det skulle kräva beslut som går emot de flestas direkta intressen, och som skulle innebära uppoffringar av sådan omfattning att det är svårt att tänka sig dem som genomförbara utan tvång och övervakning, en global polisstat som skulle tvinga oss att sluta köra bil och börja äta enbart lokalt odlade grönsaker. Men det finns inget som säger att diktaturer skulle vara bättre än demokratier på att hantera några problem överhuvudtaget. Kina har sämre klimatanpassning än vad vi har. Dessutom byggs det upp omfattande korruption och ökande sociala spänningar bakom kulisserna i diktaturer. Dessa leder vanligen förr eller senare till våldsamma urladdningar, särskilt i samband med den instabilitet som hänger samman med makt-skiften. De tjugo miljoner som dog för Stalins paranoia och de möjligen lika många som offrades som knäckta ägg i Maos kulturrevolution är våra vittnen.

Hur ska man kunna planera långsiktigt i demokratier utan att sätta demokratin på undantag? Det är inte det lättaste att övertyga väljarna om att det krävs uppoffringar idag för att inte framtidens medborgare ska drabbas. Och då gäller det inte ens stora frågor som klimatet utan infrastruktur, vård, försvar, utbildning och forskning. Inte ens när vi kan räkna ut hur många lärare och poliser som kommer att behövas på tio, tjugo, trettio års sikt ser vi till att bygga ut systemen så att de ska kunna täcka framtida behov. Underhållet av vägnätet, inklusive broar och tunnlar, elnätet och järnvägarna ger även det intryck av att göras med viss motvillighet. Kan ansvariga politiker skjuta ansvaret på framtiden föredrar de uppenbart det, för att inte sitta med Svarte Petter i form av stora omställningar eller utgifter vars resultat inte är direkt mätbara eller märkbara för väljarna.

Sommaren 2018 var ovanligt torr. Spannmålsskörden nästan halverades, jämfört med normalskörd. Drygt hälften av kommunerna som besvarade en enkät som Svenskt vatten skickade ut det året angav att de rekommenderat sparsamhet med vatten. Men det intressanta är att det inte var låga grundvattennivåer som gjorde att de sparade på vattnet, utan "kapacitetsbrist i vattenverk och distributionsnät", enligt rapporten "VA-skulden – sanning eller myt", som kom i maj 2019. Utan vattenförsörjning och fungerande avlopp kan vi inte bo i städer. Tillåts den infrastrukturen förfalla, får vi snabbt en serie följdproblem i form av alltifrån sjukdomar till att maskiner som är beroende av vattenförsörjning inte längre går att använda. Samhället skulle braka ihop ganska snabbt. Och ändå är det så förbaskat svårt att få folk att förstå att, ja, det kostar, och nej, det glänser och glittrar inte som en ny arena eller landmärken i form av

”

Hur snart kommer massdöden? När börjar söderns massor att vandra norrut för att det blivit så outhärdligt varmt på mera tropiska och subtropiska breddgrader att det faktiskt inte går att leva där längre?

»

”

Risken finns för en sorts cynism som betraktar nuet ur evighetens synvinkel, som om det innevarande ögonblicket, de närvarande nu levande mänskorna vore undgängliga, och bara det bättre, framtida är något värt.

De tog 85 år att bygga och har stått i 4 500 år.

FOTO: BOAZ ROTTEM/ALAMY

någon skyskrapa. Vatten och avlopp sätter inte kommunen på kartan. Men utan VA står både arenan och skyskrapan tomma. Som rapportens författare Joakim Pettersson och Rickard Hammarberg skriver:

”En successivt försämrad funktion är ju ett uttryck för att dagens (och gårdagens) brukare av VA-tjänsterna inte fullt ut betalat för det slitaget av infrastrukturen som deras konsumtion av vattentjänster medfört, och denna kostnad förs istället över på kommande generationers brukare.”

Det byggs alltså upp vad de kallar en infrastruktukskuld för kommande generationer. Och det blir inte billigare för att man väntar, det gäller såväl vatten och avlopp som försvar, forskning, och allt det andra som skapas.

Det finns de som inte direkt drömmer om att avskaffa demokratin, men däremot om att anpassa den så att den bättre klarar att bemästra de långsiktiga problem och behov vi i de demokratiska staterna ser idag, främst med tanke på klimatet, men också med hänsyn till utmaningarna från långsiktigt planerande diktaturer som Kina. Problemet är alltså hur man kan motivera för samtida väljare att det krävs insatser som de måste betala för, men som kommer att få resultat först på flera års sikt. I ”Policy making for the long term in advanced democracies” skriver Alan M Jacobs, professor

i statsvetenskap, om hur alltifrån pensionerna till klimatet kan hanteras. Han antar i sin rapport att politiker försöker bli omvalda för att de vill genomföra sina politiska program, men konstaterar att det är en svårighet att de måste leva upp till kortsiktiga förväntningar för att kunna göra detta. Problem uppstår då det kortsiktiga kommer i konflikt med det långsiktiga.

Eftersom ingen säkert vet vad framtida resultat kan komma att betyda, men alla känner av ökade kostnader för långsiktiga investeringar kan det vara svårt att fatta impopulära beslut. Men även då väljarna förstår behovet av långsiktig planering kan deras betalningsvilja, enligt Jacobs, påverkas av om de hyser förtroende för politikerna. Makthavare som begär resurser för långsiktiga projekt måste också genomföra dem och politiker som ägnat sig för mycket åt triangulering, vackertvåderpolitik och kortsiktiga löften som de glatt struntat i när de väl fått makten bygger inte förtroende för framtiden. Jag skulle vilja tillägga att ett växande samtida problem för hur våra demokratier fungerar är politiker som tycks använda politiska poster som sätt att nå positioner i det privata näringslivet. Varför ska väljarna låta sig övertygas om att dessa strävar efter att vinna val och få makt för att de vill genomföra en långsiktig politik som är till allas, eller åtminstone majoritetens bästa? Förtroende är en mycket dyrbar tillgång, som det tar lång tid att bygga upp men som det går snabbt att mista.

Det är inte bara inom politiken som det kan uppstå konflikt mellan det kortsiktiga och det långsiktiga. Även för företag är detta ett problem, särskilt då det förväntas kortsiktiga vinster och aktiemarknaden hänger över varje kvartalsrapport, samtidigt som man kanske från ledningen sida egentligen skulle behöva satsa på något mera långsiktigt projekt, utveckling av produkter, investeringar i nya maskiner eller forskning. Problemen har sedan flera år diskuterats i USA, som naturligtvis ligger före oss i denna utveckling. Kortsiktiga aktieägares krav på snabba vinster har drivit företag i konkurs i en sådan omfattning att det rentav angetts som en av orsakerna till Trumps valseger 2016. Men det finns också en motrörelse, i vilken grundaren av snabbmatskedjan Panera Bread, Ron Shaich, tillhör de mest aktiva. I en intervju i *The New Yorker* (23/11 2018) där han beskriver hur han själv drabbats av kortsiktiga investerare som hotade att plundra hans företag, säger han att BNP inte bara kan öka genom ”a sugar high of tax cuts” utan att vad som verkligen behövs är innovationer och produktionsökning. Så sent som 2020 öppnade Long-Term Stock Exchange (LTSE) för tålmodiga investerare och som ställer krav på att de företag som registrerar sig ska ha långsiktiga planer, i vilka flera hänsyn till utveckling och hållbarhet också ingår.

Kan man ha för långt perspektiv då? Risken finns för en sorts cynism som betraktar nuet ur evighetens synvinkel, som om det innevarande ögonblicket, de närvarande nu levande män-

Långtidsprojekt: Planerad slutförvaring av radioaktivt avfall i Forsmark.

FOTO: SVENSK KÄRNBRÄNSLEHANTERING/LASSE MODIN

Långsiktigt handlande krävs.

FOTO: MIKAEL ANDERSSON/TT

niskorna vore undgängliga, och bara det bättre, framtida är något värt. Faran ligger i utopisternas villiga offrande av människoliv för en framtida lycklig tillvaro. Inte minst lever den idag bland de teknologiskt berusade fantasier om en framtida människa, denna gång inte efter kommunistiska principer utan strikt vetenskapliga: den posthumanistiska visionen som hänger samman med vad som brukar kallas *longtermism* bygger på tanken att det inte är värt att satsa på att rädda några miljoner eller ens miljarder människor idag. Till och med en hotande klimatkatastrof, vilken i och för sig kräver långsiktigt handlande, betraktas som bara ett litet gupp på vägen mot mänsklighetens utveckling mot att kolonisera hela solsystem och fortplanta sig till flera hundratals miljarder som ska sprida sig över universum över loppet av årtusenden. Pesten, Förintelsen, massväld, krig och pandemier är inget som vi ska låta distrahera oss från den större bilden och de mera långsiktiga möjligheterna.

Hur får man till en fungerande balans mellan de kortsiktiga klippen och den långsiktiga cynismen? Mellan hänsynen till de nu levande och de kommande släkterna? När

jag försöker få grepp om den mänskliga civilisationens korta historia brukar jag snarare än geologiska tidsåldrar och dinosaurier tänka på Julius Caesar i Egypten. När han var där, för drygt 2 000 år sedan, var pyramiderna redan 3 000 år gamla. De var äldre i förhållande till honom än vad han är i förhållande till oss. Har vi rätt att inte lämna dem vidare till våra efterkommande? Vår uppgift är att förvalta världen, med både klimat, historiska monument, vattenledningar och utbildning till kommande släkten. Att riva ned institutioner och rensa i arkiven kan kännas progressivt och spännande för stunden. Det har skett fler gånger i vår historia. Men varenda gång har det också inneburit att vi förlorat kunskaper och erfarenheter som kanske hade kunnat vara till nytta och glädje för oss. Minns att det allra mesta av antikens litteratur är förlorad, mestadels på grund av aktiv förstörelse och religiös fanatism, men också genom slarv, brand, krig och ointresse. Det största hotet mot civilisationen är vår egoistiska kortsiktighet parad med tron att vi vet bäst. Lugn bara, alla genom historien har varit de yttersta, de mest moderna, de som vetat bäst – och alla har de fått fel med tiden. Det kommer vi också att få. ✨

”
Att riva ned institutioner och rensa i arkiven kan kännas progressivt och spännande för stunden.

De planerade megaprojekten för nya industrier i norra Norrland är extremt elkrävande. De samhällsekonomiska kostnaderna blir enorma.

Var finns elöverskottet?

Av Magnus Henrekson

Verkligheten börjar sjunka in. Elkrisen är här och nu. Det handlar inte bara om skyhöga elräkningar i Skåne utan om uteblivna investeringar som skulle givit tusentals jobb och bostadsområden som inte kan byggas. Risken för roterande urkopplingar av arbetsplatser och bostadskvarter i vinter är överhängande och det går heller inte att utesluta risken för en systemkrasch.

Ändå sägs Sverige ha överskott på el – årsproduktionen är högre än årsförbrukningen. Men det hjälper föga då elen måste produceras i ett jämnt flöde i precis den volym som just då används. Därför kan elpriset bli nästan sex kronor kilowattimman en varm augustidag i Skåne.

Hur är det möjligt? Vi byggde ju upp världens bästa elsystem som så sent som 1998 var helt fossilfritt med vattenkraft i norr och 12 kärnkraftverk i söder där 89 procent bor. Sedan dess har sex kärnkraftverk lagts ner i förtid och det gasdrivna Öresundsverket i Malmö har sålts till Vietnam. Kärnkraftverken i Barsebäck och Öresundsverket hade tillsammans kapacitet att producera planerbar el motsvarande hela Skåne läns behov med sina 1,4 miljoner invånare och 600 000 jobb.

BRISTEN PÅ PLANERBAR kraft i Sydsverige är nu så stor att överskottsel i norr inte längre kan föras söderut för att täcka upp för den nedlagda kärnkraften. Det handlar alltså inte om brist på kablar utan om att man för att kunna ta emot el utifrån måste ha tillräcklig egen produktion. Den enda planerbara kraftkälla av betydelse som finns kvar söder om axeln Varberg–Oskarshamn är oljekraftverket i Karlshamn, vilket om det

körs för fullt året runt – och då drar mer än 100 000 liter olja i timmen – kan ge el motsvarande ett av Barsebäckswerken.

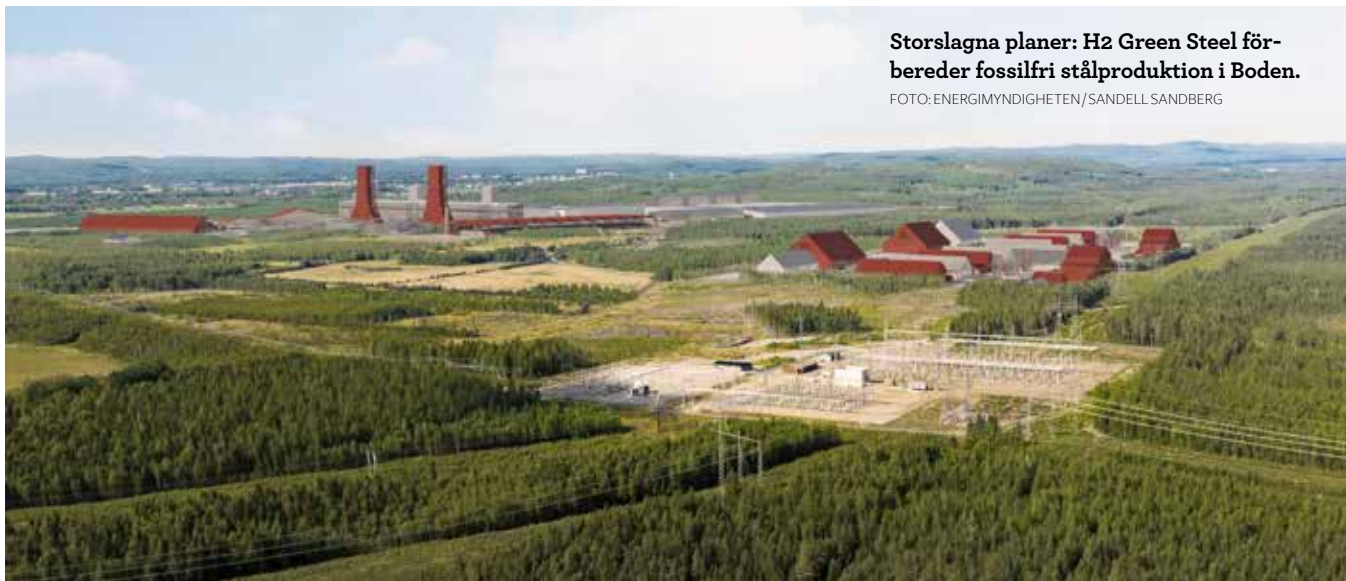
Men om nu elen ändå inte kan föras från norr till söder är det då inte bra att ”överskottet” kan användas för att rädda världen med hjälp av ”gröna” industrier i norra Sverige? Storslagna planer har gjorts upp. H2 Green Steel (H2GS AB), med Altorgrundaren Harald Mix som stor ägare och centralfigur, ska producera stål med hjälp av elproducerad vätgas, statligt ägda LKAB planerar att under Göran Perssons ordförandeskap omvandla all LKAB:s malm till järnsvamp med hjälp av vätgas, och statskontrollerade SSAB ska tillverka vätgasbaserat stål. Helstatliga Vattenfall, som förlorat hundratal miljarder genom dåliga affärer i Nederländerna och Tyskland, ska stå för en stor del av elen. Elbehovet till projekten är gigantiskt: 80 TWh, vilket motsvarar Finlands totala elförbrukning.

Finns det verkligen något överskott av el? All el används ju redan och det finns redan ett näringsliv och en befolkning som anpassat struktur och livsstil till god tillgång på el till hyfsat pris. Batteritillverkaren Northvolt, med delvis samma ägare som H2GS, räknar med att behöva drygt två TWh, H2GS planerar att använda 12 TWh och spanska Grupo Fertiberia ska bygga en fossilfri konstgödsselfabrik utanför Luleå som kräver 4–5 TWh, lockade av ”Europas lägsta elpriser och att tillverkningen kan ske med hjälp av förnybar el”.

TILLSAMMANS MED Facebooks serverhall i Luleå kräver dessa satsningar motsvarande 20 TWh. Är det mycket? Allt är relativt, men det räcker att konstatera att Norrbottens läns totala produktion av vattenkraft är 14 TWh för att inse att ”överskottet” redan med dessa satsningar är uträ-

”

De största förlorarna är förstås alla de företag och hushåll som redan bor och verkar i Norrbotten.

Storslagna planer: H2 Green Steel förbereder fossilfri stålproduktion i Boden.

FOTO: ENERGI-MYNDIGHETEN/SANDELL SANDBERG

derat. Om det tillkommande behovet ska täckas med vindkraft kommer vindkraften att vara den dominerande kraftkällan, vilket borgar för att även Norrbotten får ett instabilt elsystem med tidvis extremt höga priser. De största förlorarna är förstås alla de företag och hushåll som redan bor och verkar i Norrbotten. Effekterna är redan kännbara i Skellefteå där Northvolts framfart tvingar andra företag att slå igen på grund av den överhettning som uppstår.

När sedan järnsvampsprojektet och SSAB nått full volym då handlar det om ytterligare ca 60 TWh som uppenbarligen är tänkt att produceras med vindkraft. Detta är helt orealistiskt. Kraftverken måste placeras på land då havsbaserad vindkraft kräver att havet är isfritt och markåtgången motsvarar minst tre gånger Ölands yta med tunga tillfartsvägar och finmaskigt kablage till uppemot 6 000 verk utplacerade i fjällvärlden.

Det stannar inte där. För att stabilisera ett elsystem som i det läget helt dominerar av vindkraft krävs planerbar elkraft att ta till när det inte blåser. Det enda som står till buds är då fossil gas, kol eller olja eftersom all vattenkraft redan nyttjas. Oräknat ingreppen i naturen och CO₂-utsläppen från den planerbara kraft som behövs när det inte blåser är kostnaderna såväl för vindkraften och dess kablage som för den planerbara kraft som bara ska användas när det inte blåser långt högre än det elpris som investerarna använder i sina kalkyler. Om produktionen och distributionen skulle bära sina egna kostnader är det uteslutet att priset hamnar under en krona per kWh.

REDAN DENNA summariska genomgång visar hur orealistiska dessa megaprojekt är. Till detta kan läggas svårigheten att hitta arbetskraft villig att flytta till nordligaste

Norrbotten. Det är uppenbart redan från Northvolts svårigheter att rekrytera till sin nya fabrik i Skellefteå. Det finns flera skäl som gjort att projektet ändå fortskrider. Ett första skäl är att de är barn av den nya modeflugan missionsorienterad innovationspolitik där stater och myndigheter inte bara ska peka ut vilka problem som ska lösas utan vilken teknologi som ska användas – såsom vindkraft och vätgas i dessa fall – och vilka som ska få stöd för att genomföra projekten. EU har i sin Green Deal anslagit nästan en svensk BNP i form av stöd och kreditgarantier för vätgasbaserad teknik i syfte att åstadkomma fossilfrihet 2050 och svenska energiforskare har fått miljardbelopp de senaste decennierna för att visa på vindkraftens förträfflighet.

POLITIKERNA FLOCKAS runt detta och före detta politiker som Göran Persson och Anders Sundström ges lönsamma nyck roller för att säkerställa att subventionerna flödar till deras uppdragsgivare. Riskkapitalister bakom bolag som H2GS och Northvolt blir skickliga bidragsentreprenörer med goda chanser för grundare, nyckelpersoner och riskkapitalbolagens partner att i god tid hinna lämna över ägandet på andra aktörer – som är påbjudna att investera i ”grön omställning” – så att de själva gör en god affär. Facebook har ju redan visat vägen. De fick nästan 140 miljoner i rent stöd för att lokalisera sin serverhall i Luleå och har därutöver fått en 96-procentig skatterabatt på den el de använder. Att locka till sig Facebooks enorma serverhall motiverades med en studie som Business Sweden beställt från Boston Consulting och som utlovade 4 500 jobb. Det blev drygt 70.

Det riktigt stora projektet är LKAB:s plan att omvandla malm till järnsvamp med hjälp av ertillverkad vätgas. LKAB ska

investera mer än 400 miljarder under ett par decennier, vilket innebär att hela den förväntade vinsten från malmbrytningen kommer att investeras i detta högriskprojekt istället för att delas ut till ägaren. Att låta ett helägt statligt företag göra en så riskfylld investering är klart olämpligt. Projektet kräver el motsvarande fyra gånger Skåne läns behov och antalet jobb i produktionen beräknas till maximalt 200! Om nu LKAB anser att de kan bygga en ny framgångsrik rörelse för att omvandla malm till järnsvamp då är det knappast rationellt att lägga verksamheten i Gällivare–Kiruna. Den bör vara en fristående verksamhet förlagd till en plats med god tillgång på billig el och långsiktigt säkrad tillgång till järnmalm från flera olika leverantörer.

Efter denna genomgång är det svårt att dra någon annan slutsats än att det är allt annat än klok politik att kraftfullt expandera extremt elkrävande industri i norra Norrland under ledning av stora statliga aktörer, baserat på kraftiga subventioner och vinsterna från malmbrytning som annars kunnat delas ut till staten. Förutom att projektrisken är stor är den samhällsekonomiska risken och alternativkostnaden enorm. Det är brist på arbetskraft, nuvarande verksamheter riskerar att slås ut på grund av överhettning och höga framtida elpriser slår mot nuvarande hushåll och verksamheter. Till detta kommer omfattande kommunala kringinvesteringar som antingen blir felinvesteringar eller så ger de försumbara skatteintäkter till kommunerna eftersom en mycket liten del av förädlingsvärdet kommer att utgöras av löner till lokal arbetskraft som betalar kommunalskatt.

Magnus Henrekson är professor i nationalekonomi och senior forskare vid Institutet för näringslivsforskning (IFN).

TEMA

TILL FRIHETENS FÖRSVAR

Friheten har mångtusenåriga rötter och utmanas på ständigt nya sätt.

Bror Hjorth, *Jesus med korset*, 1922.

FOTO: LARS WALLIN/BROR HJORTHS HUS

Frihetens kristna rötter

Många av våra moderna frihetsbegrepp har sitt ursprung i det judisk-kristna arvet. De första kristna församlingarna var redan från början en utmaning mot den bestående ordningen.

Av Richard Chartres

Frihetens historia i den moderna västerländska kulturen brukar förknippas med den avgörande brytning med det förflutna som franska revolutionen medförde. En ny vision av "frihet, jämlikhet och broderskap" ersatte förtrycket som identifierades med den kristna traditionen. Revolutionen ville byta ut religionen mot politiken som den verkliga källan till människans frigörelse. Denna förskjutning avspeglade en övertygelse om att ondskan är en frukt av samhället och inte av arvsyndnen.

I denna läsning av det moderna frihetsbegreppets ursprung härskar den konventionella uppfattningen att nästan ingenting hände mellan Markus Aurelius död och Voltaire's födelse.

En sådan diskontinuitet kan inte förnekas, men många begrepp som utgör grunden till moderna frihetsidéer – vilka anses "självlara" – är egentligen sekulariserade versioner av det judisk-kristna arvet.

Nya testamentet värderar friheten högt, och det finns rikliga bevis för att det bibliska narrativet än idag inspirerar kampen för frigörelse.

Kristus själv gav prov på en iögonfallande frihet från konventionerna. Han var en religiös förkunnare men varken akademisk teoretiker eller asket. Han hade ingen fast bostad, tog ingen större notis om sina anhängare, åt tillsammans med alla och envar och var ovanligt öppen mot barn, kvinnor med tvivelaktigt rykte och till och med samarier.

Som John Zizioulas skriver står Kristus för de kristna "som människans totalitet men tvingar sig inte på oss utan träder fram bland oss som någon vi kan avvisa eller acceptera efter behag".

Vissa varianter av kristendomen är ökända för sin starkt kontrollerande och tvångsmässiga karaktär. Tidvis har avståndet mellan det Kristuslika idealet och kyrkans utövande av läran utlöst ivriga reformsträvanden, men det får inte fördöljas av att man hela tiden misslyckas med att göra rättvisa åt den som inte tvingar sig på oss utan ter sig som "någon vi kan avvisa eller acceptera efter behag".

I Dostojevskijs *Bröderna Karamazov* finns en dramatisk skildring av en konfrontation mellan Kristus och den kyrkliga hierarki som vill härska i hans namn.

Episoden utspelar sig i Sevilla efter en väldig autodafé där hundra kättare har bränts till döds. Storinkvisitorn känner igen Kristus i folkmassan och fängslar honom innan han hinner protestera. De för ett ensidigt samtal där Kristus är tyst medan storinkvisitorn kritiserar honom för hans ansvarslöshet och bristande medkänsla med alla dessa miljoner människor av andligen sekunda slag. "Jag säger dig att människan inte har något plågsammare bekymmer än att finna någon till vilken hon så fort som möjligt kan överlämna den frihetens gåva som den eländiga varelsen är född med ... också när alla gudar har försvunnit från jorden kommer de alltjämt att falla på knä inför avgudar." Alla i ledande ställning gör klokt i att regelbundet återvända till denna fängelsescen.

Den kristna rörelse som Kristus gav upphov till och som först kallades "Vägen" hotade urgamla begrepp om absolut teokrati. Under faraonerna, inka, kejsaren av Kina eller Caesar ansågs samhällsordningen vara en del av den gudomliga ordningen. I Markus-evangeliet visar man Jesus ett mynt med en avbildning av kejsar Tiberius och inskriptionen "den gudomlige Augustus son". I sitt svar, "Ge kejsaren det som tillhör kejsaren och Gud det som tillhör Gud", öppnar Kristus ett utrymme både för medborgarens sekulära liv och för den ofrånkomliga, ständigt pågående förhandlingen mellan kraven från en viss stat eller sedvänja och tjänandet av den evige Guden.

Den tidiga kristna församling som föddes ur Kristus självoffer var en ny typ av social organism. Den var inte enbart en sammanlutning av grupper för studiet av Kristus lära – det fanns många sådana grupper i det romerska imperiet som levde utan minsta hot om förföljelse. De kristna kallade sin församling *ecclesia*, det ord som användes om den grekiska stadsstatens folkförsamling, maktens säte bestående av friborna vuxna män. Den kristna *ecclesia* däremot omfattade från första början slavar, kvinnor och barn. Församlingen med denna sammansättning troddes vara den heliga Andens hemvist.

Som medlem av den nya församlingen stod man fri från rådande sociala och politiska normer, vilket blev en störande faktor. >>

Det visade sig att den religiösa friheten för den kristna *ecclesia* inte enbart var en privatsak utan också krävde medborgerlig autonomi.

I slutet av sitt berömda tal med temat "Jag har en dröm", som Martin Luther King höll 1963 på trappan till Lincoln Memorial i Washington, citerade han Paulus ord: "Nu är ingen längre jude eller grek, slav eller fri, man eller kvinna. Alla är ni ett i Kristus Jesus."

Detta var en universalisering av den vision av mänsklig värdighet och frihet som genomsyrar de hebreiska skrifterna. Enligt Första Moseboken [1:26–27] skapade Gud människan till sin egen avbild. Detta är källan till den nu sekulariserade uppfattningen att alla människor har en inneboende värdighet och åtnjuter rättigheter av olika slag.

I Första Moseboken har människan en viss frihet, också i förhållande till Gud. Gud skapar djuren men Adam ger dem namn som Gud godtar [1 Mos 2:19]. Det är ingen tillfällighet att det i Koranen är Gud som lär människan vad djuren heter.

I våra dagar återopas mänsklig värdighet som om den vore en självklar sanning, även när andra delar av den bibliska uppenbarelse har lagts åt sidan. Nietzsche intog en mer rigoröst konsekvent hållning och hävdade: "Människan i sig, den absoluta människan, äger varken värdighet eller rättigheter och har inga skyldigheter." Det är kulturen och konsten som skapar skönhet och förlämnar värdighet åt människoliv. Enligt Nietzsche är människans värde och värdighet ojämnt fördelade, inte medfödda utan förvärvade. Följaktligen hävdade han att den medlidandets etik som ligger i den bibliska synen på mänskligheten skulle försvinna med Guds död.

Gud handlar i historien som de förtrycktas befriare. Det hänvisas gång på gång till slaveriet [tex 2 Mos 21:2], vilket leder vidare till föreskrifter om hur israeliterna bör uppträda mot invandrare [2 Mos 22:21, 23:9, 5 Mos 10:19]. Det är inte bara en privilegierad kast som får åtnjuta den bibliska friheten, den tillkommer alla.

I Nya testamentet är Jesus död det nya uttåget ur Egypten [Luk

Santa Maria Antiqua på Forum Romanum: fresk från 500-talet.

FOTO: ALAMY

9:31], övergången till frihet. Frihet var befrielsen från fångenskap i ett liv förslavat under egoistiska begär och lusten att äga som leder till att individen vänder sig inom sig själv [Gal 5:1, Rom 8:21]. Det innebar livslång frihet för människan att vara delaktig av ett sant förhållande till den Evige och till sin nästa. Friheten från fångenskap var förutsättningen för frihet att ingå en djup förening med den andre, där vi finner vår äkta mänsklighet.

Som en ny typ av samhällsordning, och som främlingar och utomstående [1 Pet 2:11], fick den kristna kyrkan och dess medlemmar genomgå statens förföljelse. Först uppmanades de kristna att bara hårdna ut, men med tiden övergick de till att lägga fram argumenten för religionsfrihet.

Den latinske teologen Tertullianus, som levde på 100-talet, myntade uttrycket "religionsfrihet" [*libertas religionis*] i sin *Apologia* (år 197). I sitt öppna brev till Kartagos prokonsul, *ad Scapulam* (år 212) skriver han: "Det är en grundläggande mänsklig rättighet [*humani juris*] ... för alla att dyrka sin Gud enligt sin egen övertygelse: den enes religion varken skadar eller bistår den andre. Det ingår inte i religionen att påtvinga religion, till vilken den fria viljan, inte tvång, bör leda oss." Denna passage föll inte i glömska. Den stod skriven med Thomas Jeffersons egen handstil i en kommentar till avsnittet om religionsfrihet i hans "Notes on the State of Virginia" från 1782.

På 400-talet bröt romarrikets institutioner samman, och det blev bestämmande för framväxten av medborgerlig frihet i väst. Kyrkan fick möjlighet att hävda sin frihet, och detta skapade en spänning mellan kyrkans och statens auktoritet som starkt påverkade medeltidens debatt om frihet och rättigheter.

Emellanåt hände det att påvarna förnekade Caesars överhöghet och var nära att själva kräva den högsta makten. Dessa teokratiska anspråk kulminerade i Bonifacius VIII:s bulla *Unam Sanctam* (1302): "Varje mänsklig varelse måste ovillkorligen vara Påvens undersåte." Reaktionen blev stark, inte bara från sekulära härskare utan också från anhängarna till en rådsstruktur som till och med kunde gå till rätta med påven.

Med början på 1100-talet möttes representativa församlingar allt oftare, först i kyrkan och längre fram i västs monarkier. I det fjärde Laterankonciliet, som Innocentius III sammankallade 1213, möttes höga prelater, kungliga ambassadörer, sändebud från italienska städer och valda företrädare för domkapitel och kollegialstift. Kyrkomötet aktiverade den representativa principen med en prestige och i en skala som fick gensvar i hela den romerska kristenheten.

Det medeltida samhället sysslade oupphörligt med rättigheter. Den vanligaste kommentaren till Gratianus *Decretum* slog fast att "ingen ska berövas sin rätt om inte av ett mycket allvarligt skäl. Svårigheten är att bestämma när doktrinen om allas av naturen givna rättigheter skilde ut sig från medeltidens uppfattning om vissa personers och grupper rättigheter.

På 1300-talet hänvisade William av Ockham till Bibelns lära om den evangeliska friheten: "Till den friheten har Kristus befriat oss" [Gal 5:1], och tolkade den som frihet från ett tyranniskt styre, särskilt i kyrkan. Inte ens påven kunde undergräva "de timliga rättigheter och friheter som Gud och naturen har beviljat de trogna". >>

TILL FRIHETENS FÖRSVAR

Martin Luther King: citerade Paulus.

FOTO: ALAMY

Thomas More hänvisade till det kristna samvetet som grunden för sin vägran att svära den ed som Henrik VIII krävde när han gjorde anspråk på att vara den anglikanska kyrkans överhuvud. Mores exempel för oss vidare till splittringen av den gamla västerländska romerska kyrkan på 1500-talet.

När man på nytt studerar 1500-talets reformationsepok i ljuset av allt som har hänt under de mellanliggande seklen framträder en ekumenisk agenda för ånger och botgöring. Medan vi reflekterar över franska revolutionens efterverkningar och särskilt över de messianska staternas uppgång på 1900-talet i Tyskland och Ryssland, ser vi klart att en av de oavsiktliga konsekvenserna av "religionskrigen" var det ovälkomna faktum att den judisk-kristna traditionen i den västerländska kulturen hade grundats på en olämplig plats.

En konsekvens av reformationsepoken var en alltför långt driven definition av det mystiska i polemikens intresse. "Mittfårans" kyrkor blev överbyråkratiserade när de försökte genomdriva enhetlighet inom sina territorier. Samtidigt blev de mer eller mindre entusiastiska medbrottslingar i staternas och dynastiernas våldsamma kamp för att etablera sig mot rivaliserande makter.

Det är också sant att den skandalösa smutskastningen av den judiska religionen och det judiska folket fortsatte och även blev

mer akut på vissa håll. "Religionskrigen" klargjorde för många tänkande människor att konkurrerande kristna absoluta påbud utgjorde en högst tvivelaktig grund för en offentlig sanning. Något mer "objektivt" behövdes, och resultatet var en utarmad form av "upplysning" som förpassade hjärtat till förnuftskultens skräpkammare. Innebörd offrades för ett rationellt sökande efter en abstrakt, matematiskt fastställd sanning.

I rättvisans namn måste det också nämnas att det fanns nya frihetsbegrepp baserade på Bibeln i reformationsepokens tumult. I sina "Institutes" (1536) tar Calvin upp Luthers rop på kristen frihet – det enskilda samvetets frihet från den katolska kanoniska rätten och prästernas kontroll, politikernas frihet från kyrkans makt och privilegier, det lokala prästerskapets frihet från central påvemakt.

Tanken att kyrkans och statens ämbeten och verksamhet borde vara åtskilda

florerade i de många experimenten i de nya församlingarna i Amerika, särskilt de som associerades med Roger Williams, som grundade staden Providence i Rhode Island, och med William Penn. I ett brev till lord Arlington skrivet i Tower i London sade Penn: "Våldet må skapa hycklare men det förmår inte omvända någon." Han citerar Tertullianus och Lactantius, och liksom John Locke i "Letter concerning Toleration" sammanfattar han ett sekel av kristna debatter om religionsfrihet.

"Var fria människor, men missbruka inte er frihet till att göra

"I vår egen tid har den ideologiskt eller religiöst betingade terrorismens fenomen tvingat oss att begrunda frihetens gränser."

Själlös materialism: Amazons lagerlokaler.

FOTO: MATTHEW HORWOOD/ALAMY

TILL FRIHETENS FÖRSVAR

det onda, utan var tjänare åt Gud”, säger aposteln Petrus [1 Pet 2:16]. Det finns otaliga exempel på vad som händer när friheten från tvång poängteras alltför starkt, men mindre vikt fästs vid friheten att leva så att man kan hjälpa andra människor till ett fullödigt liv. Mitt i det kaotiska 1650-talets samhällskonflikter och religiösa fanatism kände sig till och med den revolutionäre poeten John Milton föranledd att slå fast: ”Friheten har en vass och dubbel egg, som endast bör hanteras av rättfärdiga och dygdiga män.”

I vår egen tid har den ideologiskt eller religiöst betingade terrorismens fenomen tvingat oss att begrunda frihetens gränser. Men år 1945, då vi betraktade den västerländska civilisationens förstörelse, stod tvångsregimernas och ideologiernas ondska beklämmande klar. Under efterkrigstiden infördes därför skydd i västländernas lagstiftning för individens frihet från yttre förtryck.

På 1900-talet såg vi nederlaget (okänt hur långt fram i tiden) för rascentrerad fascism och klasscentrerad kommunism, men nu står vi inför nya svårigheter, och i detta nya sammanhang uppmanas vi att framställa visionen av människans frihet i en ny form. Världen tycks uppfattas som föga mer än en global handelsplats som arbetar på ett tillväxtprojekt utan gräns, utan någon ände i sikte bortom själva processen. Konsekvenserna av detta levnads sätt har tagit form i de många hoten mot planetens och det mänskliga ekosystemets hälsa.

Men hur kan fantasiföreställningar och önskemål, som skapats av reklam och ekonomiska imperativ, vara fria att finna glädje och tillfredsställelse i icke-materiella relationer?

Det har tagit flera generationer för de själlösa följderna av att en radikal positivism fått dominera att komma ut i dagsljuset, en positivism som erkänner de empiriska, sifferbaserade vetenskaperna som den enda giltiga formen av kunskap.

Den mänskliga värdigheten och individens rättigheter åberopas jämt och samt, men sanningen är att var och en av oss i allt högre grad utsätts för en till synes oåterkallelig förlängning av databehandling och opersonlig systematisering, där den nu rotlösa individen blir kvar utan någonstans att stå där han eller hon kan göra motstånd.

Demokratis oförytterliga arv hänger på ett *demos*, ett folk med gemensamma minnen och ett stadigt grepp om grundläggande principer. Efter hand som de associationer som inrymmer denna gemensamma kultur upplöses blir *demos* till *ochlos*, en samling människor utan inbördes samband som hemsöks av vindbyar av upprördhet som i sin tur närs av sociala medier. Det är en situation där algoritmiska ”influencer” har en väldig potential för manipulation såväl i samtida demokratier som i diktaturer.

V i utkämpar alltid det sista kriget och ställer ut döda kätterska läror inför rätta medan den smygande framryckningen av vad Jacques Ellul kallar ”la Technique” går vidare så gott som oupptäckt.

Somliga menar att detta är en hoppingivande utveckling. Kevin Kelly i Silicon Valley ser tekniken växa till något självsäkert och fristående från sina mänskliga skapare. Han kallar det ”teknium”. I sin bok *What Technology Wants* förklarar han: ”En gång kanske det var något så enkelt som ett gammalt dator-

*”I våra dagar åberopas
mänsklig värdighet
som om den vore en
självklar sanning, även
när andra delar av den
bibliska uppenbarelsen
har lagts åt sidan.”*

Nietzsche: Människans värde och värdighet är inte medfödda utan förvärvade.

FOTO: ALAMY

program, som bara härmade vad vi sade till det, men nu liknar det en mycket komplicerad organism som ofta följer sina egna infall.”

I takt med att våra system blir så stora och våra tekniker så komplexa ter det sig svårare att styra dem i den riktning vi har valt,

eller att förmå dem att reagera på mänskliga behov i våra skolor och sjukhus. Ropet om att ”återta kontrollen” är ofta riktad mot någon viss institution eller person, men den speglar vår oro inför den tilltagande styrkan hos en omänsklig kraft som på något oförklarligt sätt tycks vara oberoende av oss men samtidigt agerar inom oss. Som Jacques Ellul frågar: ”Vad betyder frihet i en tidsålder av ’ständigt förbättrade medel för slarvigt granskade ändamål?’”

Den västerländska frihetstraditionen, genomsyrad av en judisk-kristen tro på

alla människors värdighet, hade en gång auktoritet att gå i spetsen för befrielsen från inhumana instinkter och godtyckliga samhällskrafter. Nu förbinds denna ”auktoritet” för det mesta med förtryck eller ses bara som ett uttryck för personlig eller klassmotiverad preferens, samtidigt som Kellys ”teknium” oförtrutet går framåt.

När ridån väl dras åt sidan och ”tekniet” avslöjas blir emellertid en ny formulering av frihetens mänskliga ideal möjlig, om vi utnyttjar resurserna från seklers begrundan av judisk-kristen åskådning och andra vishetstraditioner.

Richard Chartres är ledamot av det brittiska överhuset.

Han var biskop av London 1995–2017.

Översättning: **Margareta Eklöf**

Hotet kommer inifrån

Vår frihets största fiende är inte repressiva regimer. Hotet mot friheten kommer från oss själva och vår oförmåga att försvara den.

Av Juliet Samuel

När man ser sig om i världen och upptäcker allt starkare spänningar tror man gärna att frihetens största fiende håller till i en ond, despotisk regim i Ryssland, Iran eller Kina. Vi bör emellertid motstå frestelsen att lägga skulden på omvärlden för liberalismens kris. Det största hotet mot vår frihet finns verkligen inte i någon fjärran utländsk huvudstad. Det finns här, i våra egna samhällen.

Äldre generationer i den fria världen byggde samhällen som omhuldade friheten och utformade stater i överensstämmelse med den. Men argumentet för frihet, på marknaden eller i det offentliga samtalet, måste vinnas på nytt i varje generation och våra institutioner måste förnyas eller ersättas efter hand som de förfaller. Avvägningarna mellan frihet och trygghet, rättvisa eller kulturell sammanhållning måste ständigt justeras för att vi ska kunna ta hänsyn till ny teknik, maktdynamik och ekonomiska nödvändigheter.

De allvarligaste hoten mot vår frihet kommer alltså inifrån. Allmänt talat faller de i tre kategorier: ekonomiska, demografiska och tekniska.

Vid kalla krigets slut var det lätt att argumentera för frihet. Frihet medförde inte bara abstrakta, politiska privilegier, till exempel rösträtt. Den gjorde oss också rika. Popmusik, billiga varor, bostadsägande och välfinansierade offentliga tjänster: allt detta var en marknadsekonomis belöningar.

Men med Kinas ekonomiska mirakel och stagnationen i de fria samhällenas tillväxt stod det snart klart att frihet och välstånd inte nödvändigtvis var två sidor av en obrytbar enhet. Den första tiden hörde man ofta att det kinesiska politiska systemet inte kunde förbli autokratiskt länge till. Den allmänt accepterade uppfattningen var att medelklassen skulle kräva politiska rättigheter när den väl blev rik. Och Peking spelade länge med i denna fantasiföreställning. Vissa personer i det kollektiva ledarskapet före 2008 trodde till och med på den.

Så kom finanskrisen 2008 till väst med dess väldiga statliga räddningsaktioner, och det blev mycket svårare att hävda argumentet för en självständig, självkorregerande västerländsk modell. Buren av denna ideologiska omsvängning kom en teknologiskt moderniserad men i grunden gammalmodig autokrat vid namn Xi Jinping till makten och tog itu med att återställa principen att all makt vilar hos ett parti och en man. Han kunde göra

det därför att den nyvunna rikedom inte hade utlöst ett liberalt uppvaknande i Kinas nya kontorsarbetarklasser utan tvärtom stolthet över ett unikt kinesiskt system.

De fria samhällena, skakade av finanskraschen, har nu börjat begrunda den skrämmande möjligheten att diktatur faktiskt skulle kunna vara effektivare. Ekonomiska regleringar har skrivits om i Europa med en blinkning åt den "asiatiska makro-försiktiga modellen". Vi betraktar nu med bävan omvandlingen av en sjabbig ankdam som Shenzhen till en av världens mest innovativa städer. Vi ser Kina bygga åtta nya flygplatser om året. Vi ser att om regeringen i Peking vill bygga en ny höghastighetsjärnväg ödslar den inte år efter år på att räkna vattensalamandrar eller mäta decibel. Den river bara ner allt som ligger i vägen och börjar bygga.

Och vi betraktar våra egna länder och undrar varför produktivitetstillväxt och investeringar knappast har ökat på tio år. Men vi behöver inte undra länge. Titta bara på den brittiska regeringen när den går in i ännu en konsultationsrunda om de juridiska hindren för att bygga en tredje bana på Heathrow, landets värdefullaste och mest trafikerade flygplats. Se och förtvivla vid anblicken av Frankrikes en gång världsledande kärnkraftsprogram som har kört fast i väldiga kostnader och konstruktionsfel – och på den slösaktiga nedläggningen av Tysklands hela kärnkraftsindustri.

Håll tummarna varje gång du går över en italiensk bro, om den skulle vara nästa i tur att rasa ihop. Och häpna över den ofattbara kostnaden per kilometer i Storbritanniens dubbelspåriga höghastighetsprojekt, världens dyraste infrastrukturbygge, eller över vår oförmåga att bygga tillräckligt med bostäder åt vår befolkning. Det finns ingenting så nedbrytande för den västerländska civilisationen som vår rena oförmåga att bygga det vi behöver.

Ändå får de som vill sopa bort många regleringar och juridiska bestämmelser som fjättrar våra ekonomier höra att det inte är demokratiskt. Det sägs alltid att alla måste få yttra sig, tillsynsmyndigheter måste dubbelkontrollera, arbetskraftens rättigheter får inte kränkas, alla måste registrera sin protest, få sin sak prövad i domstol och så vidare. Eller att staten inte får lägga sig i, vi måste lita på marknaden, vi har inte råd, det är alldeles för dyrt (undra

>>

TILL FRIHETENS FÖRSVAR

FOTO: GORM KALLESTAD/TT

på det). Och alltsammans väcker den obehagliga frågan: Är demokrati och respekt för allas rättigheter, från ortens fågelskådare till byggfackets lokalavdelning, helt enkelt för ineffektiva för att vidmakthålla den tillväxt och utveckling vi behöver?

Centralbanker och regeringar har generellt skyddat sina befolkningar från effekten av denna stigande våg av reglering och ineffektivitet på två sätt: med en lång period av låga räntor och en lång period av globalisering. Det förstnämnda har lett till att alla känner sig rikare därför att vi får låna av hjärtans lust. Det sistnämnda har lett till att alla känner sig rikare genom att väldiga delar av produktionen flyttas till andra länder, som Kina, som inte är bundna av våra bestämmelser, våra gränser för koldioxidutsläpp, vår lagstiftning som rör arbetsmarknad eller personlig integritet.

Detta är inte en bisak. Det är fundamentalt. Ett exempel är de brittiska koldioxidutsläppen. I teorin har Storbritannien minskat sina utsläpp med 41 procent sedan 1990. Men den allra största delen av minskningen förklaras av produktion utomlands. Vi har med andra ord stängt ner våra egna industrier och ökat kostnaderna inom landet med klimat- och arbetsmarknadsåtgärder, och nu får vi varorna tillverkade någon annanstans – huvudsakligen i länder som Kina med bristfällig lagstiftning om miljö och löntagarnas rättigheter – och importerar dem. Om vi räknar in denna effekt visar statistiken från World Wildlife Fund att utsläppen orsakade av brittisk konsumtion av varor och tjänster i själva verket bara har minskat med 15 procent sedan 1990. Det handlar inte så mycket om utsläppsminskning utan snarare om utsläppsförskjutning.

43 dag 2018 när Morandibron i Genua rasade: den hade inte renoverats på 50 år.

FOTO: VALERY HACHE / GETTY IMAGES

Med de ekonomiska och politiska bakslag som vi nu får känna på verkar tvillingstrategierna med lättåtkomliga pengar och förflyttning utomlands helt klart ha nått sina gränser. När kranarna med den högoktaniga blandningen av kvantitativa lättnader och stimulanspaket öppnades som en reaktion på covid över svämmades våra ekonomier av nya pengar, och i kombination med kriget i Ukraina och sanktionerna har den fått näring av tidernas starkaste inflationschock. Sent omsider höjer centralbankerna nu räntorna för att undvika en förödande löne-prisspiral. Oavsett om

”Vad har då de logiska, kallsinniga ekonomerna att säga om detta?”

de lyckas eller inte ser vi tydligt att den tid då man tryckte sedlar utan konsekvenser är förbi.

Vi inser också att det ingalunda är billigt och tillförlitligt utan riskabelt och otryggt att vara beroende av kinesisk produktion av allt från vår telekomutrustning till våra kärnkraftverk och operationshandskar. Än har marknaderna kanske inte insett det, men västs losskoppling från Kina är redan i gång. Med hänvisning till ”noll covid” trappar Peking upp processen, men det räcker inte för att befria oss från vårt eget trask av överreglering, zombieföretag och underinvestering.

Lägg till allt detta kravet på nettonollutsläpp i våra energisystem (i dessa mål är offshore-produktionen fortfarande inte inräknad) och våra åldrande befolkningars ökande vårdbehov och vi får ett recept på en brant ekonomisk nedgång. Kan friheten och de politiska normer som vidmakthåller den överleva om de uppfattas leverera en sjunkande levnadsstandard?

Den ekonomiska nedgången förvärras av en annan faktor: de demografiska förhållandena. I stort sett är fria länder beroende av ett ponzi-bedrägeri för finansieringen av äldreomsorg och sjukvård. Dagens löntagare finansierar tjänster åt de behövande. Detta system fungerar om arbetskraften ökar och de beroende blir färre. Tyvärr går trenderna åt andra hållet i stora delar av den fria världen (också utanför den, särskilt i Kina). Det förutsägbara resultatet är successivt stigande skatter och sämre tjänster i takt med att våra modeller bryts sönder under åldrandets börda.

Vad är då den logiska, osentimentala ekonomreaktionen på detta? Jo, att saken är klar. Om ett lands arbetskraft krymper fyller man helt enkelt på den med miljonerna förhoppningsfulla unga immigranter som köar vid gränsen. Men som ekonomer brukar göra ersätter dessa teoretiker människor med siffror och kvoter och utgår från att de är helt utbytbara, som kolstycken.

Det enda vi lärde oss av migrationskrisen är att våra befolkningar har ett annat perspektiv. Vad de ser i massmigrationen är ett ogenomtänkt socialt experiment som deras samhällen utsätts för utan deras samtycke.

I Europa har vi på ett par generationer gått från att icke-europeiska invandrare var en nästan försumbar andel av befolkningen till att nu utgöra 10–20 procent, och andelen ökar beroende på skilda födelsetal. Detta är förstås inte ”det stora utbytet” som ytterhögern kallar det ibland. Det handlar snarare om att en ny befolkning uppstår i allt snabbare takt när befintliga européer blandas med invandrare eller nya européer. Den hastighet med vilken denna process äger rum gör den ytterst sällsynt i mänsklighetens historia.

Vad spelar detta för roll för friheten? Om man lyssnar till tänkare som Douglas Murray, får man höra att en stor andel av de människor som kommer till Europa är präglade av kulturer som är likgiltiga inför eller rentav motståndare till frihet. Han hävdar att vi inte kan förvänta oss att våra organiskt utvecklade politiska och kulturella institutioner ska ha kraft att upprätthålla denna underbara, ömtåliga tingest som heter frihet inför en så snabb förändring.

Och det är inte svårt att hitta exempel. Vi har sett religiösa förbud göra sig påmind igen, som då den brittiska biografedjan Cineworld nyligen ställde in distributionen av en film om Muhammeds dotter efter protester som påstod att den var ”hädisk”. Vi har fallet med läraren på en skola i Storbritannien som fortfarande håller sig gömd sedan den dag han vågade visa sin klass skämt-

TILL FRIHETENS FÖRSVAR

Kinesiskt höghastighetståg: ett av många.

FOTO:ISTOCK

teckningar av Muhammed, och en rad skandaler i form av grooming och systematiska övergrepp på unga flickor från arbetarklassen av gäng bestående av övervägande asiatiska män i många städer i hela landet. I Sverige, där våldsbrott knappast förekom till nyligen, drivs nu politiken av den explosiva problemet med gängvåld utövat av invandragrupper i bostadsområden som tidigare var trygga. I hela Europa har vi sett lastbilar användas som vapen, bomber, knivattacker, trakasserier av kvinnor. Beväpnade vakter står rutinmässigt utanför synagogor och judiska stormarknader.

Ändå skulle somliga säga, och de kan ha rätt, att frihetens verkliga fiende inte är invandrarna, vars stora flertal flyttar till Europa för att få ett bättre liv, utan tvärtom den paranoidea, rasbaserade fördömmen att invandrare av någon anledning är oemottagliga för anständiga och universella västerländska friheter. Det tilltagande högerextremistiska våldet, där politiker har mördats, masskjutningar sker allt oftare och hyggliga medborgare misshandlas, är minst lika oroande som sin islamistiska motsvarighet. Det vi ska se upp med är inte hur invandrarna förändrar vårt samhälle, säger dessa liberaler, utan hur vi själva förändras som en reaktion på invandringen.

Hur man än ser på saken måste vi ändå betrakta invandringen, inte som ett mekaniskt botemedel mot låga födelsetal utan som en process som bör hanteras efter sociala och politiska behov och även efter ekonomiska kalkyler.

Få fenomen har inneburit en så djup besvikelse för moderna liberaler som internetålderns inträde. Den digitala kommunikationens utbredning är en förändring lika omvälvande som uppfinningen av tryckpressen, som vi gärna associerar med reformationen och en stor frigörelse för tänkandet. Men med tryckpressen följde andra företeelser, till exempel den frenetiska häxjakten som härjade i Europa på 1400-talet sedan en text, skriven av en vettvilling, som fördömda häxor blev viral för sin tid, och reformationen i sin tur ledde till motreformationen och religionskrig.

Samma sak hände i Tyskland på 1920-talet där många intellektuella trodde att utbredningen av läskunnighet skulle leda till en storslagen demokratiserande frigörelse. Walter Benjamin talade om det skrivna ordet som "obarmhärtigt släpas ut på gatan" och klistrades på reklamtavlor, berövades sin auktoritet och förvandlades till ett verktyg för gemene man. Han trodde att detta skulle

leda till en stor revolution för friheten. Istället underlättade det nazismens uppgång.

De sociala mediernas ankomst har ännu inte utlöst ett krig i Europa, men de förändrar våra samhällen i grunden på sätt som traditionella institutioner som politiska partier, universitet och arbetsplatsernas byråkratier sliter med. Spridningen av idéer mellan brukarna har på gott och ont för alltid undergrävt auktoriteten hos arbetsplatsens regler eller den medicinska diagnosen. Det hela sågs som en hoppingivande teknisk landvinning. Föräldrar till barn med sällsynta sjukdomar kunde få kontakt med varandra. En ny klädskapare kunde sälja sina produkter till allmänheten utan en mellanhand som stod i vägen. Sociala medier lovordades för att de bidrog till att USA för första gången fick en svart president och för att de banade väg för den arabiska vårens massuppror.

Men det dröjde inte länge innan vi såg den mörka sidan. Numera är det lätt att knappa in sig och gå med i eller ta initiativet till en digital häxjakt för att tvinga bort någon från en arbetsplats eller driva någon till självskada eller självmord. Vi har sett sofistikerade propagandakampanjer övertala människor att bryta upp från sitt normala liv och resa över halva jorden för att gå med i IS. Algoritmer konstruerade för att suga upp mänsklig tid och uppmärksamhet har delat in det virtuella torget i ekokammare som mister förmågan att debattera med varandra.

Internet har auktoritära regimer hittat ett perfekt redskap för att effektivisera sina drömmar om totalitär övervakning och kontroll. Även i demokratiska samhällen har regeringar och organisationer reagerat på vägen av digitala övergrepp och rättsprocesser genom att lansera nya, centraliserade metoder för att övervaka yttrandefriheten, till exempel verktyg för "faktakontroll" och Storbritanniens omstridda lagförslag om säkerhet online.

Även om man räknar bort de mest skrämmande effekterna av denna tekniska revolution kan ingen förneka teknikberoendets frätande verkan och epidemin av en känsla av meningslöshet som följer med. Filosofisk utmattning, nihilism och okunighet dränerar jorden på den näring friheten behöver för att blomstra, och in i detta tomrum expanderar en ny djungel av ideologier, klanidentiteter och mental ohälsa.

Detta är i sanning Guds död som Nietzsche talade om, och precis som han förutsade för den med sig "omvärderingen av alla värden". Frihetsbegreppet skrivs om, återvinns och förkastas tusen gånger varje dag.

Som generationer har gjort före oss lär vi oss att en tro på frihet inte är självklar och att friheten inte ovillkorligen kommer att breddas. Vi kan inte förlita oss på att övertalningsförmågan hos demokrati, ekonomisk effektivitet eller kulturella rikedomar ska plådera för frihet genom ombud. Vi kommer ingenvart genom att skydda våra förfallande institutioner från all förändring, eller genom att avskaffa dem. De yttre hoten mot den fria världen från diktatoriska regimer är en växande fara.

Men om vi håller i minnet vad det kärva alternativet till frihet innebär är det också möjligt att dessa hot till sist utlöser kraft att förnya och återförena fria samhällen så att de kan besegra de större fienderna – de inre fienderna.

Juliet Samuel är kolumnist i *Daily Telegraph*.

Översättning: Margareta Eklöf

Vår tids korsfarare

Demokratin och rättsstaten undergrävs av en ny auktoritär och kompromisslös progressiv aktivism. Den kan bara bekämpas genom ett kraftfullt försvar av individuell frihet och det västerländska samhällets värderingar.

Av Kemi Badenoch

Jag fick en uppenbarelse efter att ha deltagit i en konferens sommaren 2018. Ämnet var "Bortom svart och vitt", och vi i panelen skulle klargöra om vi hade nått fram till ett samhälle utan spärar mellan olika etniska grupper eller om det var ett omöjligt mål. Som svart kvinna invald i det brittiska parlamentet och första generationens invandrare tyckte jag att svaret var självklart: i Storbritannien finns inga sådana spärar. Med etniska minoriteter företrädde på alla det offentliga livets plan avgör inte hudfärgen om man får framgång i livet eller inte.

Ändå mötte jag fientlighet från en samling unga människor i publiken. Alla var vita, de flesta var kvinnor och alla suckade och stönade och ruskade på huvudet åt allt jag sade. Jag kunde inte förstå varför de avfärdade mina konkreta erfarenheter på det där sättet. När debatten var slut gick jag fram till dem och vi hade ett långt samtal. Fjällen föll från mina ögon.

Det var första gången jag träffade dessa ungdomar som går i spetsen för vår tids identitetspolitik. Jag fick klart för mig att anhängarna av denna moderna religion inte tänker i termer av individualitet och personligt ansvar, föreningsfrihet, yttrandefrihet och gemensamma erfarenheter. De delar upp världen i separata, segregerade identiteter för offer och förtryckare.

Jag frågade varför de hade så starka åsikter trots att de uppenbarligen inte hade funderat grundligt över vad de egentligen trodde på. En flicka svarade: "Därför att jag vill känna mig som en del av något viktigt."

Där ligger det. De såg sig själva som soldater i kriget för rättvisa, som korsfarare i en religiös rörelse som gav dem mening och trygghet, inte som människor med uppfattningar som förnuftigt folk tar avstånd från.

För dem var det obegripligt att jag, en förtryckt svart kvinna, inte var mer upprörd över rasismen och inte betraktade dem själva som "privilegerade vita". Det var tydligt att de aldrig hade talat ingående med någon som hade en annan uppfattning. De förstod inte hur jag resonerade, men när vi hade skilts åt började de diskutera sinsemellan och ifrågasätta sina egna åsikter. Då visste jag att jag hade satt avtryck. Det var uppfriskande att konstatera att man kan så ett frö av tvivel och rentav förändra uppfattningar som först ser ut att vara huggna i sten.

Denna företeelse, auktoritär progressivism, har stor makt och åsiktsförtryckarna som utövar den är farliga. Den har makt just för att den ger sina anhängare en känsla av mål och mening i livet.

Och den är farlig för att den rättfärdigar tvång och undergräver värderingar som vi hittills har tagit för givna och som är det brittiska samhällets grundvalar.

Som jämlikhetsminister i Storbritanniens regering såg jag på nära håll hur denna nya auktoritära uppfattning destabiliserar de positiva normer som vi styr samhället efter.

Vi ser det i den tilltagande politiseringen på arbetsplatserna och i en alltmer utbredd politisk aktivism där, förklädd till etniskt kampanjarbete. Till skillnad från traditionell facklig aktivism innehåller den ett tvångselement. Ideologin bakom den handlar mer om att styra anställdas och kunders tänkesätt och beteende än om att förbättra löntagarnas ekonomiska lott som kollektiv. Den bygger också på subjektiv moralism mer än på ekonomiska förbättringar. Man begär inte längre högre lön och bättre arbetsförhållanden utan predikar om diverse identitetsfrågor som om man följde en religiös kalender. Fokus ligger på ärenden som ofta inte har något med ett företags grundläggande syfte att göra, som att producera varor eller göra vinst.

Varje år går en kull ungdomar ut i arbetslivet utan erfarenhet av den traditionella arbetsplats som vi som är födda på 1980-talet, 1970-talet och tidigare anpassade oss till. De tror att arbetsplatsen är till för bekräftelse och självförverkligande, inte för att ge ett levebröd. Kontoret förvandlas till en arena för konkurrens i dygd och beskär utrymmet för tankefrihet.

I *The Coddling of the American Mind* förklarar professor Jonathan Haidt vad det är som gör yngre generationer mer mottagliga för auktoritär progressivism. Hans essä med rubriken "Varför de senaste tio åren av livet i Amerika har präglats av en unik enfald" blottlägger de sociala mediernas ytterst skadliga inflytande. Vi kanske inte kan få bukt med de värsta överdrifterna men vi kan upphöra med att begå elementära misstag, som hämmar vår förmåga att tackla detta nya problem.

Center-högerns politiska tänkande har ändrat riktning sedan mitten av 1990-talet och vunnit val men inte behandlat den bredare frågan. Man har inte tagit med i beräkningen att den samtida politiken måste agera på ett nytt territorium, inte heller att dess motståndare har ändrat karaktär. Center-högervärderingar var inga abstrakta begrepp i Reagans och Thatchers era på 1980-talet.

Tyvärr är det alldeles för många tvärsöver det politiska spektret »

TILL FRIHETENS FÖRSVAR

FOTO: GETTY IMAGES

som inte inser att vi lever i den postmoderna tidsåldern – i en tid av identitetspolitik och krav på rättigheter. Det är inte längre 1995 eller ens 2005. Effektiva ledare och fler teknokrater räcker inte för att lösa dagens problem, hur kompetenta de än är. En genomtänkt strävan att förstå de intellektuella och ideologiska preferenserna hos motståndarna till ett fritt samhälle är avgörande för att deras idéer ska besegras. I en värld där folk kan gå ut med sina alternativa fakta online, avfärda experter som de tror är manipulativa, politiskt motiverade eller bedragare, räcker det inte att gå vidare med samma gamla plattityder. Alla måste se förbättringar i debattens och resultatens kvalitet. De nöjer sig inte med att höra av politiker som de inte längre har respekt för att allt är väl och att de inte ska oroa sig.

För att allmänheten ska börja lyssna på center-högern måste den återupptäcka det politiska argumenterandets förlorade konst. Idag påstår center-högerpolitikerna det ena och det andra, de förklarar inte. När de talar varmt om avreglering tolkar inte väljarna det som en maning till mindre byråkrati utan som förlusten av det säkerhetsnät av regler som skyddar dem från exploatering. När näringslivet får skattesänkningar tolkas det som att rika företagsledare favoriseras. När starka familjestrukturer framhålls som idealet får de intrycket att deras liv, levnadssätt och tidigare misstag döms ut.

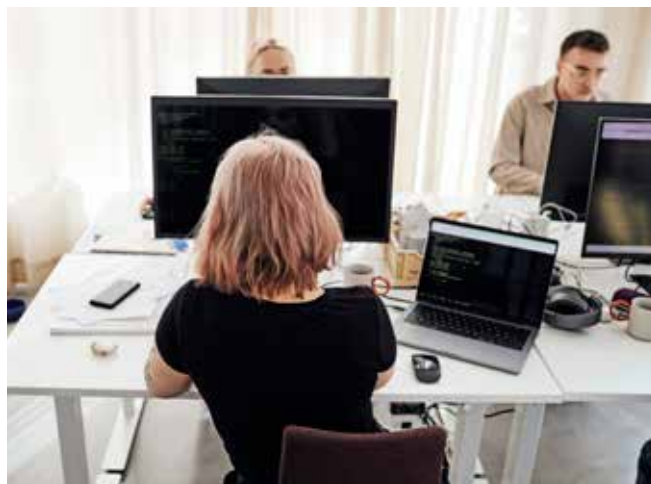
Vi ställer inte nog stränga krav på att våra motståndare uttrycker sig med precision. Vi måste tvinga de nya åsiktsförtryckarna att säga vad de menar. I ett utskottssammanträde i underhuset nyligen fick jag en fråga av ordföranden i ett omtvistat och kontroversiellt ärend. Hennes avsikt var inte att sprida ljus över regeringens politik utan att tvinga mig att säga något som skulle låta som om jag hade fördomar mot transpersoner. Jag svarade inte direkt utan ställde en motfråga: "Vad menar du med trans?" Då fick jag höra att jag kom med en ojuste fråga. Liksom de ungdomar jag hade mött på konferensen fyra år tidigare kunde hon inte definiera eller förklara ett begrepp trots att hon argumenterade för vissa politiska ställningstaganden som vilade på det.

En ny aktivistklass har uppstått, stödd av lagstiftning och ekonomisk makt i många samhällen. Tvärtemot allmänna opinionen är det inte den valda regeringen utan denna aktivistklass som utnyttjar statens makt att genomdriva sina åsikter. De går i täten för identitetspolitiken och kulturkrigen och räds inte att utnyttja sin kraft att påtvinga andra sin agenda, som påstår att identitetsgrupp X är god och identitetsgrupp Y ond. Detta i sin tur motarbetar rättsstaten genom att allting politiseras, även våra traditionella mekanismer för att skapa rättvisa för individer och samhällen.

Liberaler och konservativa lägger mängder av energi på att leta efter områden där de kan kompromissa med aktivister som vägrar att erkänna framsteg där de har slagit rot. Aktivisterna är uppriktiga när de säger sig vilja ha en revolution och fortsätter att höja tröskeln för politiskt handlande så snart deras krav är tillgodosedda.

Som exempel kan nämnas att den nuvarande konservativa regeringen efter flera årtiondens täta kampanjer för större etnisk mångfald i statsledningen har den bredaste etniska sammansättningen i brittisk historia. Två av de fyra främsta departementen, finans och inrikes, leds av personer som tillhör etniska

"De förstod inte hur jag resonerade, men när vi hade skilts åt började de diskutera sinsemellan och ifrågasätta sina egna åsikter. Då visste jag att jag hade satt avtryck."

Det är faktiskt bara ett jobb.

FOTO: TT

minoriteter. Justitieministern, som har regeringens högsta lön, är en kvinna av asiatisk härkomst och personer från etniska minoriteter har hand om utbildnings-, sjukvårds- och näringsdepartementen. Istället för att se detta som något att fira angriper de nya åsiktstyrannerna ministrarna som tillhör etniska mino-

riteter. De beskyller dem för att vara den vita övermaktens redskap, talar nedlåtande om deras prestationer och flyttar målstolparna när de påstår att representation inte påverkar regeringens hållning i rasfrågor.

En annat vanligt misstag är att acceptera framställningen av vissa problem som orättvisor där staten måste ingripa. Detta förstärker uppfattningen att staten kan lösa allt när den faktiskt inte kan det. Ännu mer oroande är att åsikts-

tyrannerna inte har något begrepp om vad frihet egentligen innebär. De ser den som frihet att begå orättfärdiga handlingar, oavsett om de är akut skadliga eller exploaterande.

Det är här som frihetens innebörd och vikt återigen måste få utrymme i det offentliga samtalet. Ju mer statens makt växer, desto mer begränsar vi vad medborgarna kan och bör göra till förmån för sig själva. Värre är att vi försvagar deras förmåga att tänka på egen hand. Vi börjar glömma vad statens syfte i nationens liv är och frågar inte längre vad staten bör göra och inte göra. Om vi inte besvarar dessa grundläggande frågor utan istället använder statens makt till att fortsätta att ingripa i andras liv för att uppnå social rättvisa, går vi med slutna ögon rakt in i en planeekonomi långt mer förtryckande och stagnerande än 1900-talets liberala tänkare kunde ha föreställt sig.

Staten ska brukas med omdöme för att den ska undvika både auktoritarism och godtycke i sin maktutövning. Gång på gång ser vi att de som vill ta makten över andra och utplåna friheten alltid har god anledning att rättfärdiga statens intrång på grundläggande rättigheter. I syfte att med lagens hjälp tvinga andra att vara "snälla" istället för att främja respekt för individens frihet vill åsiktstyrannerna att vi ska godkänna deras livsstil och val.

Mycket av det som kallas "woke" är ämnat att ersätta den gamla förtryckta gruppen arbetare med en rad förtryckta grupper som

TILL FRIHETENS FÖRSVAR

definieras av kön, sexualitet och ras. Tanken är att dessa grupper ständigt är förtryckta av andra, av män, heterosexuella, vita och så vidare.

För att besegra detta nya auktoritära tänkande måste vi erkänna att det finns svårigheter att bemästra, men också framhålla att "woke"-lösningar byggda på förkastade teorier inte är svaret. Tvärtom berövar de individen handlingsförmåga och värdighet och behandlar människor som grupper att manipulera och ställa mot varandra.

I den nya åsiktstyrannens verklighetsuppfattning behandlas vardagslivet som en förtrycksstruktur som i sin tur måste bemötas med aggression. Att tolerera befintliga strukturer är liktydigt med att stödja detta förtryck. Slagordet "vit tystnad är våld" sammanfattar perfekt denna inställning, där åsikten att andras frihet ska tolereras målas ut som intolerant. En ond cirkel av ökande fientlighet och polarisering blir följden.

De nya åsiktstyrannerna anser att frihet är en bluff som låter dominant grupper förtrycka marginaliserade. Individens frihet påstås vara en illusion.

Vi måste bekämpa denna uppfattning. Frihet är allas rätt att välja hur de vill leva sitt liv och gå sin egen väg i världen. Det är den verkligt fundamentala rättigheten, och utan den är nästan ingen annan frihet värd att ha.

Problemet är delvis att frihet har kommit att betyda en laissez-faire-inställning hos center-högern, att vi ska slå oss till ro och inte göra något. Vi i center-högern får höra att vi inte får ta parti eller utkämpa "kulturkrig". Att denna pågående förskjutning är frukten av ett fritt samhälle, att detta är framåtskridande eller rentav handlingsfrihet. Denna "låt gå"-attityd är grundligt missriktad.

I själva verket måste friheten få skydd och näring av viktiga och allmänna principer. Människor ska alltid behandlas som individer. Opartisk rättvisa måste vara garanterad. En åtstramad stat ska iakttä neutralitet mot alla som lever i vårt samhälle. Rättsstaten där alla är lika inför lagen måste värnas. Den nya aktivistklassen som dominerar så många av våra institutioner är helt oförstående för alla dessa principer. Den utropar sig till en frihetsrörelse, och därför har klassiska liberaler svårt att angripa premissen för många av dess nya argument.

Vi måste ständigt blottlägga hur denna ideologi syftar till att förvägra oss självständighet och åsiktsfrihet, lyfta bort det personliga ansvaret och påtvinga oss externa regler som kadrer av nya åsiktstyranner har fastställt, istället för att låta var och en lyda sitt eget samvete.

Vi kan inte vända om tiden, men vi kan bygga en ny framtid. Det kräver en mer kraftfull liberalism som tror på sig själv och inte är överdrivet fixerad vid det förflutna.

Vi skall inte kritisera eller förbjuda utan att ha något bättre att erbjuda. Det enda en sådan inställning leder till är att nya motståndare framträder, men knappast några nya allierade. Ett positivt alternativ är nödvändigt, inte bara en tillbakablick på en äldre bild av det goda samhället.

Vi måste agera tydligare för att få stöd för en stat av rimlig storlek. Statens onödiga tillväxt utöver att stå för livsviktiga offentliga tjänster har skapat mängder av chanser för aktivisterna att sprida sin ideologi. Ändå talar alltför mycket retorik för en åtstramad stat som ett självändamål. Att strama åt staten är ett sätt att säkra

bättre metoder för att uträtta något, låta byråkratin arbeta med kärnfrågor och prioritera resurser. De bästa staterna sköter somliga ärenden väl men några få andra illa. Vi måste utgå från grundprinciperna och undersöka vad liberala nätverk redan tillhandahåller, inte försöka återuppfinna hjulet.

Och vi kan använda staten på nya sätt. Ett exempel: för att som minister kunna lägga fram en strategi för jämlikhet mellan etniska grupper behövde jag ett ramverk som stöd, annars hade det varit ogenomförbart. Jag tillämpade klassiska liberala värderingar på arbetet, och strategin vilade på tre tankegångar: skillnader beror inte alltid på diskriminering; man ska inte göra det bästa till det godas fiende så att institutioner tar skada; universalism, inte specifik inriktning på identitetsgrupper, ska underblåsas.

Vi måste vara kreativa och hitta sätt att förstärka institutionerna, inte riva ner dem, även när vi hittar svagheter inom dem. Och detta innebär att vi inte ska be människor som inte har något till övers för våra institutioner att tala om för oss hur vi ska vara dem till lags. Då börjar aktivisterna betygsätta våra hemuppgifter och vi får aldrig godkänt. Det blir alltid nya häckar att hoppa över.

"Kulturkrigens" narrativ fördunklar vad som egentligen står på spel. Grälen om personliga pronomen och könsneutrala toaletter eller statyer och vita privilegier ter sig triviala jämfört med att hantera klimatförändringen och den demografiska tidsinställda bomb som en åldrande befolkning utgör. Men de är oupplösligt förbundna med varandra.

"Det kommer att stå oss dyrt om vi låter bli att försvara våra övertygelser bara för att slippa svåra samtal."

Man kan inte begära att andra länder ska göra uppoffringar för att uppnå klimatneutralitet om man har sagt dem att den västerländska civilisationen blomstrade enbart genom att utnyttja dem. Varför i hela friden skulle de lita på våra avsikter, från teknik till folkhälsa? Och hur ska det gå för den sociala sammanhållningen med

vår invandringsspolitik, som går ut på att ta in yngre invandrare som genast får höra att majoritetsbefolkningen gynnas på grund av sin hudfärg? Vad kan man vänta sig annat än fientlighet, särskilt mot de äldre?

Det kommer att stå oss dyrt om vi låter bli att försvara våra övertygelser bara för att slippa svåra samtal. Om det är sant att väst har frodats på slaveri och kolonialism och inget annat, om all framgång ska tillskrivas patriarkatet, vit makt och heteronormativt förtryck, finns det ett pris att betala. Det priset är att våra övertygelser, vår demokrati, vår likhet inför lagen, vår meritokrati, våra fria marknader och många andra liberala värden är fiktion och inget annat. Sagor som vi berättar för oss själva för att dölja ett mörkt och tvivelaktigt förflutet.

Någon lösning på vår tids stora problem finns inte om vi mister tron på vår historia och berättelsen om den västerländska liberalismen.

Försvaret vi inte det samhället finns det många konkurrerande stater som mer än gärna tillåter de nya åsiktstyrannerna och deras postmodernism att, om än med möda, ta på sig den tunga uppgiften att undergräva allt vi håller kärt och ersätta vilken ädel avsikt det än är som driver deras progressivism med något långt mer olycksbådande.

Kemi Badenoch är brittisk konservativ parlamentsledamot. Hon var jämställdhetsminister 2020–2022.

Översättning: **Margareta Eklöf**

Gör inte upp

En fredsöverenskommelse där Ukraina avstår delar av sitt territorium skulle leda till instabilitet och framtida konflikter. Ett demokratiskt och välmående Ukraina ligger inte i ryskt intresse.

Av Alina Poljakova

Många i väst pressar på för en snabb fredsöverenskommelse mellan Ryssland och Ukraina, och alltför letar efter historiska förebilder som skulle kunna fungera som en guidebok i fredsavtal. Två specifika historiska exempel – delningen av Tyskland 1945 och vapenvilan i Korea 1953 – har lagts fram. Vid närmare påseende visar det sig emellertid att Ukrainas fall är av ett helt annat slag och att en snabb uppgörelse med Ryssland, där det får tillstånd att ockupera delar av Ukraina, i förlängningen resulterar i ett mycket mindre säkert Europa.

En uppgörelse där Ukraina tvingas att avstå från stora delar av sitt territorium till ryska ockupanter leder inte till en ”frysad konflikt” utan till en instabil zon, varifrån Ryssland i framtiden inleder offensiver. Det påverkar starkt europeisk fred, säkerhet och avskräckningsförmåga eftersom följden blir vidsträckta, permanent föröddade områden som i sista hand tjänar Kremls syfte att destabilisera Ukraina och Europa inifrån. Vi får större regional osäkerhet, inte mindre. Ett sådant scenario har inga riktlinjer att hämta i det delade Tyskland eller i Korea efter andra världskriget.

Inget av dessa två historiska fall har bäring på dagens Ukraina, i och med att Ryssland inte bara vill ta makten över ukrainskt territorium utan också utradera själva idén om ett oberoende Ukraina. Därför kommer Ryssland inte att återuppbbygga de områden som det ockuperar. Tvärtom får vi se dessa territorier förvandlas till zoner av kriminalitet, kränkning av mänskliga rättigheter och militär verksamhet som försvagar Ukraina militärt, ekonomiskt och politiskt.

I motsats till detta accepterade Sovjetunionen ett Västtyskland som var ett självständigt land under hela kalla kriget. Ryskockuperade ukrainska områden skulle inte heller bli ett nytt Östtyskland. Om de båda scenarierna varit likartade skulle Sovjetunionen ha jämnat städer som Dresden till marken, tvingat tyska barn att lära sig ryska och samtidigt skickat tyskar bosatta i Östtyskland till ”filtreringsläger”.

De som hoppas på en uppgörelse som liknar vapenvilan i Korea blir också besvikna. Ett icke-ockuperat demokratiskt Ukraina av samma slag som ett Sydkorea, med marknadsekonomi och full frihet att fatta sina egna beslut om sin framtid, strider mot Moskvas imperialistiska ambitioner. Enligt Moskvas uppfattning kan ett demokratiskt och ekonomiskt välmående Ukraina inte tillåtas att existera och skulle betraktas som ett strategiskt misslyckande.

Både Tyskland och Korea uppnådde dessutom relativ stabilitet när USA åtog sig att stationera tusentals soldater vid landgränserna. I Tysklands fall blev Västtyskland medlem av Nato 1955 då 400 000 soldater från väst kontinuerligt var placerade där. I Sydkorea utgjorde kärnvapen som stationerades där ett effektivt avskräckningsmedel. I Ukrainas fall är det osannolikt att USA eller EU skulle utfärda sådana säkerhetsgarantier. Vill man dra den typen av paralleller lönar det sig att fundera över hur ett framtida Ukraina skulle se ut om det följde Öst-Västtysklands eller Nord-Sydkoreas exempel.

Låt oss tänka igenom det hypotetiska scenariot att Ukraina befann sig i samma situation som Tyskland efter andra världskriget.

Vid en första anblick finns det likheter. Precis som i Tyska demokratiska republiken (DDR) läggs de ryskockuperade delarna av östra Ukraina i ruiner av kriget. Och stora delar av det västra eller icke-ockuperade Ukrainas framtid hänger på vilka beslut väst fattar. Slutligen är Ukraina prioriterat bland Kremls internationella mål, precis som Östtyskland var.

Där upphör likheterna.

Framförallt hade Sovjetunionen en helt annan inställning till Östtyskland än den Ryssland har till det ockuperade Ukraina idag. Trots att DDR fortfarande var skyldigt att betala kraftiga skadestånd till Sovjetunionen betraktades det som en separat kommunistisk satellit och åtnjöt därmed en viss självständighet från Moskva. Den person som blev en etablerad ledare i det ockuperade Ukraina skulle tvärtom bli Kremls marionett. Sovjetunionens mål var inte att helt och hållet utplåna den tyska identiteten och sedan fullt ut integrera Östtyskland som en del av Sovjetunionen. Putin däremot vill förinta den ukrainska identiteten och absorbera ukrainsk mark som en del av Ryssland.

Dagens Ryssland har inte på långt när USA:s ekonomiska och militära makt och det är också avsevärt mycket svagare än Sovjetunionen var, som trots sitt slutliga sönderfall som ekonomisk makt effektivt konkurrerade med USA politiskt, militärt och ekonomiskt i årtionden. Ideologiskt presenterade Sovjetunionen ett alternativ till den västerländska liberala ekonomiska modellen, ett alternativ som många länder frivilligt anslöt sig till och som påtvingades många andra. Med sin invasion av Ukraina har Ryssland blivit djupt isolerat på grund av hela världens avsky för dess

>>

TILL FRIHETENS FÖRSVAR

FOTO: GETTY IMAGES

Manipulatören: Vladimir Putin.

FOTO: PAVEL BYRKIN/TT

gärningar och även av västs betydande ekonomiska sanktioner.

I motsats till hur Tyskland efter andra världskriget uppfattades av de flesta i Nato är Ukraina inte föraktat utan tvärtom hyllat jorden runt för sina soldaters och sitt civilsamhälles heroism. Ukraina är också en levande demokrati som har blivit brutalt attackerat av en auktoritär stat med fascistiska tendenser. Och även om landet är emotionellt utmattat är det ingalunda demoraliserat. Tvärtom är det starkare enat och mer patriotiskt än någonsin sedan det blev självständigt.

DDR hade en stark exportekonomi, men det ockuperade Ukraina skulle högst sannolikt stå inför samma sanktioner från väst som Ryssland. Hellre än att investera i det ockuperade Ukrainas förmåga att utvecklas ekonomiskt (som Sovjetunionen gjorde i Östtyskland) kommer ryssarna att gå vidare med att utvinna resurser utan minsta avsikt att på lång sikt investera i en hållbar ekonomisk modell. DDR fördes fram som statssocialismens största framgång för den sovjetiska ledningen, det ryskockuperade Ukraina blir en ödemark.

De som förordar en skyndsam uppgörelse mellan Ukraina och Ryssland måste alltså klart och tydligt erkänna säkerhetskonsekvenserna för en sådan, liksom de etiska och moraliska följderna. Det ryskockuperade Ukraina skulle bli ett ingenmansland med kränkta mänskliga rättigheter, kriminalitet, filtreringsläger och ohämmad handel i droger och vapen. Detta öde skulle påtvingas miljoner ukrainare som mot sin vilja blir ryska medborgare.

I det icke-ockuperade Ukraina skulle en förhandlingsuppgörelse behöva innebära att stora resurser från väst gick till att återuppbygga och investera i ett Ukraina som snabbt inlemmats i EU och Nato. Liksom i Tyskland efter andra världskriget, där Sovjetunionen agerade för att hela Tyskland skulle bli neutralt, skulle Ryssland eftersträva en liknande status för Ukraina. Men som vissa historiker hävdar är förslaget om neutralitetsstatus ett listigt knep för att i skymundan stärka Moskvas inflytande.

I ett belysande exempel sände Josef Stalin i mars 1952 en diplomatisk not (nu känd som Stalinnoten) till USA, Storbri-

tannien och Frankrike där han föreslog ett fredsfördrag med ett neutralt Tyskland. I sin artikel ”The 1952 Stalin Note on German Unification” skrev Peter Ruggenthaler, som var vicechef för Boltzmann Institute for the Study of War’s Consequences, att Stalinnoten bara var ett trick för att införliva DDR i östblocket genom att lägga skulden för Tysklands delning på de västerländska ockupationsmakterna.

Precis som ingen litade på Stalin sedan han bröt överenskommelserna från Jaltakonferensen och istället införde kommunistvälde i Polen, är dagens förtroende för Vladimir Putin lägre än någonsin efter invasionen av Krim och östra Ukraina, som stred mot Budapestpromemorian från 1994 där Ryssland gick med på att garantera Ukrainas territoriella integritet. Dessutom tillförsäkrades Sovjetunionen en ställning som permanent medlem av FN:s säkerhetsråd. Därmed vann det en mycket stark förhandlingsposition under åren framåt. Också Ryssland utnyttjar sitt medlemskap i säkerhetsrådet till att fördröja västs stöd till Ukraina.

Nikita Chrusjtjov följde sin föregångare i spåren vid sitt första möte med John F Kennedy 1961 där den sovjetiske ledaren ställde den amerikanske presidenten inför ett ultimatum: ett permanent fredsfördrag sluts som erkänner såväl Östtysklands som Västtysklands suveränitet, annars utfäster sig Sovjetunionen att försvara DDR:s gränser. Av detta följde djupare splittring, mer mänskligt lidande och ett mindre säkert Europa medan Sovjetunionen byggde Berlinmuren.

Den största lärdomen för Ukraina att dra av Tysklands delning

efter andra världskriget är att väst måste göra något annat och mer än att förordar en ”fredsuppgörelse” till varje pris. Om vi ska uppnå säkerhet för Europa på lång sikt måste det icke-ockuperade Ukraina tryggas av omfattande styrkor från väst och snabbt integreras i euro-atlantiska institutioner.

Ett Ukraina som liknar Korea 1953?

Några experter har också åberopat vapenvilan i Korea som ett tänkbart mönster för en förhandlingsuppgörelse i Ukraina.

År 1948 var Koreahalvön delad mellan en Sovjetstött regering i norr och en amerikanskstött regering i söder. Krig bröt ut längs den 38:e breddgraden i juni 1950 när den Sovjetstödda sidan beslöt att anfalla medan den samlade 200 000 man. FN:s säkerhetsråd antog en resolution som fördömde invasionen. Kriget pågick i tre år och krävde miljoner soldaters och civilas liv.

Låt oss nu tänka oss ett Ukraina i dag som liknar Korea 1953 då vapenvilan genomfördes.

Ukraina skulle inte vara lika högt prioriterat av Ryssland eftersom kineserna värderade Koreahalvön högre än ryssarna gjorde. På den tiden var Kina ingen supermakt och ansågs inte jämbördigt med Sovjetunionen. Koreahalvön var mycket viktigare för USA, särskilt i förhållande till Japan. Därför tjänade Korea som ett förhandlingsobjekt för Sovjetunionen i dess överläggningar med USA.

USA och andra medlemmar av Nato var villiga att placera stora styrkor på koreansk mark, och mer än 36 000 man enbart från USA stupade på Koreahalvön. Den amerikanske presidenten Har-

”Enligt Moskvas uppfattning kan ett demokratiskt och ekonomiskt välmående Ukraina inte tillåtas att existera och skulle betraktas som ett strategiskt misslyckande.”

TILL FRIHETENS FÖRSVAR

ry Truman svarade på det nordkoreanska hotet med vad som kallades ett "poliseringripande", där han samlade 22 nationer som kämpade för Sydkorea under FN:s befäl. Sammanlagt tjänstgjorde nästan två miljoner amerikanska soldater på koreansk mark. Idag är varken USA eller något annat västland berett att placera trupper i Ukraina.

Vapenvilan i Korea undertecknades i juli 1953 som ett formellt slut på Koreakriget. Sydkorea var inte bland signatärerna. Istället skrevs avtalet under av den amerikanske generalöjtnanten William Harrison Junior, general Mark Clark från FN-kommandot, den nordkoreanske ledaren Kim Il-sung och general Nam Il från den koreanska folkarmén och Peng Dehuai från den kinesiska frivilliga folkarmén. Det ska också framhållas att avtalet om vapenvilan inte var ett permanent fredsavtal mellan nationer utan ett militärt dokument. Förhandlingsprocessen drog ut på tiden. Det hölls mer än 158 sammanträden under två år innan man nådde en slutlig uppgörelse.

Till sist tog president Dwight Eisenhower på sig en viktig uppgift i arbetet på vapenvilan, och både den sovjetiska och den kinesiska ledningen stödde Nordkorea.

Säkerhetsgarantierna som USA utfärdade till Sydkorea i det ömsesidiga försvarsavtalet som undertecknades i oktober 1953 var det allra viktigaste. Avtalet innebär att båda nationerna bistår varandra om någon av dem attackerar utifrån och att USA har rätt att stationera ut militära styrkor på sydkoreansk mark. För att ett liknande avtal ska kunna slutas i dagens Ukraina måste USA också lämna säkerhetsgarantier och Ukraina måste tillåta amerikanska trupper på sitt territorium.

Som vi ser i båda fallen är såväl ett delat Tyskland som en koreansk vapenvila oegnomförbara modeller för Ukraina om det inte får de garantier det behöver från västs stormakter, det vill säga USA, Tyskland, Storbritannien och Frankrike. Dessutom finns det stora historiska olikheter både inom de händelseförlopp som leder till konflikterna och inom konflikterna själva. Ett exem-

pel är att DDR hade en ledare som var tillräckligt självständig från Sovjetunionen och hade tillräcklig makt för att styra några av den sovjetiska ledningens beslut. Sovjetunionen ville sprida en kommunistisk ideologi som skulle slå rot i Europa, medan Ryssland vill helt och hållet utplåna Ukraina som nation. Koreahalvön visade också prov på en mycket tydlig maktdynamik: Stalin var inte lika intresserad av Korea som han var av Tyskland, Sovjetunionen fick militärt bistånd från Kina, och USA var villigt att skicka trupper att slåss för Sydkorea.

Utan specifika garantier har ingendera modellen något värde och Ryssland kommer att fortsätta med sina ohyggliga härjningar i Ukraina. Följden blir att väldiga områden av ukrainskt territorium ödeläggs under rysk kontroll. Det innebär övergrepp av alla de slag, bland annat handel med människor och droger men också större osäkerhet i Europa.

Som ett alternativ borde slutmålet för västs politik vara ett enat, välmående demokratiskt Ukraina. Där ligger utfästelser att återuppbygga landet och inte låta Ryssland ta permanent makt över Ukrainas territorium. Rent praktiskt betyder det att väst inte bör gå med på Rysslands villkor för ett eldupphör som begär att Ukraina ska avstå från mark. Det betyder också att väst aktivt måste utforma åtgärder och överenskommelser som syftar till att försvaga Ryssland militärt och ekonomiskt och samtidigt snabbt förstärka Ukrainas.

I takt med att väst fortsätter att lyssna till falska påståenden om en fredsuppgörelse mellan Ukraina och Ryssland köper Putin tid, som han fortfarande tror står på hans sida. Han investerar kraftigt i mobilisering av mer militär personal, drar sig inte för att sätta press på civilsamhället och satsar högt på ett utnöttningskrig. Dessutom ser vi inga tecken på att några oligarker protesterar mot Putins regim eller mot de allt fler demonstrationerna mot kriget bland ryssarna.

När allt kommer omkring kan Putins strategi mycket väl lyckas om väst fortsätter med att vela i sin inställning till Kreml – långsamma vapenleveranser, rädsla inför Putins kärnvapenhot – och fönstret mot möjligheten att ändra krigets förlopp kan snart stängas. Putin har visat sig framgångsrik i att manipulera demokratiernas svagheter till sin fördel: han satsar på bräckligheten i den europeiska enigheten i ljuset av stigande energi- och livsmedelspriser och kommande parlamentsval, där Kremlvänliga partier kan komma till makten.

Så länge Ryssland kan köpa tid, tjäna på energiexport och göra affärer med andra stora ekonomier som Indien och Kina, kommer Putin att utan att tveka skjuta in missiler i bostadskvarter för att terrorisera ukrainarna och hota med svält för miljoner människor i hela världen genom att blockera farlederna i Svarta havet. Allt detta ger Kreml tid att så frön till oreda, fruktan och splittring i hela väst. Det innebär att Ryssland vinner på bekostnad av Europas säkerhet och hela världens stabilitet.

Alina Poljakova är ordförande och vd i Center for European Policy Analysis vid Johns Hopkins University's School of Advanced International Studies i Washington.

Översättning: **Margareta Eklöf**

Långsiktigt åtagande: Biden hälsar på amerikanska trupper i Sydkorea.

FOTO: ALAMY

Carl-Göran Heidegren är professor i sociologi vid Lunds universitet. Han utkommer under hösten med boken *Den högra handens tendens*.

Ett stycke

Rudolf Schlichter (1890–1955) är väl värld att upptäcka som både konstnär och memoarförfattare. Hans säregna äktenskap med "Speedy" har på senare tid skildrats i romanform.

Av Carl-Göran Heidegren

Han kallar henne för Speedy; hon kallar honom för Rodolphe. Han kommer från enkla förhållanden i västra Schwarzwald; hon kommer från en burgen familj i Schweiz. Han är konstnär; hon har haft biroller i ett par filmer. Han är en skofetischist med strangulationsfantasier; hon är nyfiken och öppen för det mesta. En dag tar han mod till sig och avslöjar att han så gärna skulle vilja se henne i ett par höga, tätt åtsittande knäppkängor. Till hans stora förvåning svarar hon att de redan nästa dag borde ta itu med denna viktiga angelägenhet. Hon menar att sådana kängor "måste ligga an mot benet som glacéhandskar".

Under namnet Rodolphe döljer sig Rudolf Schlichter. Speedy hette egentligen Elfriede Elisabeth Koehler. De båda träffades någon gång 1927 på restaurang Schlichter på Martin-Luther-Strasse i västra Berlin. Restaurangen innehades av Rodolphes äldre bror Max och var vid denna tid en central träffpunkt för stadens konstnärer och intellektuella. Det var till exempel där som Bertolt Brecht och Kurt Weill träffades första gången. Mötet med Speedy skulle komma att förändra Rodolphes liv i grunden.

Rudolf Schlichter är idag förmodligen bara känd bland konstvetare och andra med ett specialintresse. Han skördade under loppet av 1920-talet en hel del framgångar och var vid decenniets slut utan tvekan en erkänd konstnär. Han nämndes ofta i samma andetag som George Grosz. Men Schlichter var likaså en skrivande människa och definitivt inte utan talanger även på detta område. Hans självbiografiska verk från

början av 1930-talet recenserades av både Walter Benjamin och Klaus Mann.

Som konstnär är Schlichter väl värd att upptäcka. Som självbiografisk författare är han med orätt bortglömd. Hans böcker har förvisso givits ut i nyutgåvor men är ändå svåra att få tag på. Han skrev även noveller, essäer och konsteoretiska texter, flera av dem opublicerade under hans levnad, som likaså förtjänar att uppmärksammas. Ingen av hans böcker är så vitt jag känner till översatt till svenska.

Hans liv och verk förkroppsligar därtill ett stycke tysk historia som löper från kejsarsardömet kring sekelskiftet 1900, via det första världskriget, Weimarrepublikens glans och elände, början på det nationalsocialistiska herreväldet, andra världskriget, fram till Tysklands delning och början på kalla kriget. Sedan senare delen av 1920-talet genomlevde Rodolphe denna historia tillsammans med Speedy, som var både hans hustru och konstnärliga musa. Hans liv låter sig inte skildras utan henne. Men låt oss börja från början.

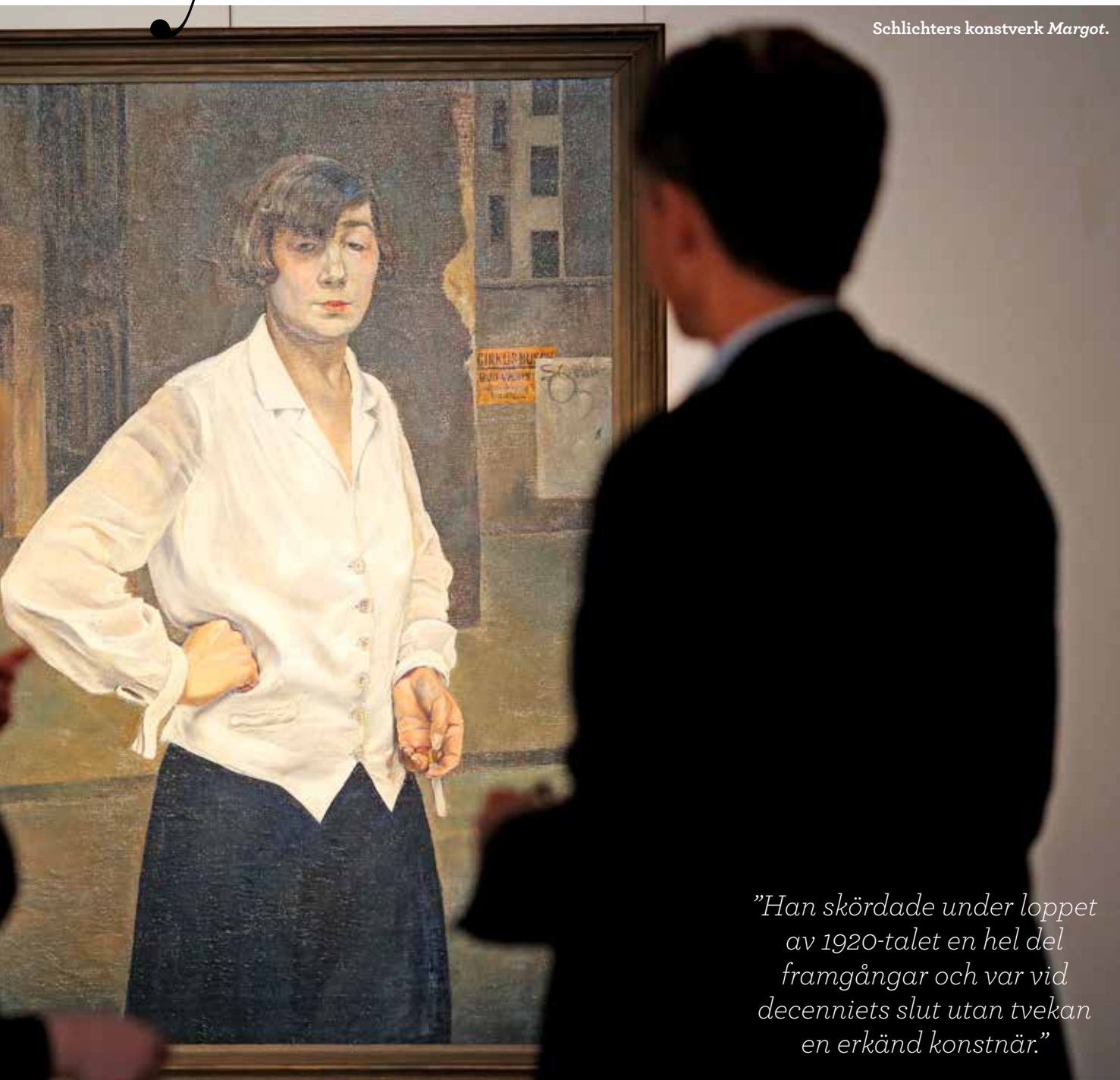
Schlichter föddes 1890 i den lilla staden Calw, som också var Hermann Hesses födelsestad. Hans far avled tidigt och hemmiljön kom att bli faderlös och moderdominerad.

tysk historia

Schlichters konstverk *Margot*.

FOTO: ALAMY

*"Han skördade under loppet
av 1920-talet en hel del
framgångar och var vid
decenniets slut utan tvekan
en erkänd konstnär."*

>>

Under åren 1911–16 studerade han vid konstakademien i Karlsruhe. Han hade inkallats till krigstjänst först 1916, anlänt till krigsfronten men frikallats igen efter en hungerstrejk. En tid efter krigsslutet hade han i Karlsruhe varit med att bilda konstnärsgruppen Rih ("Vind"), uppkallad efter en häst i Karl Mays arabiska äventyrsberättelser. I samma veva hade han blivit kommunist och något senare flyttat till Berlin. Där blev han medlem i *Berlin Dada* och ställde ut på den första internationella dadamässan sommaren 1920. Till hans vänner hörde George Grosz, bröderna Wieland Herzfelde och John Heartfield, och senare även Bertolt Brecht.

Förutom i politiska och konstnärliga kretsar rörde han sig i den halv värld där småförbrytare, prostituerade och hallickar är hemmastadda. Han beskriver i en senare novell hur man i hans ateljé planerade "expropriationer" riktade mot borgerliga kretsar.

Eros och våld är de båda dominerande motiven i hans konst vid denna tid. Men han målar även porträtt av Brecht, Helen Weigel och Alfred Döblin, liksom av Ernst Jünger och Arnolt Bronnen. Konstnärligt rör han sig under loppet av 1920-talet från dadaismens provokationer till den så kallade nya sakligheten. Den senare var en ny form av realism som med en ofta kylig och osentimental blick registrerade människor och miljöer.

Speedy Schlichter föddes 1902 i en fransktalande familj i Genève. Efter ett i unga år snabbt ingånget och snabbt upplöst äktenskap tillbringade hon en tid i Nordafrika. Vid mitten av 1920-talet flyttade hon till Tyskland för att fullända sin tyska. Hon kom först till Dresden och reste sedan vidare till Berlin. Om henne har skrivits att hon företrädde en "sublim erotisk katolicism". Hon skulle själv senare tala om "spännvidden från skönheten till smärtan", om "skönheten som förförare till smärtan", och om den "lustfyllda vanmakten". Hon är en representant för den tidens nya kvinna: självständig, försiktig och utan en tanke på att ersätta gamla bindningar med nya. En samtida iakttagare, Franz Hessel, beskrev de unga kvinnor som rörde sig längs med Tauentziensträse och Kurfürstendamm: "De idkar *crawl* när andra plägar bröstsim." Speedy översatte vidare från franska och skrev även själv en hel del, men publicerade lite av detta. Bland annat nedtecknade hon en 126-sidig självbiografisk text med titeln "I sakernas flätverk".

Rodolphes och Speedys vägar korsade alltså varandra en kväll på restaurang Schlichter. Hon är där tillsammans med några vänner ur diplomatkretsar. Han blir helt betagen av henne; en kärlekshistoria tar sin början. Det är en kärlek över klassgränserna. Hon tadlar hans plumpa manér och har inget till övers för vad hon kallar hans "suspekta förbrytarkrogsbolsjeism". Han föraktar i sin tur de mondäna kretsar som hon rört sig i och kallar henne i vredesmod för en "bourgeoisens lyxkvinna", samtidigt som han bävar inför tanken att förlora henne. Men relationen mellan de båda är även historien om en man som i sin förvrängdhet och självförnekelse endast kunnat se kvinnan som ett objekt och bruksföremål, men som nu lär sig att se henne som ett subjekt, som en person i egen rätt, och som någon han behöver mer än hon honom. Speedy blir också Rodolphes modell som han igen och igen porträtterar, ofta iklädd knäppkängor.

Mötet med Speedy får för Rodolphe även konsekvensen att han vänder sig bort ifrån de kommunistiska miljöer och sammanhang som han under flera år rört sig i. Några år senare skulle han skriva

att Speedy väckte något inom honom som "med våldsam kraft bröt igenom de marxistiska dogmernas hårda skal, de intellektualistiska konstruktionernas konstgjorda vägg". Han återvänder nu även till sin barndoms tro: katolicismen. Samtidigt genomgår han en vändning i nationalistisk riktning och anträder en färd från den radikala vänstern till den radikala högern. Han inträder nu också i helt andra umgängeskretsar, lär känna bland annat Ernst Jünger och Ernst von Salomon, av vilka den senare som ung man hade varit inblandad i mordet på den tyske utrikesministern Walther Rathenau. De radikala nationalisterna, menar han, är "förvånansvärt anständiga människor", i motsats till många av de vänsterintellektuella som han tidigare har mött. Men flera av de gamla vänskaperna består. När Brecht en gång försöker vinna honom tillbaka och energiskt argumenterar för att allt vad Jünger och gelikar säger är skit, så svarar han: "Ja, men jag vill ha min *tyska* skit!"

Vid juletid 1929 gifter sig Rodolphe och Speedy; ett av bröllopsvittnena är George Grosz. Rodolphe tycks ha varit oförmögen att föra ett någorlunda normalt äktenskapligt samliv. De båda beslutar sig därför för att avstå från ett sådant. I överenskommelsen ingår också att Speedy får ha så många älskare som hon själv önskar, och att dessa gärna får bidra ekonomiskt till hushållet. Ett arrangemang som förunderligt nog visar sig fungera, även om det stundtals är utsatt för svåra prövningar. Till Ernst Jünger skriver Rodolphe vid mitten av 1930-talet att hans och Speedys förbindelse inte avser att vara en "bräcklig hierarki i liten skala, utan ett umgänge mellan jämlika i ordets mest obönhörliga betydelse".

Under åren 1931–33 publicerar Schlichter tre självbiografiska verk där han hänsynslöst utlämnar sig själv. Först utger han en 100-sidig skildring av det omtumlande mötet och den första tiden med Speedy under titeln *Zwischenwelt. Ein Intermezzo* (Mellanvärld. Ett intermezzo). Hon kallas i boken för "Madame S". Där skildras en intensiv passion, men även en episod när berättaren är nära att strypa Madame S. Därefter

följde ett omfångsrikt verk med den talande titeln *Das widerpenstige Fleisch* (Det motspänstiga köttet), som skildrar hans tjugo första levnadsår. Där skildras en uppväxt under enkla förhållanden i en utpräglad småstadsmiljö, inklusive en skolmiljö där fysiska tillrättavisningar ingår i pedagogiken. Slutligen skildrar han under titeln *Tönerne Füße* (Lerfötter) de fyra åren i Karlsruhe före krigsutbrottet i augusti 1914. Han initieras då av sin konstnärsvän Julius Kasper i den undre världen och dess miljöer: "Jag kultiverade en det ondas religion, idkade en kult av lasterna, men kunde aldrig helt döva samvetets varnande röst."

Avsikten med det självbiografiska verket var att skildra en människa som i kamp med sina inre demoner och med en ogin omvärld slår in på en förfelad livsbana, men som också till slut finner en väg ut ur inferno till ett bättre och sannare liv. Att det inte handlade om en utvecklingsroman i den tyska traditionen var Schlichter fullt på det klara med; vad han i stället avsåg var ingenting mindre än en "likvidation" av en hel tidsålder. De motstridiga känslor och tvångssyndrom som han bar på hade som han själv såg det ytterst sin grund i hela det tyska samhället, i den livsfientliga förljugenhet som frodades inom både småborgerskapet och det högre borgerskapet. Schlichter gjorde senare vid flera tillfällen försök att vidareföra sin levnadsbeskrivning, dock utan att kunna slutföra någon sådan.

"Under åren 1931–33 publicerar Schlichter tre självbiografiska verk där han hänsynslöst utlämnar sig själv."

Under början av 1930-talet gör Schlichter, med en blandning av övertygelser och opportunism, helt klart försök att anpassa sin konst efter de nya vindar som blåser allt kraftigare i landet, och han gör så även under början av det nationalsocialistiska herraväldet. Han försöker nu att etablera sig som landskapsmålare, med en förkärlek för motiv från sina hemtrakter Schwarzwald och Schwäbischer Alb. Han menar att han alltsedan ungdomen varit förtrogen med naturen, att det var där som allting började för honom, snarare än i storstadens asfaltdjungle. Konsten, hävdar han, har sina starkaste rötter inte i det "sociala" utan i det "religiösa och nationella". I motsatsställning till samhällens idag katastrofala civilisatoriska tillstånd sägs konsten ha en "i bästa betydelse konservativ funktion". Hans försök att rätta in sig i ledet skulle emellertid slå fullständigt fel. Hans tidigare konst och hans litterära verk var av en sådan karaktär att han omöjligen kunde presenteras som en representant för det nya Tyskland. Snarare var hans verk perverst och degenererat.

Ganska snart skulle han också bittert ångra att han försökt vara inställsam i sitt konstnärliga skapande. I juni 1935 mottog Schlichter en skrivelse från Rikskammaren för litteratur där man sade sig av hans skrifter ha fått intrycket att han inte "besitter den karaktärsfylla lämpligheten för ett kulturskapande yrke". Och i oktober samma år erhöll han vad som i praktiken var ett yrkesförbud som skribent.

Under åren 1932–36 är Rodolphe och Speedy bosatta i den lilla staden Rottenburg am Neckar i sydvästra Tyskland. Där utsätts de för diverse trakasserier; bland annat kastas en stor sten in genom fönstret i det rum där Speedy ligger och sover. Egentligen föga förvånande; två så okonventionella människor som Rodolphe och Speedy måste ha varit näst intill omöjliga i en småstadsmiljö. De väljer därför att flytta vidare till Stuttgart. Men även där finns ögon och öron som iakttar och lyssnar.

I november 1938 arresteras Rodolphe efter en angivelse och placeras i undersökningshåkte med besöksförbud. Han anklagas för "koppleri" och mera allmänt för en "onational-socialistisk livsföring". Bakgrunden är att två unga katolska jurister vid denna tid är inneboende hos dem.

Efter tre månader i häkte försätts Rodolphe på fri fot. Han är påtagligt märkt av händelserna och befinner sig nu på fullständig kollisionskurs med den nationalsocialistiska regimen. Han skriver senare en novell med titeln "Mannen som inte skrattade", där han skildrar den klaustrofobiska känslan av att på oklara grunder vara iakttagen och övervakad. Senare skulle han skriva till George Grosz att berättelsen ger en bild av "hur vårt livsrum var beskaffat i Tredje riket". Rodolphe och Speedy anträder färden in i den inre emigrationen och övervintrar under knappa omständigheter fram till slutet av det nationalsocialistiska herraväldet. Speedys favorituttryck vid denna tid är att "människan blir alltmer suspekt".

Sedan 1939 är de båda bosatta i München. Någon gång under krigsåren, förmodligen 1942, skriver Schlichter en text om Karl May där han brutalt gör upp med idolen från sin ungdom: både författaren själv och dennes hjälte Old Shatterhand. Den senare beskrivs som en hjälte *made in Germany* som besitter alla de karaktärsdrag som gör det så svårt för alla jordens invånare

att fördrä det tyska folket. Allt vad som dunkelt föresvävade fantasten från Radebeul sägs dessutom nu ha blivit verklighet: "Det frö han sådde slog rot och utvecklade blodiga frukter." En sådan text kunde naturligtvis omöjligen publiceras under krigstid, men inte heller efter kriget gjorde Schlichter något försök att publicera den. I ett brev till Ernst Jünger från 1950-talet talar han om 1800-talet som ett "på andligt djävlskap rikt sekel", och nämner i samma andetag Wagner, Nietzsche och May: Siegfried, Zarathustra och Old Shatterhand – "alla tre tyska (speciellt saxiska) företeelser".

Både Rodolphe och Speedy var storläsare, och ofta tycks de båda ha läst tillsammans. Grosz skrev om sin vän: "Han är en av de mest belästa konstnärerna, med ett näst intill encyklopediskt vetande." Till Rodolphes favoritförfattare hörde Stendhal, Oscar Wilde och Joseph Conrad. Och om Speedy heter det i ett brev från 1942 att hon är "för närvarande intensivt sysselsatt med filosofi", i form av det klassiska kinesiska och försokratiska tänkandet, men även "de nyare amerikanska systemen" tilldrar sig hennes intresse.

Efter krigsslutet 1945 framträder Schlichter som en stridbar kritiker av den abstrakta konsten. Han tar nu starka intryck av surrealismen och återknyter kontakten med Grosz, som han också träffar när denne för första gången sedan 1933 besöker Tyskland. Den gamla vänskapen visar sig bestå, men Schlichter menar sig också kunna konstatera att livet i USA inte har gjort Grosz något gott. Han noterar dock till sin belåtenhet att Grosz numera tar avstånd från den form av konstnärlig samhällskritik som han bedrev under 1920-talet. En sådan, menar Schlichter, är dessutom inte längre möjlig: "Den förutsätter ett liberalt samhälle och det har vi inte längre." I början av 1955 insjuknar Schlichter i magcancer och avlider i maj samma år. Hans sista färdigställda målning bär titeln *Strandliv vid Styx*. Stranden är befolkad av diverse märkliga gestalter, kulturskymning råder, den rena civilisationen har anträtt sitt herraväld.

Några veckor efter Rodolphes död skriver Speedy till en gemensam vän: "Vårt liv tillsammans var bra, meddelsamt, rikt, ömt. Alltid öppna gentemot varandra såg vi så gärna varandra i ögonen. Vilken hemlighetsfull förbundenhet!" Speedy överlevde Rodolphe med nästan exakt två decennier; hon avled i början av mars 1975.

Historien om Rodolphe och Speedy kan tyckas som gjord för en litterär gestaltning. En sådan föreligger också sedan ett par år i form av Florian Havemanns omfångsrika roman *Speedy – Skizzen* (2020). Författaren är son till den östtyske dissidenten Robert Havemann. Han har tidigare utgivit en diger familjehistoria, som väckte en hel del rabalder när den kom. I romanen sitter huvudpersonen, konstnären Schlechter (!), i undersökningshåkte strax utanför Berlin, och han då tänker tillbaka på sin hustru Speedy och gör anteckningar om deras liv tillsammans. Romanen har förstås ett verklighetsunderlag, men fyller också ut historien rikligt med fantasins hjälp. En nyckelreplik i romanen är när Speedy säger till sin make: "Jag kommer att ha alla friheter och du inga. Inte som man, bara som konstnär kommer du att vara fri, men jag kommer att vägleda dig även i din konst." Men det måste betonas att man inte finner vägen till verklighetens Rodolphe och Speedy via Havemanns roman. ✨

"Vårt liv tillsammans var bra, meddelsamt, rikt, ömt. Alltid öppna gentemot varandra såg vi så gärna varandra i ögonen. Vilken hemlighetsfull förbundenhet!"

Den moderna världen blir till

Svante Nordins nya bok ger en enastående översikt av en av de mest revolutionära perioderna i västerländsk filosofi, skriver **Carl Rudbeck**.

FÖRST SOM SIST är det bara att ta av sig eventuell huvudbonad, bocka, tacka och konstatera att den emeriterade lundaprofessorn Svante Nordins *Filosoferna. Vetenskaplig revolution och upplysning 1650–1776* (Fri tanke) är ett mycket imponerande verk. På mindre än 500 sidor ger författaren en enastående heltäckande översikt över en av de mest revolutionära och nydande perioderna i västerländsk filosofi.

Nordin börjar med René Descartes och för sedan fram sin berättelse tills det är dags för nästa stora revolution: Immanuel Kants *Kritik av det rena förnuftet*, som kom ut 1781. I två redan publicerade volymer har Nordin skildrat historien från Kant till våra dagar. Hoppas att han nu är fullt upptagen med att skriva ett fjärde band om antiken och medeltiden.

Det är en rik, för att inte säga överrik, epok som Nordin skildrar. Trots att den spretar och är fylld av inre motsättningar så är det ändå möjligt att urskilja huvudlinjer och kanske till och med tala om utveckling där gamla gudar, om till en början än så försiktigt, störtas och så sakteliga ersätts av nya.

FRAM TILL 1600-TALETs början hade europeisk filosofi dominerats av skolastiker, skolmän som Nordin kallar dem. Aristoteles, tolkad av främst Thomas av Aquino, var i mångt och mycket det filosofiska rättesnöret.

Allt detta skulle i grunden förändras av Descartes, som inte hade mycket till övers för den gamla filosofin: ut med de gamla och in med det cartesianska tvivlet som sökte den fasta grund på vilken säker kunskap kunde byggas. I sin *Avhandling om metoden* berättar Descartes hur han en kall vinternatt framför en kamin kom fram till sin filosofis grundläggande filosofiska byggsten: "Jag tänker, alltså finns jag till." Alla andra påståenden kunde betvivlas men inte detta. Descartes gör förstås undantag för religiösa sanningar som inte fick ifrågasättas. Denna brasklapp hjälpte föga – många, inte minst

den gamla skolans företrädare – insåg att om Descartes tankar vann insteg så var skolastikens hegemoni hotad.

Det dryga sekel som avhandlas i Nordins bok innehåller flera av filosofins allra största och mest inflytelserika tänkare som väl alla platsar på filosofins topp tieller tjugolista: efter Descartes kommer Spinoza, Hobbes, Locke, Berkeley, Rousseau, Hume och Kant.

Nordin arbetar med en generös defi-

Nordin har ett personligt tonfall som gör boken till ett nöje att läsa.

nition av filosofi. Sålunda inkluderar han betydande tänkare som har påverkat både sin samtid och eftervärld men som i strikt mening kanske inte främst är filosofer, som Isaac Newton och Adam Smith. På dessa sidor vimlar det dessutom av namn som sällan eller aldrig har fått plats i konventionella filosofihistorier och som antagligen är okända för många läsare.

Nordin inbillar sig inte att han kan säga något nytt om alla dessa redan genomanalyserade gestalter. Det beundransvärda är att han lyckas skriva kortfattade översikter över dessa ofta långt ifrån lättillgängliga tänkare utan att få det att låta som en lång rad av Wikipedia-artiklar. Nordin har ett personligt tonfall som gör boken till ett nöje att läsa – även om jag ibland hade önskat mig lite mera temperament, subjektiva infall och kanske till med ett och annat moraliserande och tvärsäkert värdeomdöme. Rousseau är förvisso en av Västerlandets mest inflytelserika tänkare; ett geni som påverkat ideologier både till höger och till vänster. Men det hindrar inte att han var ett moraliskt monster som stötte sig med sina välgörare och lämnade bort sina barn till hittebarnhus som sannerligen inte var några idyller på den tiden.

Prag efter invasionen

64 Jakob Sjövall läser Richard Swartz

Rätten att häda

66 Catarina Kärkkäinen om hotade rättigheter

Boken med stort B

67 Alfred Sjödin läser Stéphane Mallarmé

Den ständigt närvarande floden

69 Henrik Nilsson om Tejo och litteraturen

Knivskarp antikrigsroman

70 Ida Westin läser Jens Rehn

Krönika

71 Edvard Hollertz ser en blå våg svepa över landet

I korthet

71 David Andersson om Göran Hägglund och Vergilius

René Descartes.

FOTO: ALAMY

Den period som Nordin behandlar är den som såg den moderna världen bli till. Såväl den vetenskapliga revolutionen, som Claude Lévi-Strauss en gång beskrev som den viktigaste händelsen i mänsklighetens historia, som upplysningen faller båda inom denna tidsram. Den moderna politiska filosofin grundades av Thomas Hobbes i Leviathan. John Locke författade några av liberalismens grundtexter. I dessa två och i flera andra fall rör det sig om i högsta grad ännu levande filosofi.

DENNA TIDS FILOSOFI och vetenskap deltog i omvälvande händelser på ett sätt som är svårt att föreställa sig idag då filosofin i hög grad har blivit en specialiserad syssla som sällan gör sig påmind utanför de akademiska elfenbenstornen. Visst var några av Nordins huvudpersoner, till exempel Newton och Smith, uppburna professorer. Men åtskilliga av tidens mest inflytelserika tänkare som Spinoza, Rousseau och Hume innehade hade aldrig några akademiska positioner.

Många av dessa levde farligt eftersom de utmanade kyrkan och religiösa dogmer. Baruch Spinoza kritiserade Bibeln. Han visade att den inte bokstavligen kan vara sann. Liksom andra kommentatorer av religionen formulerade han sin kritik i försiktiga och inlindade ordalag men det lurade ingen. Bibelns främsta *raison d'être*, menade han, var att lära ut enkla och handfasta moralregler till den breda massan som saknade tillräckligt filosofiskt förstånd för att på egen hand komma fram till dessa moraliska sanningar. Dessa

tankar var inte nya. Sju hundra år tidigare hade den muslimske filosofen al-Farabi haft en liknande idé: uppenbarelse åt den obildade massan, filosofi åt den upplysta eliten. Denna uppfattning – tillsammans med idén att Gud och naturen är samma sak, båda underkastade naturlagarna – gjorde Spinoza till en farlig tänkare.

I SINA FYRA omfattande böcker om upplysningen har Jonathan Israel gjort Spinoza till en huvudperson, åtminstone i dess radikala materialistiska inriktning med namn som La Mettrie, Diderot och d'Holbach, som alla får sin beskärda del i Nordins skildring. Långt mer än Voltaire stod Spinoza för det nya och omstörtande budskap som var upplysningens kärna.

På ett sätt som idag kan tyckas överraskande stod vetenskap och filosofi varandra nära. Newton blev en hjälte inte bara för Voltaire och andra filosofer utan också för diktaren Alexander Pope, vars ofta citerade ord lyder: "Nature and Nature's laws lay hid in night / God said, 'Let Newton be', and all was light."

Vetenskap och filosofi samarbetade, inte minst när det gällde kunskapsteori. Har vi medfödda idéer eller är vi, som Locke menade, i stort sett oskrivna blad när vi föds?

En annan och besläktad fråga som flitigt debatterades av bland andra Diderot var om en människa som har fötts blind och lärt sig *känna* skillnad mellan en kub och

Upplysningen ses ofta som ett franskt projekt, men det var i hög grad ett internationellt.

en sfär omedelbart skulle se skillnaden om han plötsligt återfick synförmågan.

Som Nordin visar gick det inte en rak väg från förstockelse till upplysning. Dogmatisk skolastisk frodades fortfarande här och där. Upplysta tänkare riskerade ofta liv och levebröd. Spinoza fördömdes av den judiska församlingen, Voltaire hamnade i fängelse. När han slog sina slag för sanning och rätt gjorde han det från sin egendom i Ferney som låg tillräcklig nära gränsen till Schweiz för att Voltaire skulle kunna känna sig någorlunda trygg.

Men bilden är inte entydig. Både Locke och Hume hade aristokratiska välgörare, Voltaire gästade länge Fredrik den store av Preussen, Diderot besökte Katarina den stora i Sankt Petersburg. Katarina lyssnade gärna till sin celebra gäst. Men när det kom till kritan, till praktisk politik, var hon mera despot än upplyst.

Upplysningen ses ofta som ett franskt projekt, men det var i hög grad ett internationellt. Inte minst ett skotskt, med Hume och Smith som främsta namn. Hume var en mästare på att ifrågasätta, att under en förbindlig yta sticka hål på och förlöjliga ogenomtänkta idéer. Man misstänkte honom – och det av goda skäl – för att vara ateist. Denna misstanke gjorde att han aldrig fick någon akademisk befattning, men han klarade sig bra ändå. Hans böcker om engelsk historia blev en stor publikframgång.

Om inte ordet redan vore så missbrukat så skulle man kunna beskriva Humes filosofi som en radikal dekonstruktion av fundamentala begrepp. Det finns inte något "jag": "Jag kan aldrig få tag på mig själv vid något tillfälle utan en förnim-melse och kan aldrig iaktta något annan än förnimmel-sen." Hume underkänner också orsakssamband eller i alla fall rätten att ta dem som självklara: "Den ena händelsen följer den andra: men vi kan aldrig observera något band mellan dem. De tycks existera tillsammans, men utan sammanhang." Trots denna frätande skepsis fann sig Hume väl tillrätta i världen och gärna då i samspråk med goda vänner som Adam Smith. Båda såg han-

del och industri som effektiva sätt att öka den mänskliga lyckan och just den ambitionen var en viktig del av upplysningens program. ✨

Nordins bok.

Prag efter invasionen

Richard Swartz *Ostron i Prag* är en stark skildring av vardagslivet i 1970-talets Tjeckoslovakien, skriver **Jakob Sjövall.**

RICHARD SWARTZ ÄR en berättare av ett slag som är ovanligt i Sverige. Med en stil som är både humoristisk och en smula avmätt lyfter han fram såväl tillvarons skönhet som dess sjaskighet. Flera av hans artiklar är små mästestycken, jag minns särskilt den om Omar Sharif i *Dagens Nyheter* 2015 och exposén över wienska kaféer i *Axess* samma år. Att hans memoarbok från ungdomsåren i den tjeckiska huvudstaden, *Ostron i Prag* (Polaris förlag), tillhör höjdpunkterna i årets bokutgivning förvånar därför inte. Här förs berättandet till en ny nivå.

Boken är å ena sidan en samling Swartzska anekdoter och berättelser om människor han träffar och erfarenheter han gör – och inte minst kärleksaffärer, vilket inte alltid är av uppenbart allmänintresse. Samtidigt är det en reflektion och en beskrivning över staden under systemet, av Prag under det som cyniskt kallats ”normaliseringen” efter den sov-

Prag på 1970-talet.

FOTO: GETTY IMAGES

Läsaren förs stadigt framåt av den övergripande berättelsen som förblir lättsam tack vare Richard Swartz sinne för humor och anekdoter.

jetiska invasionen 1968. Efter avslutade universitetsstudier ("tre mer eller mindre bortkastade år av mitt liv") bestämde sig den unge Richard Swartz för att flytta till Tjeckoslovakien, nyfiken på att se hur livet var i kommunistdiktaturen efter krossandet av Pragvåren och som ett försök att skjuta upp inträdet i vuxenvärlden.

Berättelsen får sin melankoliska värme

Skådespelarna Marie Dubois och Marie-José Nat i Prag.

FOTO: GETTY IMAGES

och dämpade charm inte minst genom att vara en äldre mans återberättande av sin ungdom; här påminner den om en annan klassisk Centraleuropaskildring, Patrick Leigh Fermors engelska trilogi om hur han fotvandrade från Rotterdam till Istanbul på 1930-talet. Man kan även, för att fortsätta associationerna, med fördel läsa *Ostron i Prag* tillsammans med Ludvík Vaculíks litterära dagbok *Tjeckisk drömbok* (i svensk översättning 1987), som också skildrar vardagslivet i normaliseringens Prag, men ur en inhemsk dissidents ögon.

OSTRON I PRAG är en mycket välkomponerad memoarbok, läsaren förs stadigt framåt av den övergripande berättelsen som förblir lättsam tack vare Richard Swartz sinne för humor och anekdoter, och som balanseras av mer övergripande reflektioner. Berättelsen lyfter också nästan omärkligt, för att så småningom väva ihop det rent anekdotiska och det reflekterande till en både dramatisk och dräplig upplösning. Andra memoarförfattare kunde gärna få vara lika måna om språk och komposition som Richard Swartz. Här finns dessutom en klar utvecklingslinje. Att kalla det för en bildningsroman är kanske att ta i, men det är en fin skildring av hur en ung man mognar och möter en verklighet som ställer märkvärdiga krav.

Den polske poeten och essäisten Adam Zagajewski – som gick bort förra året – har påpekat att många av de latinamerikanska diktaturerna under 1900-talets andra hälft i själva verket var våldsammare än kommunistdiktaturerna i Central- och Östeuropa. Det som framförallt gjorde

Avunden, misstänksamheten, absurdismen och hopplösheten – Swartz exponerar det mer övertygande än någon gjort på länge.

tillvaron outhärdlig i Östeuropa var snarare att regimen försökte utöva ett monopol över meningen med tillvaron.

RICHARD SWARTZ SKILDRAR väl det meningslösa spel det innebär att gå och handla i ett snabbköp där ingenting finns att köpa. Hur alkoholismen blir en sorts trött protest. Den laddade stämningen när en av hans flickvänner ber att få se hans svenska pass, ett objekt som plötsligt får en fetischartad status som förvägrad frihetssymbol. Avunden, misstänksamheten, absurdismen och hopplösheten – Swartz exponerar det mer övertygande än någon gjort på länge, utan att behöva hemfalla till ideologiska utbrott eller polemisk halsstarrighet. Han visar på livets torftighet i ett sådant samhälle, men också hur det avslöjar det viktiga i tillvaron. Han visar på minnets betydelse, på litteraturens kraft och berättar om hur denna märkliga, omtumlande upplevelse kom att forma honom. Och om hur kompakt ointresset var när han återkom till Sverige. I *Ostron i Prag* finns inte minst en skarp blick och ett självständigt sinne. ✿

Rätten att häda

Politisk korrekthet och identitetspolitik får många att blunda för hoten mot yttrandefriheten. Därför är Sakine Madons bok välkommen, menar **Catarina Kärkkäinen**.

I *TANKAR OM BORGERLIGA FRIHETEN* (1759) skriver Peter Forsskål att näst livet kan "ingenting wara menniskjor kärare än friheten". Forsskål försökte två gånger få sin avhandling publicerad på den filosofiska fakulteten vid Uppsala universitet, men fick avslag. Han bestämde sig då för att vända sig till den läsande allmänheten och lyckades få ut boken genom att kontakta censorn Nils von Oelreich och godta dennes ändringar. Därefter blev dock boken indragen av Kanslikollegiet. Men Forsskål hade redan hunnit sprida större delen av upplagan. Av 500 tryckta exemplar beslagtogs och förstördes endast 79 stycken. Många avskrifter gjordes, och förbudet kom bara att öka intresset för skriften. Idéerna spreds och blev en viktig del av bakgrunden till 1766 års tryckfrihetsförordning.

Forsskåls skrift finns numera fritt tillgänglig på nätet hos Litteraturbanken. Där finns också intressanta bakgrundstexter av framlidne författaren och förläggaren Thomas von Vegesack och av Jonas Nordin, professor i bok- och bibliotekshistoria. Nordin skriver: "Den svenska censuren var i sin tillämpning inte särskilt repressiv; den fungerade med hjälp av en stor dos självcensur bland författare och utgivare. Genom att vägra underkasta sig dessa outtalade premisser utmanade Forsskål censuren och visade hur både absurd och tandlös den var i praktiken."

Forsskål är en av de historiska gestalter som läsaren får stifta bekantskap med i Sakine Madons bok *Inget är heligt. Sverige och debatten om yttrandefriheten* (Fri Tanke). Om Forsskål var modig nog att ifrågasätta den rådande ordningen och sprida sina idéer om den enskildes rättigheter, var det prästen Anders Chydenius som hade den politiska färdigheten att lotsa förslaget om tryckfrihet genom riksdagen. Chydenius, som av Mösspartiet hade utsetts till medlem i den kommitté som hanterade frågan om skrift- och tryckfrihet, var till en början ensam om att kräva ett avskaffande av all form av politisk censur. Men snart godkändes förslaget av hela kommittén.

Madon lyfter fram flera viktiga personer som tillsammans skapade förutsättningar för svensk tryckfrihet: "Tänk om Anders Chydenius inte hade kämpat för tryckfrihetsförordningen på 1700-talet, om personer som Gustaf Fröding inte tänjt

på tidigare lagar och gränser om vad som ansågs vara god moral, om publicister som Lars Johan Hierta hade fegat, om Hjalmar Branting och kamraterna hade skrämts till tystnad på Långholmens centralfängelse, och om folk istället för att applådera dem hade ryckt på axlarna?"

En annan viktig poäng är politiska vindar skiftar riktning och att vem som drabbas varierar. Även efter 1766 hade kyrkans domkapitel rätt att granska skrifter i religiösa ämnen innan de trycktes. I 1812 års tryckfrihetsförordning fanns en paragraf enligt vilken det var förbjudet att förneka den evangeliska läran, häda och driva gäck med Bibeln, Guds ord och sakramenten. Under andra halvan av 1800-talet åtalades August Strindberg för novellen "Dygdens lön" i *Giftras* i vilken han beskrev nattvarden som ett bedrägeri. Vi har genom historien haft särskilt svårt att på ett fritt sätt hantera frågor som rör religion, levnadssätt och moral.

I slutet av 1800-talet och början av 1900-talet var det framförallt arbetarrörelsen som drabbades av begränsad politisk frihet, och under andra världskriget försökte myndigheter tysta liberala tidningsmän som rapporterade om kriget och kritiserade Adolf Hitler. Så sent som 1967 och 1968 dömdes konstnären Carl Johan De Geer i två instanser "för skymfande av rikssymbol, skymfande av utländsk rikssymbol samt uppvigling" på grund av hans grafiska blad *Skända flaggan*.

OM MAN INTE tror att vi är hemskt mycket förnuftigare idag, och det är inte mycket som tyder på det, måste man likt Sakine Madon dra slutsatsen att tidsandan påverkar vad vi tycker är rätt och rimligt. Trender och tendenser kan skymma sikten, och vi kan upptäcka i efterhand att yttranden som tystades faktiskt bar på sanning och värde. Idag är det inte längre förbjudet att främja "ett fördärligt levnadssätt", och

Madon lyfter fram flera viktiga personer som tillsammans skapade förutsättningar för svensk tryckfrihet.

Sakine Madon.

FOTO: TT

inte heller att driva gäck med Guds ord, men politisk korrekthet, identitetspolitik och maktanalyser har gjort att vi åter har svårt att hantera specifika frågor kopplade till kultur och religion.

Madon inleder sin bok med ett citat av Salman Rushdie och en dedikation till Lars Vilks. Det är en påminnelse om sakens natur som får särskild tyngd efter attacken mot Rushdie nyligen. När Vilks hastigt förölyckades bort förra hösten var det efter 15 år av livsbetingelser som måste betraktas som ett misslyckande för samhället. Trots återkommande hot och mordförsök, attackerat riktat mot konstnären som resulterade i två andra personers död, och att utfästelser från Abu Omar al-Baghdadi, ledare för terrornätverket al-Qaida i Irak, om en belöning på 100 000 dollar till den som mördar Lars Vilks, var det som att delar av den svenska offentligheten inte förstod eller fäste avseende vid situationens allvar. Masoud Kamali, professor på Mittuniversitetet, menade till exempel att hotet var överdrivet och att debatten borde handla om utanförskap. "Yttrandefriheten kom till för att försvara de svaga, inte att slå på dem", sade han. Många var också de som inte ville ge sitt stöd till Vilks utan att först avkräva honom ställningstaganden och avsiktsförklaringar.

Tyvärr vittnar reaktionerna även efter konstnärens bortgång om stora problem. När Sveriges största arabiska nyhetssajt *Alkompis* publicerade nyheten om dödsfallet fylldes kommentarsfältet med glädjeryp, hat och hån. "Vi raderade närmare tusen kommentarer innan vi stängde ner", sade Mahmoud Agha, chefredaktör och ansvarig utgivare. Edda Manga, som är vetenskaplig ledare på den offentligt finansierade stiftelsen Mångkulturellt centrum, skrev dagarna efter på Facebook: "Inget är glömt och inget är förlåtet. Döden ändrar inte det etiska ansvaret för ens ord och handlingar."

I vissa sammanhang i Sverige förhärskar fundamentalism. I andra står maktanalysen i vägen för vad som enligt våra principer borde vara helt grundläggande ställ-

ningstaganden och stöd till en konstnär som nyttjat sin konstnärliga frihet. När konstkritiker uppmanade Moderna museet att köpa in Lars Vilks teckningar förvånades museichefen Gitte Ørskou över att många tyckte att det var självklart att inkludera ”verk som grundar sig på hatisk och kränkande ikonografi” i Moderna museets samling. Att det statliga museum som har till uppgift att ”samla, bevara, visa och förmedla 1900- och 2000-talskonsten i alla dess former” inte vill ta in den svenska samtidskonstens antagligen mest omtalade verk illustrerar hur lågt hållen friheten är i delar av samhället.

Bevekelsegrunden för yttrandefriheten är i många fall tudelad. Den ena handlar om rättighetsetik. Vi tror helt enkelt på friheten att yttra sig, att uttrycka sig i skrift och att handla i största allmänhet inom gränserna som utgörs av andra människors lika frihet att handla. Den andra handlar om upplysningsandan som låg till grund för tron på denna frihet från början. ”Den, som endast känner till sin egen synpunkt i en sak, känner den föga”, skrev John Stuart Mill i *Om friheten* 1859. Denna inställning verkar på sina håll ha gått förlorad. Jag tror att vi i många sammanhang skulle behöva öva på att inte bara *acceptera* eller *tolerera* yttrandet som provocerar eller ifrågasätter sådant som är allmänt hållet, utan ibland *bejaka* och intressera oss för dem.

NATURLIGTVIS SKA LARS VILKS försvaras av rent rättighetsetiska skäl, men kanske hade några fler kunnat försvara värdet av hans konst också? Muhammedkarikatyrerna hjälpte oss uppenbarligen att se någonting som tidigare var dolt för vår syn. Det gäller kanske till och med för den danske politikern och aktivisten Rasmus Paludan, som med sin koranbränning har återaktualiserat debatten om yttrandefrihetens gränser.

Sakine Madon ger exempel på borgerliga och sverigedemokratiska tendenser att försöka styra kulturen och institutionerna. Det är väl värt kritik. Det framstår ändå som att det stora hotet mot yttrandefriheten kommer från annat håll, och som att den politiska korrektheten, identitetspolitiken och maktanalyserna gör det svårare för vårt samhälle att se och motstå detta. Om vi vill kunna fortsätta stoltsera med vår yttrandefrihet utöver att hålla högtidstal vid tryckfrihetsförordningens jubileer behöver vi komma till rätta med dessa tendenser, försvara också rätten att häda och låta kulturen vara fri. Det finns fortfarande en del som skymmer sikten, men i *Inget är heligt* är blicken klar. ✨

LITTERATURHISTORIA

Boken med stort B

Axel Englunds fina nyöversättning ger svenska läsare en möjlighet att bekanta sig med Stéphane Mallarmé i helfigur, skriver **Alfred Sjödin**.

FÖR DEN POSTSTRUKTURALISTISKA synen på litteratur och språk bildade Stéphane Mallarmés (1842–1898) verk något av en legend: ett pejlande av poesins djup som tycktes nå gränsen för dess möjligheter och föregripa senare insikter i relationen mellan tecken och värld. När nu för första gången den auktoriserade delen av Mallarmés produktion överflyttas till svenska (*Dikter*, övers. Axel Englund, Ellerströms förlag) är situationen delvis en annan. Den litteraturteori som riktade in sig på språket och litteraturen i sig själva är ett i stort sett avslutat kapitel i kulturhistorien; åtminstone alstrar den inte längre någon nämnvärd energi. Att istället läsa Mallarmé som en klassiker, med allt vad det innebär av såväl universalitet som domesticering, behöver inte nödvändigtvis vara fel.

Mallarmé radikaliserade såväl romantikens anspråk som det tilltagande tvivlet på företaget. Hans målsättning var ”den orfiska förklaringen av jorden”, men han insåg också att de storheter som hade borgat för projektet – en Gud i mer eller mindre utspädd mening – inte längre var hållbara.

I JÄMFÖRELSE framstår hans samtida symbolister som obekymrade och lättfärdiga: Paul Verlaine tycks sjunga för strupens skull, Arthur Rimbaud släppa alla fantasins spärrar och räkna kallt med att läsaren vill följa med honom. Mallarmé var mindre säker. Hans värld är å ena sidan en värld av meningslös materia och ett godtyckligt språk, å andra sidan ”Drömmen”, den vanvettiga och ogrundade föreställningen om perfektion och transcendens. Den lösning som återstod var att upphäva trycket från verklighetens döda, stumma massa genom diktens lindansarmöda, att skapa ett verk som upphävde universums slumpmässighet genom sin inre stränghet och logik. På

så vis är Mallarmé en av sekulariseringens stora tänkare i Västerlandet, med preciseringen att han genomlever dess konsekvenser för, och uttrycker dess verkan i, den poetiska formen.

Gradvis formas idén om ett stort verk, boken med stort B, tänkt att utgöra den slutliga sammanfattningen av universum. På så vis skulle denna bok rivalisera med de abrahamitiska religionernas totala böcker

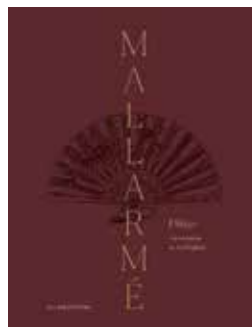
På så vis är Mallarmé en av sekulariseringens stora tänkare i Västerlandet.

och fylla den funktion som de homeriska eposen en gång hade för grekerna. En

effekt av denna förhandsreklam är att det är omöjligt att läsa Mallarmés utgivna produktion för vad den är, snarare än i ljuset av detta aldrig realiserade projekt. De dikter han gav ut är en ganska splitt-rad samling, i vilken mer konventionella tidiga dikter samsas med några av de mest radikala sonderingar av diktens väsen som någonsin skrivits. Därtill bör betonas att många av dikterna, både

mer avancerade och mer triviala, är tillfällesdikter föranledda av yttre omständigheter, ibland skrivna om (eller på) societetsföremål som solfjädrar. Man anar att dessa yttre påtryckningar var en utväg ur den lamslagna sterilitet som drömmen om Boken skapade hos Mallarmé.

HAN FÖRDE EN ganska modest tillvaro som engelsklärare och kompromissade med det mesta för att kunna förverkliga sitt verk. Paul Valéry, en flitig gäst vid Mallarmés tisdagsbjudningar, beskrev

Mallarmés dikter.

Stéphane Mallarmé.

FOTO: GETTY IMAGES

hur denne genom sitt fokus på det stora arbetet tvingades att "mentalt upphäva och i anden giljotinera en stor mängd individer, vilket fick honom att visa sig för alla med ett verkligt utsökt behag, tålmod och artighet", hur han på så vis skapade sig en "ogenomtränglig *skyddssfär*, där hans högmots underverk förblev helt och hållet *hans* och helt orört". I liv och verk förebådar Mallarmé den opersonliga poettyp som skulle bli vanlig några generationer senare.

DET MEST AVANCERADE steget i riktning mot Boken var möjligen den stora dikten "Ett tärningskast", ett typografiskt experiment som tog upp många av Mallarmés centrala symboler och besattheter men i en form som gav ordens placering på boksidan en huvudroll. Annars finner man Mallarmés typiska drag i korta dikter som reducerar, negerar och frammanar ett alltmer tomt och i sig självt slutet rum, som tycks bäras bara av sig självt. Formuleringen "ett ihåligt musikaliskt intet" ur en av dikterna kan stå som rubrik på flertalet av dem. Om detta får en att tänka på senare monokroma dysterkvistar till modernister bör det framhållas att det extrema i ansatsen samsas med en underfundig humor, vilken ibland kan tolkas som poetens ironi över det vanvettiga i det egna projektet.

Även i en av hans mer svärgenomträngliga dikter kan han tillåta sig en stor lekfullhet med de fulltoniga rimmen: "Gloire du long désir, idées/ Tout en moi s'exaltait de voir/ La famille des iridées/ Surgir à ce nouveau devoir". På svenska: "Lång längtans härlighet, idéer/ allt i mig blev bragt i svall/ när en familj av iridéer/ steg upp mot detta nya kall."

VÅGER MAN SAMMAN Mallarmés utnyttjande av syntaktiska dubbeltydigheter, ordlekar, och hans sätt att göra estetiska symboler av märkliga och "opoetiska" ting, inser man att det är svårt att översätta honom, av samma anledningar som det är svårt att tolka honom. Beslut – i regel ödesdigra – måste fattas. Även i de fall då meningen tycks självklar kvarstår det allmänna problemet att franskans retoriska diktspråk ofta låter uppstyltat och oskönt i svensk översättning.

Ställd inför dessa formidabla svårigheter får Axel Englund sägas ha lyckats förträffligt, med många kloka kompromisser och på sina ställen rena fynd. I synnerhet tycks han ha ansträngt sig för att finna exakta motsvarigheter till de udda ordvalen hos Mallarmé, vilket illustrerar den bekanta satsen att en god översättare framförallt bör kunna sitt eget modersmål. Och i sin svenska skepnad fungerar dikterna verkligen som dikter, som helheter av rytm och mening snarare än petiga överflyttningar av ord och fraser.

Det kräver i sin tur att översättaren har trängt djupt in i dikterna och kunnat göra dem till sina egna. Valet att variera det jambiska grundmönstret är också klokt, då alternativet är att påtvinga alexandrinen en ticktackande regelbundenhet som originalet saknar.

Några gånger kommer jag på mig med att reagera på vad jag tycker är en felaktig tolkning – bara för att inse att den valda tolkningen är lika möjlig och kanske rentav att föredra (däremot tycks mig ett ställe i antologinumret "Havsbris" – där *croît* [tror] läses som *croît* [växer] – leda till en feltolkning; homofonin är nog inte

En möjlighet att upptäcka en annan Mallarmé än den något uttjatade föregångsfiguren till 1900-talets litteraturteoretiker.

en kalkylerad effekt i detta fall).

Till svenska har Mallarmé bara överflyttats styckvis, i visserligen fina insatser av bland andra Harry Järv och Sture Pyk (vars översättning av den berömda "sonetten på -yx" nog fortfarande får anses oöverträffad). Nu får vi alltså för första gången hela den centrala delen av Mallarmés i och för sig ringa produktion. Detta kan sägas ha en pedagogisk funktion. En läsare som möter Mallarmé för första gången i någon av de kryptiska mogna dikterna kan ha svårt att veta var man ska börja. Men följer man Mallarmé från hans början som en ganska typisk Baudelaire-epigon kan man gradvis se hur den radikala reduktionen växer fram, och hur grundläggande symboler planteras som spelar en mer gåtfull roll i de senare dikterna.

Det ger oss också en möjlighet att upptäcka en annan Mallarmé än den något uttjatade föregångsfiguren till 1900-talets litteraturteoretiker. De utläggningar han har ägnats av till exempel Maurice Blanchot är visserligen i hög grad kongeniala med poetens projekt. Men de skymmer andra sidor av Mallarmé, som inte bara var metafysiker utan också en stor verskonstnär.

DET ÄR, SOM Kristoffer Leandoer träffande har påpekat, bara alltför lätt att läsa Mallarmé som en nutida poet, men svårt att se honom som en produkt av sin tid. Med lite avstånd kan man se hur beroende Mallarmé är av den franska poesitraditionen. Hans "En fauns eftermiddag" utgör faktiskt ett av de sista exemplen på den klassiska traditionen av herdedikt, i sin nya tappning karakteristiskt undanglidande genom att vi förs in i faunens minnesfragment och impressioner. Och många av Mallarmés sonetter tillhör de mest formfulländade i denna långa tradition. Med engångsexperimentet "Ett tärningskast" som undantag, kan man hävda att just den förhållandevis traditionella versifikation och rimmen utgör det förmedlande element som ger stadga åt hans märkliga ordföljd och oklara syftningar.

Nu får svenska läsare möjlighet att bekanta sig med Mallarmé i helfigur och hitta egna vägar in i dikterna. ✨

Den ständigt närvarande floden

João Tordos senaste roman har inspirerats av den metoo-våg som även nådde Portugal, skriver **Henrik Nilsson**.

LISSABONS GEOGRAFISKA BELÄGENHET nära Tejos mynning i Atlanten har inte bara haft historisk betydelse, utan också varit föremål för otaliga skildringar i den portugisiska litteraturen. I början av nationaldiktaren Luís de Camões epos *Lusiaderna* ber diktjaget flodens nymfer om inspiration för att kunna besjunga sina landsmäns bedrifter till havs. Cesário Verde, en föregångare i den moderna poesin och viktig inspirationskälla för Fernando Pessoa, skriver i en dikt om hur flodens lukter och brus väcker "en absurd vilja att lida" när skymningen faller över staden. Också hos Pessoa själv är floden ständigt närvarande. För hans fiktive halvheteronym Bernardo Soares – författare till det fragmentariska prosaverket *Orens bok* – är en kort båtresa över floden tillräcklig för att han ska bli yr av alla intryck och Tejo förvandlas till "tusentals Atlanten".

Efter att Lissabons första tågstation invigts i mitten av 1800-talet, komplicerade järnvägsrälsarna förhållandet mellan centrala delar av staden och floden. Allt sedan dess har åtskillig stadsplanering handlat om att på olika sätt återupprätta bandet till vattnet i det urbana rummet. Som ett led i stadens närmande till floden under de senaste decennierna har öde kajer blivit promenadområden och hamn-magasin förvandlats till restauranger och barer. Ett av dessa maritima stråk – småbåtshamnen Doca de Santo Amaro i närheten av 25 april-bron – spelar en särskild roll i *Naufrágio* (Förlisning), João Tordos senaste roman. Efter att ha tilldelats Sara-

mago-priset för unga författare 2009 har Tordo (född 1975) blivit en av de mest produktiva och översatta prosaisterna i de senare generationerna; på svenska finns dock ännu ingen bok.

ROMANENS HUVUDPERSON, DEN medelålders författaren Jaime Toledo, har bosatt sig på en gammal segelbåt som ligger förtöjd ett stenkast från platsen där viktiga expeditioner kastade loss i slutet av 1400-talet. Det står emellertid tidigt klart att romanens ärende inte är historiskt, utan högst samtida. Jaime Toledos var under ett antal år en av landets mest framgångsrika och lästa författare. Sedan följde en period av skrivkramp, cancer diagnosticerades – varpå han efter ett långt uppehåll började dricka igen. Som om inte detta vore nog inträffar en katastrof av ett offentligt slag. Han blir anklagad för sexuella trakasserier av en kvinna som han hade ett förhållande med för många år sedan. Fler liknande fall dyker upp, och snart har Toledo blivit den mest hatade kulturmannen i den metoo-våg som även når Europas sydvästligaste land. Hans för-

Prosan är livfull och rörlig – miljöer, situationer och överraskningsmoment tecknas snabbt och ledigt.

Tejofloden.

FOTO: ALAMY

lag överhoppas av upprörda mejl, böckerna plockas bort från bokhandlarnas hyllor och inkomsterna tryter. Jaime Toledo står med ens på de anklagades bänk i en medial tribunal vars dramaturgi och utgång tycks givna redan på förhand. Har processen någon grund i verkligheten eller är den endast ett resultat av en tidsstämning som löpt amok och nu vittrar sitt byte?

Samtidigt som händelserna i det förfutna återberättas, blottläggs gråzoner som gör att läsarens lojalitet inledningsvis hamnar hos den till synes orättvist anklagade författaren. Snart belyses emellertid förloppet från helt andra håll, och romanens fasta mark sätts i gungning.

Jag läser inte *Naufrágio* för dess formuleringskonst, stundtals verkar Tordo ha ett alltför självklart förhållande till sitt tangentbord. Men prosan är livfull och rörlig – miljöer, situationer och överraskningsmoment tecknas snabbt och ledigt. Framförallt visar sig João Tordo vara en intelligent författare som slår mot flera håll samtidigt. Förlisningen är långt ifrån entydig. Romanen blir en skoningslös dissektion av den manlige konstnären som samvetslöst utnyttjar sin uppburna ställning. Men också av mekanismerna som får en kollektiv rörelse med ursprungligt syfte att synliggöra förtryck, att till slut också utöva det själv. Sådant gör Tordo till en sant maktkritisk författare, vilket inte alls är så vanligt som man tror. Nästa gång jag promenerar vid Tejoflodens strand kommer jag inte bara att tänka på dess historiska betydelse – utan också på roman-gestalten Jaime Toledos sjunkande segelbåt. ✨

Knivskarp antikrigsroman

Jens Rehns romanklassiker *Inget i sikte* utspelas i en gummiflotte under andra världskriget. Den har nu kommit i en fin översättning, skriver **Ida Westin**.

VARFÖR HAR DET dröjt så länge innan Jens Rehns moderna tyska klassiker *Inget i sikte* (Nilssons förlag) har kommit på svenska? Jag har inget svar, men nu finns den i mycket fin översättning av Per Holmer. Jens Rehn är pseudonym för Otto Jens Luther (1918–1983) och han blev berömd i Tyskland när han debuterade med den här romanen 1954. Dessförinnan hade han arbetat som litteraturredaktör på RIAS (*Radio in the american sector*) i Berlin. Under andra världskriget tjänstgjorde han som ubåtsofficer och var kommandant på U135. Efter att ha överlevt sänkningen av ubåten 1943 satt han fyra år i brittisk krigsfångenskap i Afrika, Kanada och England.

För att få en känsla av vad författaren och den ene av de två huvudpersonerna varit med om innan *Inget i sikte* tar sin början, ser jag den skräckinjagande och välgjorda tyska ubåtsfilmen *Das Boot* (1981). Ständig ångest, leda eller panik är sinnesstämningarna ombord. Om försvarsviljan är låg i Sverige, lär den inte öka om alla män såg den här filmen. Tyvärr bidrar nog inte heller *Inget i sikte* till stridslusten. Ändå slipper vi de värsta detaljerna kring krigets vanvett. Förutom den lekmanamässiga amputationen av den enarmade (hans riktiga namn får vi aldrig veta).

BOKEN UTSPELAR SIG under några dagar i en gummiflotte, på drift någonstans ute på Mittatlanten. Två män, genomgående kallade den enarmade och den andre, tycks ha överlevt en batalj mellan en ubåt och ett stridsflygplan. Att de nyss var fiender, en tysk och en amerikan, spelar ingen roll. Nu är fienderna den hänsynslösa solen och den rivande törsten. De har bara varandra, sina minnen, en flaska whisky, en smula hopp och några cigaretter. Rena solsemestern jämfört med det hermetiskt slutna helvetet under ytan?

Nja. Smärta orsakad av en amputerad arm, hunger och törst. Vill vi verkligen veta? Jo, för smärtorna överskuggar inte människans själsliv. Innan skottskadan tar kål på den enarmade berättar han om sin fästmö i USA, och om drömmar som återstår att förverkliga. När den andre är ensam kvar i flotten återkommer den

enarmade i hallucinationer blandade med den andres egna sorger och rädslor. Monologerna med solen, med den förlovrade kärleken Maria, och med den Store, är sprudlande språkliga mästerverk. I absurdistisk Beckettanda väntas på att räddning ska komma. Men en efter en tar cigaretterna slut och inget är i sikte.

OLIK ANDRA MER redogörande krigsromaner som Remarques *På västfronten intet nytt*, Bajtjenkos *Krigets färger* eller Aleksijevitjs dokumentära intervjuromaner, är *Inget i sikte* ett evigt, stillsamt krigsdokument. Den är genialt genomförd och rakt igenom existentiellt spännande.

och svart och vitt och rosa och över alltihop oxblodsrött. Himlen tröttade ut sig med alla färgspel. För varje nytt ögonblick skiftade nyanssammansättningen. Och så blev kulörerna högtidliga som ett kyrkofönster, mättat djuprött mot strålände mörkblått. Det höga fönstret bakom altaret i domen. Hördes inte en melodi?"

MÄNNISKAN ÄR EN uppfinningsrik, uthållig och ibland underhållande art, ändå.

Människan är en uppfinningsrik, uthållig och ibland underhållande art, ändå.

Rehns roman.

När havet är lugnt som under dessa dagar när gummibåten driver runt och inget är i sikte, reflekteras människornas själar så mycket bättre. Det är ingen solsemester, det är ett skenbart stilla inferno. Himlen och havet, färgade av solen, påminner om en romantisk målning av Caspar David Friedrich:

"Himlen tumlade runt i ett eldigt färg-hav. Olivgrönt och ljusblått och violett

komiskt, för även när hungern maler och törsten bränner försöker han samtala med den enda återstående kroppen, solen: "Du vill visst ta kål på mig? skrek han mot solen. Men inbilla dig inget, du med din eld! Nå, var fick du den ifrån? Vad kan du mer för konster? Var fick du tag i elden, manntro? Hur ska det bli? Jag väntar. Inget svar?"

Och den andres påhittade svar är ännu roligare. *Inget i sikte* är en knivskarp antikrigsroman. När den är slut efter sina 155 perfekta sidor vill jag genast börja om, trots att cigaretterna är slut och inte mycket finns i sikte.✱

Blå våg sveper in

ÖDEHUSEN ÄR MÅNGA i Sverige. På landsbygden finns det mängder med gamla rödmålade gårdar och vitreveterade brukslängor som står tomma. Trädgårdar där högt gräs och björksly har tagit över gräsmattor och sparrislistor.

Dessa fastigheter brukar få symbolisera landsbygdernas avfolkning och storstädernas lockelse. De står som falnande monument över årtionden av centraliseringspolitik och globaliseringsiver.

I en del kommuner räknas de tomma husen i tusentals. Byggnadsvårdaren Robert Danielsson, som har skrivit boken *Ödehus – från ruckel till pärla*, bedömer att det finns omkring 200 000 ödehus i landet. Men ingen vet säkert. Många byggnader slutar att existera på papperet långt innan taket har rasat in.

Trenden är dock att allt fler ödehus fylls med liv. Fastighetsannonser om övergivna hus väcker enormt intresse. Unga par vallfärdar till visningarna. Och i grupper på sociala medier samlas ödehusräddare i tusentals för att utbyta erfarenheter i byggnadsvård.

I ett stort kulturreportage i *Svenska Dagbladet* för två år sedan dryftades tanken att det vi ser är början på en ny folkrörelse. En där ”en storstadstrött medelklass tillåts gå loss på förfallna ödehus på landsbygden, som i gengäld fylls av entusiastiska inflyttare”.

Det som sker är att de gamla övergivna husen inte bara fylls med nytt liv – idén om byggnaderna förändras. Ödehusen går från att vara platser för förlorare till att bli hem för vinnare.

För dem som kan bryta upp från ekorrhjulet i staden och ge sig på ett stort renoveringsprojekt är människor med välbetalda jobb som kan utföras var än det finns en internetuppkoppling. De flyttar till landet och lär sig måla med linoljefärg. Och i sociala medier kan de visa upp den nya tidens statussymboler – att ha tid att odla sin trädgård och renovera fönster med färg som torkar långsamt.

Det är med andra ord delar av den kreativa klassen som flyttar till landet.

Vad är det då som gör att allt fler flyttlass går? Kanske framstår landsbygden som mer attraktiv när såväl bostadspriser som otrygghet skjuter i höjden i många städer.

En annan förklaring kan vara att skillnaderna i livsstil mellan stad och land minskar. Oavsett om du står på Stureplan eller i skogen i Vimmerby kan du ta del av den senaste musiken på Spotify, de populäraste serierna på Netflix och det trendigaste modet i webbshoppar.

Samtidigt verkar det finnas något mer svår fångat som driver på flyttlassen. Robert Danielsson säger att han från början trodde att många spekulanter på ödehus främst ville ha ett fint hem, men att de ofta svarar något mycket större: ”De allra flesta som söker ett hus har kommit förbi *Sköna Hem*-reportaget där man ska sitta med en stickad kofta och ha en balja te i handen. Huset är i stället en språngbräda, ett verktyg, för att leva det liv man vill.”

Och det liv som hägrar för den som räddar ett övergivet hus på landsbygden är ett där små saker spelar större roll. Det är en tillvaro som präglas av mindre gemenskaper, möjligheten att göra saker efter eget huvud och större makt över den egna tiden. Det finns möjligheter att odla sin trädgård och plats för en stor familj. Det är klassiskt borgerliga värden.

Det vi upplever är att en blå våg sveper över Sverige. Den kreativa klassen har flyttat till landet. ✨

Edvard Hollertz är agronom och ledarskribent i *ATL – Lantbrukets affärstidning*.

I korthet När Hägglund mötte Vergilius

Hur bildade är de svenska politikerna? Frågan aktualiseras med jämna mellanrum. Nyligen blev det en Twitterstorm kring vad Johan Pehrson eventuellt skulle ha sagt om Proust och Houellebecq. Häromåret kunde Ebba Busch inte svara på vem som hade skrivit *Giftas, Gösta Berlings saga* eller *Gentlemen*. Och Annie Lööf trodde att Gustav II Adolf levde på 1800-talet.

Den kortvarige s-ledaren Håkan Juholt publicerade 2011 en kulturartikel om musikalen *Les Misérables*, baserad på Victor Hugos *Samhällets olycksbarn*. Senare avslöjades att artikeln hade skrivits av Daniel Suhonen, som tagit hjälp av en Kalle Anka-pocket.

År 2009 överraskade dåvarande kd-ledaren Göran Hägglund med en debattartikel om bibliotekens roll. Han hävdade att också äldre klassiker som Vergilius måste få plats där. Kulturcheferna Åsa Linderborg och Björn Wiman uttryckte därefter förvåning över Hägglunds plötsliga engagemang för romersk poesi. Även i Linderborgs och Göran Greiders bok *Populistiska manifestet* (2018) berörs Hägglunds Vergiliusintresse.

En bakgrund till Hägglunds utspel finns i en artikelserie från 1988. Ingvar Björkeson hade utkommit med en nyöversättning av Vergilius *Aeneiden* och *Svenska Dagbladets* kultursida inbjöd några författare att skriva om verkets betydelse idag. Särskilt minnesvärda inlägg kom från Willy Kyrklund och Sven Delblanc.

Kyrklund beklagade ovanan att alltid framhäva olika klassikers ”aktualitet”: ”Man kunde tycka att hur människor tänker idag, det vet jag ju eftersom jag lever idag och jag orkar inte höra på det en gång till. Men hur människor tänkte och kände för länge sedan kan kasta ett eget ljus över människans förutsättningar, de banor efter vilka hennes tankar och känslor löper när tillfälle ges.”

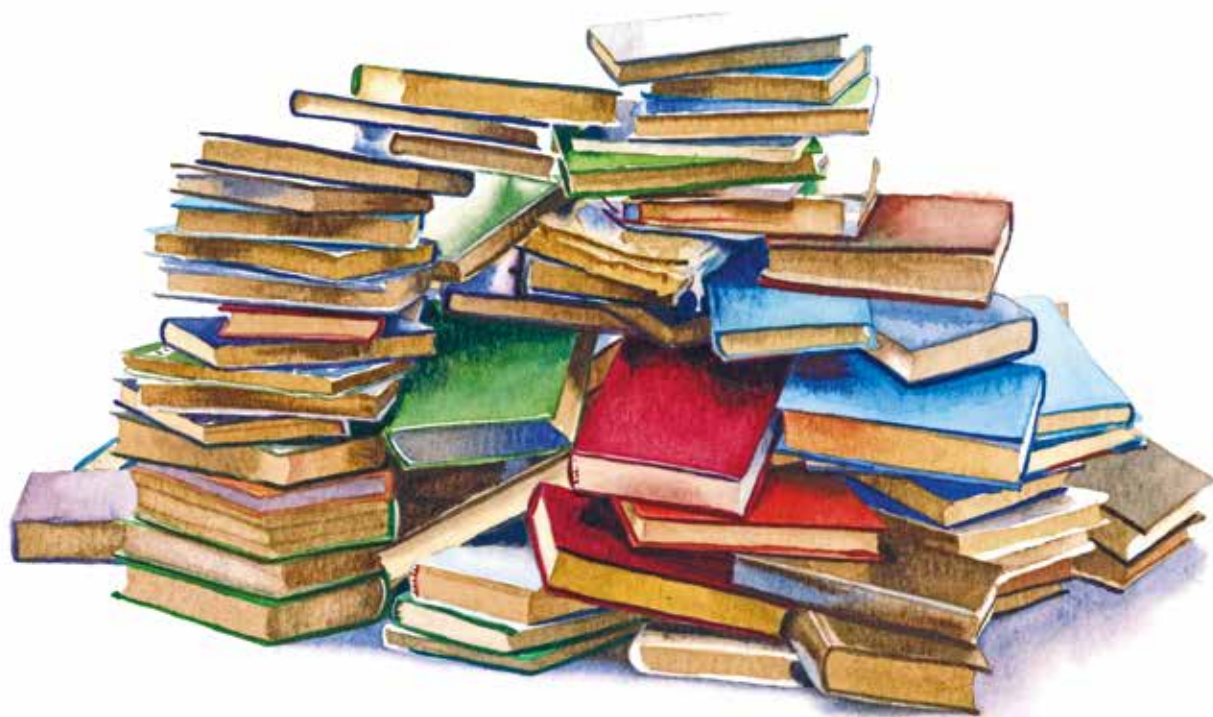
Som litteraturfrälst 16-åring klippte jag ut Kyrklunds artikel och sparade. När Kyrklund dog 2009 skrev jag en krönika om honom, där jag hänvisade till artikeln om Vergilius.

Min krönika lästes av Fredrik Haage, som då var talskrivare åt Hägglund. Haage tog upp Kyrklunds tankegång i en artikel som KD-ledaren undertecknade, utan att förmodligen själv ha något större intresse för frågan.

David Andersson

Detta nummers recensioner:

Christian Abrahamsson går motvilligt till sjöss;
Helena Granström kartlägger nya världar;
Lars Åke Augustsson följer en karriärst; **Patrik
 Lindenfors** studerar hanner och honor; **Erik W
 Larsson** kontrar ilska med skam; **Karin Henriksson**
 beundrar en modehoppa; **Cecilia Nikpay** kritiserar
 kamratanda; **Joel Halldorf** rör sig från rojalismen;
Håkan Lindgren hoppas på välvilliga herrar;
Joel Stade söker det gemensamma goda.

Omtalat myteri: rimligen en del av en allmän upprorsanda.

FOTO: ALAMY

Mindre muntra matrosar

Segelfartyg eller fängelsevistelse kunde under 1700-talet gå på ett ut, menade många. Villkoren ute till sjöss var allt annat än angenäma, risken för myteri var ständigt mer eller mindre akut. Christian Abrahamsson betraktar dessa fartyg under denna period som samhällen i miniatyr.

HISTORIA

Följande ord av Samuel Johnson, återgivna av hans biograf James Boswell, kan möjligen framstå som en aning överdrivna:

”Ingen man kommer att vilja bli sjöman om han är slug nog att istället hamna i fängelse; att befinna sig på ett skepp är att befinna sig i ett fängelse men med risken att drunkna... Ett skepp är värre än ett fängelse. I fängelset är luften bättre, sällskapet bättre och bekvämligheterna bättre; och skeppet har den ytterligare nackdelen att befinna sig i fara.”

Jämförelsen mellan ett engelskt 1700-talsfängelse och ett segelfartyg är inte omedelbart rimlig för den som inte har bekantat sig med livet för de tusen-

tals män som, mer eller mindre frivilligt, tjänstgjorde i någon av de vid tiden enorma flottor som de europeiska imperierna hade byggt upp. Men även om Johnson överdriver, så var förhållandena ombord på ett normalstort krigsfartyg knappast särskilt trevliga.

Ett krigsfartyg med 74 kanoner var ungefär 48 meter långt och hade en besättning på upp till 500 man. Dessa fartyg var därmed kraftigt överbefolkade, vilket ledde till ökad risk för både olyckor och smittspridning, det senare särskilt i mer tropiska klimat. Något som inte sällan ledde till att sjömännen vägrade att tillbringa flera regnperioder i till exempel Västindien, då tropiska sjukdomar spreds som en löpeld på de lägre däckerna i ett fartyg.

Samtidigt var krigsfartygen extremt hierarkiska, i sig givetvis inte förvånande

då de var en del av militären, men minsta överträdelse bestraffades med prygel eller med slag från en piska eller käpp. Reglerna för hur hårda de straff som officerarna kunde utdela skilde sig åt mellan olika länders flottor, men som regel var de mycket hårda. Den lön som sjömännen kunde förvänta sig var låg och betalades ibland inte ut under långa perioder. Ett stort problem för samtliga stora europeiska flottor var att sjömän deserterade så snart de gavs permission, något som ofta ledde till att de nekades landpermission trots att de hade rätt till det. Under krigstider försmädrades villkoren ytterligare och flottorna förlitade sig till tvångsrekryteringar för att bemanna krigsfartygen.

Internationellt sett är studiet av vad som på engelska brukar kallas ”The Age of Sail” och på svenska segelfartygens tid, ett omfattande område. Det saknas inte

»

svenska bidrag och här bör särskilt nämnas Leo Müllers mycket intressanta bok *Consuls, Corsairs, and Commerce. The Swedish Consular Service and Long-distance Shipping* (2004) samt det Centrum för maritima studier vid Stockholms universitet där Müller är föreståndare. Att det är ett jämförelsevis litet fält i Sverige har sannolikt sin grund i modern svensk historia, även om Fredrik Thomassons nyligen publicerade *Svarta S:t Barthélemy. Människoöden i en svensk koloni 1785–1847* (2022) på ett magistralt sätt visar hur den moderna svenska historien var en del av de atlantiska nätverken. Men vid en jämförelse med mängden av litteratur på andra språk framstår den svenska utgivningen som en försvinnande liten rännil.

Segelfartygens tid sägs vanligtvis ha tagit sin början efter slaget vid Lepanto 1571 mellan en samling katolska sjönationer med Filip II:s bror Johan av Österrike som överbefälhavare och den till manskap överlägsna osmanska flottan. Det är svårt att riktigt ta in siffrorna; den katolska flottan bestod av 208 fartyg, 30 000 soldater och 50 000 galärslavar, medan den osmanska flottan bestod av 100 000 man.

Om slaget alls är ihågkommet av gemene man, beror det sannolikt på att Miguel Cervantes, senare författare av *Don Quijote*, deltog och blev sårad, för att sedan tillbringa fem år i osmansk fångenskap. För en vidare förståelse av slaget och Medelhavsvärlden under denna period kan jag inte nog rekommendera historikern Noel Malcolm's mästerverk *Agents of Empire. Knights, Corsairs, Jesuits and Spies in the Sixteenth-Century Mediterranean World* (2015). Slaget

vid Lepanto var det sista större slag där galärer användes i krig. Slutet på segelfartygens tid sägs däremot ofta vara slaget vid Hampton Roads under det amerikanska inbördeskriget (1862), då den ångdrivna pansarkryssaren CSS Virginia förstörde segelfartygen USS Cumberland och USS Congress under en och samma dag.

Även om havens historia har en relativt lång tradition med storverk som Fernand Braudels *La Méditerranée et le Monde Méditerranéen à l'Epoque de Philippe II* (1949) och mer nyligen Marcus Redikers *Between*

the Devil and the Deep Blue Sea. Merchant Seamen, Pirates, and the Anglo-American Maritime World, 1700–1750 (1987) och Paul Gilroys *The Black Atlantic. Modernity and Double Consciousness* (1993), så är det tydligt att det geografiska och sociala rum som havet öppnar har kommit att bli allt viktigare för historiker. Inte minst blir det tydligt i hur havet möjliggör nya sätt att skriva historia då det inte är underkastat samma bundenhet som traditionella geografiska kategorier.

Segelfartyget är i sig, som Paul Gilroy har påpekat, ett socialt rum: "ett levande, mikrokulturellt, mikropolitiskt system i rörelse". I det här sammanhanget bör Daniel Heller-Roazens mästerverk *The Enemy of All. Piracy and the Law of Nations* nämnas. Heller-Roazen visar med häpnadsväckande beläsenhet hur piraten, som politisk, juridisk, litterär och social kategori eller figur är helt central för att förstå framväxten av en rad kategoriseringar och begrepp som vi vanligtvis förknippar med landbundna fenomen. Som ett resultat demonstrerar Heller-Roazen hur produktivt ett tänkande som tar havet som sin utgångspunkt kan vara. Två nyligen publicerade bidrag i segelfartygens historia är Steven Pfaff och Michael Hechters *The Genesis of Rebellion. Governance, Grievance, and Mutiny in the Age of Sail* (2020) och Niklas Frykmans *The Bloody Flag. Mutiny in the Age of Atlantic Revolution* (2020). Som

redan titlarna avslöjar, behandlar dessa böcker samma ämne och ungefär samma tidsepok, det sena 1700-talet och det tidiga 1800-talet, en tidsperiod som brukar betecknas som segelfartygens guldålder. *The Genesis of Rebellion. Governance, Grievance, and Mutiny in the Age of Sail* (2020) skiljer ut sig i mängden av böcker som har skrivits

om segelfartygens tid. Inte minst eftersom ingen av de båda författarna är historiker. Steven Pfaff är professor i sociologi och Michael Hechter är professor i statsvetenskap. Deras respektive ämnesbakgrund färgar det sätt med vilket de närmar sig bokens frågeställning, vilken kortfattat är: Vilka faktorer var avgörande för huruvida ett skepp drabbades

av myteri eller inte? Boken är uttalat en bredsida mot de historiker som tidigare har studerat just myterier, då författarna anser att dessa historikers brist på systematik och statistiska metoder har inneburit att man inte på ett övertygande sätt har kunnat förklara orsakerna till och effekterna av myterier.

Historisk sociologi är förvisso ett, vid det här laget, moget fält med gott om utövare. Något som inte minst William H Sewell demonstrerar i sin mycket värdefulla genomgång av relationen mellan historia och samhällsvetenskaplig teori, *Logics of History. Social Theory and Social Transformation*. Med det sagt så använder Pfaff och Hechter ett arkiv som förvisso har använts i flera tidigare studier, den brittiska amiralitetens register, för att göra en noggrann statistisk jämförelse mellan orsaker och effekter av myterier på 62 fartyg som drabbades av dem och ett större antal fartyg där missnöjet aldrig tog sig sådana uttryck.

Alexis de Tocqueville beskriver i *Souvenirs*, den bok han skrev om februarirevolutionen 1848, uppror som de hän-delser som "förvånar och skrämmar oss mest". I boken återger Tocqueville en situation i *la chambre des députés* i början av februari 1848; han och flera andra varnar för en kommande revolution med resultatet att de blir utskräddade. I slutet av februari har julimonarkin kollapsat. Pfaff och Hechter menar att en förklaring till varför uppror kan framstå som så förvånande är att de underlydande många gånger tolererar umbäranden och ojämlikhet en längre tid innan de till slut trots allt gör uppror. En ytterligare anledning är att härskare, särskilt enväldshärskare, gör allt i sin makt för att kontrollera sina undersåtar. Denna kontroll kan bestå av en kombination av beroende av härskaren och ett ständigt hot om bestraffning om man inte lyder. En sista förklaring till varför uppror kan uppstå så plötsligt är att kunskapen i maktens boningar om vad som sker i de lägre skikten är liten, och det handlar då om härskare som är alltför isolerade för att få korrekt information, vare sig det beror på rädslan för att vara bärare av dåliga nyheter eller en insikt om att klagomål är meningslösa och inte skulle leda till några förbättringar.

Den tidsperiod som Pfaff och Hechters bok studerar sträcker sig mellan 1740 och 1820. Det är en tid då de stora europeiska flottorna, förutom att vara involverade i ett antal stora krig och orolig-

Cervantes:
galärslav för en tid.

"Ett stort problem för samtliga stora europeiska flottor var att sjömän deserterade så snart de gavs permission, något som ofta ledde till att de nekades landpermission."

Amerikanska revolutionen: viktig för att förstå oro till havs.

heter, inte minst den amerikanska och franska revolutionen samt de efterföljande napoleonkrigen, även genomgår en rad organisatoriska och juridiska förändringar. Det sista decenniet som boken undersöker sammanfaller med inledningen av det som brukar betecknas som segelskeppens gyllene tidsepok, en period då skeppen blir alltmer effektiva och växer i storlek samtidigt som världen blir mer och mer sammanbunden via världshaven. Det är fråga om ett slags proto-globalisering, som enligt historikerna Sebastian Conrad och Jürgen Osterhammel äger rum under perioden 1750–1870. Deras redigerade bok *An Emerging Modern World* – en av delarna i det ambitiösa *A History of the World*-projektet utgivet av Belknap Press – visar tydligt hur de nätverk som senare utkristalliseras under det sena 1800-talet börjar ta form långt tidigare.

För Pfaff och Hechters vidkommande är det relationen mellan en etablerad social ordning, i form av livet på ett skepp, och revolt, i form av myteri, som är huvudfrågan. I någon mening är sammanhanget en bisak för att få studera en mycket större och mer vittgripande frågeställning. Detta är något som står klart redan i bokens första kapitel då författarna presenterar de tre begrepp som boken sedan huvudsakligen arbetar med: styrelsesätt, klagomål och myteri. Begreppen ska, enligt författarna, förstås som sammanlänkande och de utgör tillsammans grunden för deras förklaring till varför myterier uppstår.

De noterar att myterier länge har förståtts som en central metafor för sociala revolutioner men att tidigare studier i alltför stor utsträckning har betraktat sitt

material som en serie fallstudier över specifika och singulära myterier. De historiker som har fått det empiriska materialet i sina händer har i hög grad bortsett från möjligheten att systematiskt analysera likheter och skillnader mellan en lång rad likartade händelseförlopp, för att på så sätt kunna utveckla ett slags typologi eller handlingsteori över myteriet som handlingsalternativ.

Personligen är jag övertygad om att det finns goda möjligheter att dra lärdomar även av de studier som Pfaff och Hechter uppfattar som besvikelser. Ett i mitt tycke lysande exempel på när en studie av en enskild person och de historiska sammanhang där vederbörande befann sig även kan fungera för att ställa och besvara större frågor är Robert C Ritchies studie *Captain Kidd and the War against the Pirates* (1986). För att inte tala om en banbrytande studie som Peter Linebaugh och Marcus Redikers *The Many-Headed Hydra. The Hidden History of the Revolutionary Atlantic* (2000) – en bok som genom de livsöden den beskriver lyckas levandegöra en hel värld bestående av pirater, handelsmän, slavar, missionärer och revolutionärer.

Med det sagt är det ändå lätt att fascineras av både Pfaff och Hechters perspektiv och den grundläggande fråga de försöker besvara. De båda författarnas underliggande tes är att alla samhällen präglas av ett potentiellt missnöje som riskerar att bryta ut mer eller mindre oväntat och plötsligt. Skeppen är, trots det faktum att deras styrelseskick skiljer sig från det som råder på land, även under den period de studerar, inte minst i det att

skeppets innevånare lever mer eller mindre på varandra, ett slags samhälle i miniatyr.

Den sociala hierarkin må vara tydlig och regleras efterlevnad må upprätthållas med hårdhet, men ändå utgör skeppet en social organisation, eller vad sociologen Erwin Goffman har kallat för en total institution. På den underliggande tesen följer en annan som utgör kärnan i författarnas argumentation, och den hävdar att människor är beredda att uthärda svårigheter så länge de inte anser att dessa är resultaten av dåligt ledarskap eller undermåligt styrelseskick. Om de börjar anse att så är fallet, är risken stor att de kommer att börja formulera gemensamma klagomål – klagomål som i sin tur, givet specifika förhållanden, riskerar att leda till ett sammanbrott för den sociala ordningen.

I någon mening är det lätt att se tydliga likheter mellan Pfaff och Hechters handlingsteori och den som Albert O Hirschman utvecklar i den banbrytande studien *Exit, Voice, and Loyalty. Responses to Decline in Firms, Organizations, and States*. Dock med två omedelbara invändningar; Pfaff och Hechter behandlar inte tillräckligt tydligt ett av de handlingsalternativ som Frykman i *The Bloody Flag* visar var många sjömäns kanske vanligaste och som överensstämmer med Hirschmans exitalternativ, det vill säga: desertering. En andra invändning skulle vara att Hirschmans bok inte behandlar totala institutioner i den Goffmanska betydelsen, och att den möjliga handlingshorisonten krymper avsevärt i den sortens institutioner jämfört med andra organisationer och institutioner.

Niklas Frykmans *The Bloody Flag. Mutiny in the Age of Atlantic Revolution* (2020) behandlar samma ämne som Pfaff och Hechter, men gör det på ett sätt som bygger vidare på numera klassiska studier som den redan nämnda *The Many-Headed Hydra. The Hidden History of the Revolutionary Atlantic* och Julius S Scotts *The Common Wind. Afro-American Currents in the Age of the Haitian Revolution* (2018). Scotts bok bygger på hans inflytelserika men länge opublicerade doktorsavhandling från Duke University (1986). Frykman, som är svensk men arbetar och har studerat i USA, fokuserar på hur decennierna av revolutioner, det vill säga: decennierna kring sekelskiftet 1800 påverkade livet för de sjömän som många gånger hade tvångsrekryterats in i de europeis-

>>

ka flottorna. Han bygger vidare på Linebaugh och Redikers tes om revolutionära atlantiska nätverk i vilka information och motstånd spreds vid sidan av officiella eller mer etablerade kontaktvägar. Den period som Frykman fokuserar på är inte densamma som den som studeras i *The Many-Headed Hydra*. Här kan vi iaktta hur de amerikanska, franska och haitiska revolutionerna innebär att idéer om frihet, jämlikhet och broderskap kom att utgöra en grundton även för de sjömän vilkas liv i viktiga avseenden inte längre var deras egna.

Frykman är en mycket skicklig historiker och stilist. Av särskilt intresse är hur han visar hur många sjömän var aktiva i flera myterier, och inte bara i samma nations flotta utan i flera nationers flottor; särskilt imperiernas flottor rekryterade sjömän från andra länder. För Frykman är det tydligt, han demonstrerar det väl, att det är nödvändigt att förstå det ökade antalet myterier i de olika europeiska flottorna i direkt relation till det revolutionära våldet på land. Sjömännen är inte, som i Pfaff och Hechters analys, uteslutande drivna av huruvida ledarskapet är dåligt eller inte, det är inte oviktigt, men lika viktiga är de idéer som med allt starkare intensitet kommer att cirkulera i den revolutionära miljön ombord på de stora, atlantgående krigsfartygen. Det här är en historieskrivning som möjliggör en förståelse av de fina nyanser som en alltför abstrakt modell inte klarar av att hantera. Frykman ger flera exempel på hur myteristerna vältagit argumenterar gentemot flottans högre ledning för det rättmätiga i sina myterier. På så sätt lyckas framförallt franska sjömän vid mer än ett tillfälle undvika bestraffning för de uppror de genomför.

Som både *The Bloody Flag* och *The Genesis of Rebellion* visar, så ökar antalet myterier markant under 1790-talet. Inledningsvis är detta tydligast i den franska flottan med flera omfattande myterier, varav de mest omfattande ägde rum i Toulouse och Brest. Pfaff och Hechter beskriver hur det under 1790-talet sker en drastisk ökning i antalet straff som utmätts i den brittiska flottan utan att det på samma sätt sker en ökning i försämrad disciplin ombord på fartygen. Deras förklaring är att officerskåren, under dessa år omedelbart följande på franska revolutionen, präglas av en irrationell rädsla för revolution och således straffar minsta förseelse. Samtidigt finns det gott om bevis för att disciplinen inom den brittiska flottan hade tilltagit och blivit allt strängare under decennierna kring franska revolutionen. Inte minst var denna ökande disciplin ett direkt resultat av

den kapprustning som hade ägt rum på Atlanten under det sena 1700-talet.

En viktig skillnad mellan framförallt de franska och de brittiska myteriererna som Frykman diskuterar var myteristernas relation till och krav på staten. De franska myteristerna är i betydande utsträckning en del av revolutionen och ser sig själva som en del av den franska republiken och folket. Vid mer än ett tillfälle fattar franska myterister beslut för att undvika att skada franska medborgare, beslut som kunde stå i direkt konflikt med deras övriga intressen. De brittiska myteristerna drevs på ett tydligare vis av en önskan att förbättra de ofta hemiska förhållanden de levde under. Men även de brittiska myteristerna ansträngde sig för att förklara sina skäl för människor på land. Särskilt tydligt var detta vid de största myterierna som drabbade den brittiska flottan, myterierna vid Spithead och Nore, som ägde rum år 1797.

Frykmans bok är ett lysande exempel på hur viktigt det är med flerspråkighet om en historiker vill arbeta inom det framväxande fältet, global historia. Han rör sig tillsynes sömlöst mellan franska, svenska, brittiska och holländska källor.

"Kärnan i författarnas argumentation är att människor är beredda att uthärda svårigheter så länge de inte anser att dessa är resultaten av dåligt ledarskap."

Jag kan anse att inte tillräckligt många svenska historiker ger sig ut utanför vårt lands relativt snäva gränser och istället väljer ämnen där de skulle kunna ge bidrag till något av de större internationella forskningsfälten. Återigen så existerar det lysande undantag, men inte sällan så består dessa undantag av personer som är verksamma utomlands, ett sådant exempel är den vid King's College verksamme historikern Max Edling, som har gett avgörande bidrag till tidig amerikansk historia, ett annat är den vid Oslouniversitetet verksamme medeltidshistorikern Anders Winroth som på samma sätt har presterat avgörande bidrag till den tidiga europeiska medeltidshistorien. Niklas Frykman sällar sig till den lilla grupp svenska historiker som har lämnat viktiga bidrag till tätbefolkade forskningsområden i en internationell kontext. Om jag fick komma med en önskan

skulle det vara att hans bok omedelbart översattes till svenska.

Under min läsning av Frykmans och Pfaffs & Hechters böcker återkommer jag till en och samma frågeställning rörande de liv de skriver om. När jag slutat läsa är jag inte längre säker på huruvida Samuel Johnson faktiskt överdrev. De små, relativt slutna, sociala världar som de stora segelfartygen utgjorde under det sena 1700-talet var utan tvekan ofta fruktansvärda miljöer, och villkoren för sjömännen förbättrades knappast av de ständiga konflikter de tvingades agera kanonmat i.

Ett av de återkommande argumenten i den större litteraturen kring det som Linebaugh och Rediker kom att beteckna som den revolutionära Atlanten är att det var en miljö i vilken ett rudimentärt och tidigt klassmedvetande formades, att relationen mellan de vanliga sjömännen och den ofta adliga officersklassen kan förstås som en form av klassrelation och att myterierna var en form av tidigt krig mellan klasserna. Jag menar att flera av de sjömän som kom att delta i något eller flera av de myterier som Frykman och Pfaff & Hechter analyserar

och beskriver skulle kunna beskrivas som gramscianska organiska intellektuella *avant la lettre*. På ett sätt kan vi då ställa den traditionella idéhistorien på huvudet och konstatera att riktigt alla idéer kanske inte formulerades i de parisiska salongerna eller de engelska kaffehuset. ✱

Christian Abrahamsson

THE GENESIS OF REBELLION: GOVERNANCE, GRIEVANCE, AND MUTINY IN THE AGE OF SAIL

STEVEN PFAFF & MICHAEL HECHTER
Cambridge University Press 2020

THE BLOODY FLAG: MUTINY IN THE AGE OF ATLANTIC REVOLUTION

NIKLAS FRYKMAN
University of California Press 2020

Simulanterna

En virtuell värld: omstridd
verklighetsstatus.

FOTO: SHUTTERSTOCK

FILOSOFI

Kanske närmar vi oss den tidpunkt då ordet "verklighet" inte längre är möjligt att använda i bestämd form singular. *Verkligheten*? Vilken verklighet? Vems? Den verklighet i vilken träd, gräs och stenar – liksom de kroppar vi upplever dem igenom – i fysisk mening existerar intar nämligen inte längre en självklar särställning. Istället är den en bland många i den mix av världar som människor under en dag kliver in i och ut ur: materiella, virtuella och blandformer mellan de två.

Och detta, menar filosofen David Chalmers, är bara början på en kraftfullt eskalerande utveckling. Om de virtuella inslagen i vår tillvaro idag utgörs av Pokémonfigurer, digitala mötesplattformar och onlinespel som Second Life, kommer VR i egentlig mening – med glasögon eller andra tekniska plattformar som låter den virtuella upplevelsen dominera varseblivningen totalt – under kommande decennier att bli både mer tillgängligt och mer övertygande. Om ett sekel kommer, förutspår Chalmers, de simulerade världarna att vara

så fullödiga att de inte längre är möjliga att särskilja från den fysiska, och många människor kommer kanske också att välja att tillbringa merparten av sina liv i dessa. Detta framtidsscenario ger upphov till kärnfrågan i Chalmers bok *Reality +*. *Virtual Worlds and the Problems of Philosophy*: Hur ska vi förstå tillvaron i dessa virtuella verkligheter? Kan livet i dessa vara ett gott liv, och är det ens ett liv i egentlig mening, snarare än en drömlig verklighetsflykt?

David Chalmers är alltså filosof, mest känd för att i sin ungdom ha myntat den slagkraftiga formulering som sammanfattar svårigheten i att med vetenskapens objektiva metoder beskriva medvetandets subjektiva natur. Det är också åt *det svåra problemet* som Chalmers själv har ägnat större delen av sin forskarkarriär, men i *Reality +* är det inte i första hand medvetandet som står i centrum, snarare klassiska filosofiska frågeställningar om verklighetens natur och i vilken mån vi någonsin kan få kännedom om den. Det är frågor som har dryftats otaliga gånger genom filosofi-historien – Chalmers lista över referenser är fylldig och lärorik – men som här ställs specifikt i relation till de virtuella

världar som vi i allt högre grad låter oss omslutas av.

Grundtesen i *Reality +* är lätt att återge: Virtuella världar är verkliga världar. De är inte i något avseende mindre verkliga än den fysiska verklighet ur vilken de har sprungit. En virtuell katt är visserligen inte en katt i meningen en biologisk organism bestående av atomer – men den svarar mot ett reellt digitalt objekt, och existerar i denna mening på ett objektivt vis. Även om den inte kan klösa eller stryka sig mot min fysiska kropp, kan den utföra motsvarande handlingar gentemot min virtuella kropp, och har i denna mening just de förmågor att påverka sin omgivning som är en av de saker vi kräver av något för att betrakta det som verkligt.

En stor del av Chalmers argumentation för denna radikala slutsats – liksom en stor del av boken – utgörs emellertid inte av resonemang kring de avgränsade virtuella verkligheter som vi människor skapar åt oss själva, utan av den så kallade simuleringshypotesen: Kanske lever vi redan i en simulering. Hur vet vi att inte också de fysiska katter vi idag förstår som verkliga faktiskt är skapade av en programmerare i en annan verklig-

>>

Smeksam katt: interagerar med sin omgivning.

FOTO: UNSPLASH

"En virtuell katt är visserligen inte en katt i meningen en biologisk organism bestående av atomer – men den svarar mot ett reellt digitalt objekt, och existerar i denna mening."

het, som på samma sätt gett upphov till oss själva och vår subjektivitet? Faktum är att sannolikhetsteoretiska överväganden ger vid handen att just detta mycket väl skulle kunna vara fallet – och som minst lär det i alla fall vara svårt eller kanske rentav omöjligt att bevisa att det inte är det. Denna teoretiska möjlighet får hos Chalmers också fungera som en hävstång i argumentationen för de mer begränsade virtuella världarnas verklighetsstatus: Jaså, du tycker att simulerad fysisk beröring är mindre genuin än traditionell fysisk beröring som inbegriper biologiska kroppar? Men tänk om din biologiska kropp hela tiden varit en simulering. Skulle det göra smekningar mindre verkliga?

En annan någon dubiös komponent i Chalmers resonemang utgörs av referensen till fysikern John Wheelers klassiska slogan it-from-bit, eller tinget-från-biten. Medan frasen hos Wheeler av allt att döma fungerade som ett emblem för idén om observatören som medskapare av sin egen verklighet – Wheeler talade gärna om universum som en "självexciterad krets", illustrerat av ett öga som frammanade sin egen existens genom att betrakta sig självt – tycks Chalmers tolka frasen avsevärt mer bokstavligt: Titta! Till och med fysikerna säger att verkligheten i grunden består av information!

Att sådana hypoteser förekommer inom den moderna fysiken är visserligen

riktigt, i synnerhet i relation till tolkningar av kvantmekanikens kontraintuitiva resultat, men då alltså i första hand med en betoning av observatörens fundamentala roll.

"Fysiken ger upphov till observatörsdeltagandet, observatörsdeltagandet ger upphov till informationen, informationen ger upphov till fysiken", skriver Wheeler i en av sina anteckningar – hur information i Chalmers mer lättvindigt metafysiska mening ska förstås, utan närvaron av ett sinne som tolkar informationen, är långt mindre klart.

En annan kärnpunkt i bokens argumentation, inte minst i relation till simuleringshypotesen, utgörs förstås av frågan om huruvida medvetanden alls kan existera inuti datorsimuleringar. Om VR förstås som den enskilda biologiska hjärnans uppkoppling mot en värld av förprogrammerade skeenden – det som filosofen Robert Nozick har beskri-

vit som en "upplevelsemaskin" – blir resonemangen om det virtuella som ett fullgott alternativ till den fysiska verkligheten långt mycket mindre trovärdiga. Vad Chalmers avser med VR är alltså inte i första hand detta, utan världar där medvetna virtuella subjekt interagerar med varandra på ett sätt som är helt analogt med den fysiska världen. Men är det alls möjligt? Vad har vi för skäl att tro att människor i en simulering kan vara medvetna? Här närmar vi oss Chalmers expertområde, och hans egen ståndpunkt är klar: Oavsett hur gåtfullt medvetandet och hur svårt dess grundläggande problem, så finns det inga skäl att tro att det inte skulle kunna överföras till en dator. Chalmers tänker sig ett scenario där en hjärnas neuroner successivt ersätts med digitala motsvarigheter, en efter en – om vi inte tror att medvetandet i något abrupt skede i en sådan process skulle gå förlorat, bör vi också tro att det i sin helhet skulle kunna existera i helt digital form.

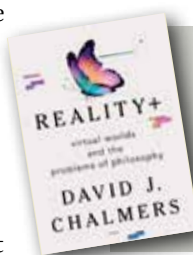
Den som likt undertecknad inte låter sig fullt ut övertygas av en sådan slutsats får helt enkelt bara acceptera den som premiss för att kunna följa Chalmers resonemang, vilket för övrigt också gäller en hel del annat i boken. Texten bär onekligen filosofens signum av att utforska och bena ut

varje tänkbart scenario på djupet, även de skenbart mest löjväckande, så länge de inte på logisk väg kan avfärdas rakt av. Mer intressant är kanske det som författaren inte skriver, eller det som tillkännages utan närmare kommentar, som till exempel författarens återkommande visioner av de virtuella verkligheternas betydelse i framtiden.

Föreställ dig, uppmanar Chalmers till exempel, att jorden om knappt 100 år är ödelagd av kärnvapenkrig och klimatförändringar. (Ett inte alltför osannolikt scenario.) Ditt val skulle stå mellan att uthärda i denna utarmade fysiska verklighet av resursbrist och otyglad kriminalitet, eller att låta din kropp låsas in i en förvaringsbyggnad och leva det goda virtuella livet i en skyddad digital värld tillsammans med människor du älskar. Vad skulle du välja? Frågan är, befarar jag, relevant – men det är också talande att författaren helt förbigår frågan om vilken roll existensen av dessa virtuella parallella verkligheter kan tänkas ha spelat för den mänsklighetens kollektiva process som resulterar i att vi ödelägger det enda hem vi har.

Lika ytligt är Chalmers avfärdande av frågan om de virtuella världarnas artificialitet, det faktum att allting i dem är en produkt av den egna mänskligheten, så att ingenting genuint annat står att finna: Fysiska stadsmiljöer är väl också artificiella, menar författaren, och där kan man ju leva ett gott liv! Även de som vurmar för det naturliga lära kunna ha det bra i VR! Vad gäller frånvaron av verklig kroppslighet tillstår Chalmers visserligen att det "särskilt i barndomen kan tänkas vara nödvändigt att exponeras för en fysisk omgivning för att hjärnan och kroppen ska utvecklas normalt". Men i övrigt kan man förvänta sig att vistelser i den fysiska verkligheten mest blir en sorts museibesök, en kittlande närkontakt med vårt avlagset förflutna. Och den som tror att den skulle sakna den gamla verkligheten kan, som sagt, om vi ska tro Chalmers, alltid finna tröst i simuleringstvivlet: Kanske är allt du förstår som fysiskt redan nu i själva verket bara ettor och nollor på en hårdisk en verklighet upp. ✨

Helena Granström

REALITY +
VIRTUAL WORLDS AND THE PROBLEMS OF PHILOSOPHY
DAVID J. CHALMERS
W W Norton & Co 2022

Reinhard Heydrich:
rätt utseende.

FOTO: ALAMY

Mannen med hjärta av järn

BIOGRAFI

I maj 1942 arrangerades "Prags kulturveckor", som i själva verket var en manifestation för och med ockupationsmakten Tysklands kultur. Med anledning av detta skrev ockupantens högsta representant i Böhmen och Mähren: "Musiken är det skapande språket för konstnärliga och musikaliska människor som förmedlare av deras inre upplevelser [...] i storhetens och kampens tid." (Uppgifterna är hämtade ur en utmärkt bok om hur nazisterna använde musik: Anders Carlbergs *Toner och terror. Musik och politik i Hitlers Europa* från 2021.) Reinhard Heydrich, mannen bakom hyllningen till musiken, menade säkert vad han skrev. Han kom från en musikalisk familj och var själv framstående violinist. Sitt namn, en sammansättning av *rein*, ren, och *hard*, hård, hade han fått efter hjälten i en av de operor som hans far skapade.

Han var också en mycket effektiv

massmördare. Förutom att vara protektor över Böhmen och Mähren var han SS-chefen Heinrich Himmlers närmaste man och utsedd till ansvarig för "den slutliga lösningen av judefrågan". Till skillnad från Adolf Hitler med sin hängande lugg och tandborstmustasch, från lille Joseph Goebbels med sin klumpfot, från fete Hermann Göring med sin uniformsfåfånga och från närsynte Heinrich Himmler med sin flyende haka, såg blonde Heydrich med sin längd av 191 cm och sin vältränade fysik ut som en hjälte – eller ett rovdjur. Kort efter dessa kulturveckor, närmare bestämt den 27 maj 1942, utsattes han för ett attentat och dog efter åtta dagar på sjukhus. Han var då 42 år gammal.

Den senaste och största biografien är resultatet av långvarigt arbete. Nancy Dougherty började redan under 1980-talet samla material och intervjuer, inte minst med Heydrichs änka Lina, som levde ända till 1985 (vilket avspeglas i titeln på bokens amerikanska utgåva: *The Hangman and*

His Wife. The Life and Death of Reinhard Heydrich.) Dougherty drabbades dock av Alzheimers sjukdom och gick bort 2013, och kulturjournalisten Christopher Lehmann-Haupt arbetade vidare med hennes material; efter dennes död år 2018 har arbetet fullbordats av ännu en journalist, Stephen M Silverman.

Heydrich växte upp i staden Halle i Sachsen. Föräldrarna Bruno och Elisabeth drev under många år en framgångsrik musikskola som gick omkull under depressionen efter första världskriget. Sedan blir det flera frågetecken. Var det ekonomiska bekymmer som fick den musikaliskt begåvade Reinhard att ta värvning i flottan? Eller var hans krigiska framtoning en flykt från de rykten som skuggade hans släkt?

Hans farmor var i sitt andra äktenskap gift med en man som bar efternamnet Süß, vilket betraktades som typiskt judiskt. Trots att Süß inte hade några blodsband till övriga släkten Heydrich spreds rykten om att den hade judisk börd. Rykten som till och med

>>

ledde Bruno till att väcka åtal och vinna – men vilka antisemiter låter sig hindras av fakta? Under hela sin karriär följdes Richard Heydrich av ryktet om sin judiska börd, vissa amatörpsykologer ser hans karriär som en form av självhat.

Tiden i flottan blev tämligen kort. Vid 26 års ålder ställdes han inför militär hedersdomstol och fick omedelbart avsked, inte på grund av försummelser i tjänsten utan för en förbindelse med en kvinna som han ansågs ha kränkt. Men han hade redan träffat en annan: den 19-åriga Lina Mathilde von Osten från ön Fehmarn utanför Schleswig-Holstein. Efter att de känt varandra i tre fyra dagar visste de, sade hon långt senare, att "ödet" hade bestämt dem för varandra.

Trots att Heydrich saknade erfarenheter av säkerhetsarbete och utan att ha visat sig särskilt politiskt intresserad sökte han 1931 jobb i *Schutzstaffel*, SS, en ännu ganska liten organisation som hade till huvuduppgift att skydda Hitler. Dess ledare Heinrich Himmler behövde bara höra Heydrich under 20 minuter uttala sig om hur underrättelsetjänsten inom SS borde organiseras innan han utsåg den ariske drömprinsen till chef för *Sicherheitsdienst*, SD. Dougherty beskriver deras symbios:

"Himmler, 'världsfrämmande', sjuklig, illa informerad, fattar trots detta ett slugt beslut som starkt befrämjar hans politiska makt; medan Heydrich, smart, cynisk och snabb till handling, använder sin skicklighet i att förutse 'vad karln vill ha' för att förbättra sin egen position. Sällan har två män som verkade så tätt inpå varandra varit så olika i temperament och fallenhet; och sällan har det i den moderna historien funnits ett så förödmärande effektivt team."

Under 1930-talet omvandlade Himmler och Heydrich Tyskland till en strukturerad polisstat. Man började med att häkta judar, kommunister, socialdemokrater, fackligt aktiva, kritiska kyrkliga företrädare. Sedan kom turen till de egna. Ledningen för nazisternas första och största paramilitära rörelse *Sturmabteilung*, SA, dödades i den aktion som gått till historien som långa knivarnas natt. SA förblev sedan en manstark men dock andra rangens organisation, medan SS etablerade sig som partiets främsta paramilitära styrka – med goda relationer till *Reichswehr*, försvarsmakten, som var tacksam och lojal mot Hitler.

Heydrich var ingen vän av stora proklamationer, möjligen därför att hans röst var ganska gäll, föga "manlig". Men han skrev en broschyr för

Heydrichs begravning: stor affär hemma i Tyskland.

FOTO:ALAMY

internt bruk år 1935, *Wandlungen unseres Kampfen*, Vår kamps förvandlingar, som avspeglar hans tänkande. Där ordnades problemen i kategorier som skulle lösas i tur och ordning, systematiskt, pragmatiskt. Judarna, som givetvis är huvud-

kas för att ha ledande poster i den lokala, sovjetiska administrationen – det blev i genomsnitt 100 000 människor per månad från september till december 1941.

Heydrich krävde av ledaren för

"Ambitionen var att göra protektoratet till ett föredöme, det ryktades att Heydrich var påtänkt som ny ledare i det ockuperade Frankrike."

problemet, delas upp i två grupper, sionisterna och de assimilerade. Problem är också "politiskt prästerskap" såsom jesuiter, men också frimurare. Vidare lärare som lär ut själlös "ren vetenskap" eller undergräver ariernas enhet genom att framhäva hur kulturlösa tidigare tyska generationer hade varit. Till slut gäller det att urskilja "den osynliga ordningen"; i en kvasireligiös vision framstår SS som "den ideologiska stormtruppen" som försvarar idén om Ledaren och är en intern politisk skyddsskär för den nationalsocialistiska staten.

1939 utsåg Göring, rikets näst mäktigaste man, Heydrich till huvudansvarig för judefrågans lösning. Efter angreppet mot Polen 1939 och sedan mot Sovjetunionen 1941 fungerade bakom den framryckande tyska armén vissa *Einsatzgruppen*, specialförband inom SS som leddes av befäl som utvalts av Heydrich. Deras uppdrag var i första hand att döda judar och kommunister och i största allmänhet folk som kunde misstän-

respektive *Einsatzgruppe* regelbundna rapporter, som sedan sammanfattades centralt och skickades vidare till ett hundratal höga befattningshavare inom nazivärlden. Till exempel: "222 judar sköts i Talca [i Ryssland] skyldiga till antitysk propaganda och 996 i Marina Gorka [Belarus] därför att de motarbetade dekreten från de tyska ockupationsmyndigheterna [...] Eftersom de deltagit i sabotagehandlingar sköts ytterligare 627 judar nära Schklow [Ryssland]." Var tanken att göra alla till medbrotslingar och sammansvurna? Eller var detta för Heydrich ett sätt att dokumentera kompetens och beslutsamhet?

Han steg i alla fall till ett nytt krön i maktens hierarki då han år 1941 utsågs till ställföreträdande protektor, fast i realiteten var han den verkliga makthavaren, över Böhmen och Mähren, alltså vad som återstod av Tjeckoslovakien sedan nationen ockuperats och styckats. Han beordrade många

avrättningar men vidtog också åtgärder mot den utbredda svartabörshandeln med livsmedel, något som väckte sympati hos en alltmer ekonomiskt ansatt befolkning. Arbetare fick ökade ransoner av matfett och i industriernas matsalar skulle det vara billigt att äta. Ambitionen var att göra protektoratet till ett föredöme, det ryktades att Heydrich var påtänkt som ny ledare i det ockuperade Frankrike.

I januari 1942 flög Heydrich sitt privatplan till Berlin för att den 20 januari, i förorten Wannsee, leda en konferens med 15 högt placerade personer kring en "total lösning på den judiska frågan i Europa". Källan för eftervärldens kunskaper är ett protokoll – som existerar i ett exemplar – och mannen som förde protokollet: Adolf Eichmann, som avgav sitt vittnesmål i rättegången i Jerusalem 1961. Man har ibland framställt det som att man i Wannsee fattade beslut om Förintelsen, men det stämmer inte. Vad Heydrich gjorde var att strukturera och sammanfatta ett skeende som redan var igång och snart accelererade.

Heydrich gav en detaljerad överblick över den återstående judiska befolkningen i alla europeiska länder från Irland till Turkiet (i Sverige fanns det 8 000 judar). Vad den "slutliga lösningen" innebar utsågs aldrig klart – och var kanske heller inte klart vid denna tidpunkt. Formuleringarna var typiska för nazistiskt språkbruk, i det att de sade lika mycket som de förteg. I planen för operationerna heter det: "Under lämplig ledning, under den slutliga lösningens förlopp, kommer judarna nu att på passande sätt arbeta i Öster." Det handlar om vägbyggen, en arbetsuppgift där "en stor del utan tvivel kommer att försvinna genom naturlig minskning", och så vidare. Samma språkbruk som i rapporterna från *Einsatzgruppen*, där man istället för *skjutna* använde eufemismer som "förflyttade", "omflyttade", "oskadliggjorda".

Konferensen avslutades med förtäring där Heydrich för ovanlighetens skull drack konjak och rökte en cigarett. Han var lätt euforisk. Han hade befäst sin position som den högst ansvarige i judefrågor och samtidigt fördelat detta ansvar. Han lyfte på slöjan kring den slutgiltiga lösningen och lade den sedan tillbaka.

Som protektor var Heydrich, med sin staktiska skicklighet, ett problem för den tjeckoslovakiska exilregeringen i London. Vad göra för att väcka folket till motstånd? Två män i exilen, Jan Kubiš och Jozef Gabčík, valdes ut för att utföra

"Efter en vecka var Heydrich död, och han blev därmed också föremål för en orgie i nazistisk symbolik."

den plan som fick kodnamnet Operation Antropoid. De landsattes i slutet av 1941 med fallskärm på den tjeckiska landsbygden och tog sig därifrån in till huvudstaden. Under våren knöt de kontakter med det underjordiska motståndet och rekognoscerade. Heydrich med familj hade flyttat till en villa utanför staden varifrån han varje morgon kördes till sitt högkvarter i Hradany, borgen i Prag. Bilen färdades via en skarp kurva som tvingade chauffören att sakta in.

På morgonen den 27 maj klev Gabčík ut i vägen och kramade avtryckaren på sin kulsprutepistol utan att något hände (förmodligen hade det hamnat skräp i mekanismen). Kubiš steg fram bakom ett träd och kastade en handgranat som detonerade under Heydrichs stillastående bil. Denne föreföll till att börja med inte skadad, utan grep ett vapen och sköt mot en av attentatsmännen medan den andre utväxlade kulor med chauffören.

Medan Heydrich sedan togs till ett närläget sjukhus började rykten spridas om att bakom attentatet låg någon av hans många fiender och konkurrenter inom den tyska maktapparaten. Efter en vecka var Heydrich död, och han blev därmed också föremål för en orgie i nazistisk symbolik. Liket fördes i specialtåg till Tyskland, begravningen blev en stor begivenhet, dödsmasken hamnade sedermera på frimärke. Attentatsmännen spårades upp och tog till sist sin tillflykt i Sankt Kyrillos och Methodios kyrka i Prag, där Gabčík tog sitt liv och Kubiš skadades dödligt av en handgranat. Ockupationsmakten gav sig på Lidice, en gruvarbetarby som sades vara ursprung för attentatet, vilket inte stämde men det hindrade inte Hitler att ge order om att alla manliga invånare skulle skjutas och kvinnorna skulle skickas till koncentrationsläger och att hela byn skulle utplånas från jordens yta. Två veckor senare utplånades en annan liten ort, Ležáky, av samma anledning.

Till historien lägger Lina Heydrich faktiskt inte så särskilt mycket. Vid det laget då Nancy Dougherty lär känna änkan har mer än 30 år gått sedan kriget och hon har gjort undvikandet till rutin eller strategi. Ett typiskt replikskifte: "Jag [Dougherty] försökte hålla fast vid frågan om hennes

make varit generad: 'Han ville då alltså inte göra det?' 'Nej, när han själv... jag tror det är dags för kaffe'." I sina spökskrivna memoarer, utgivna 1976, skildrar hon sina intryck av det ockuperade och förnedrade Prag: "Jag är en prinsessa och lever i ett sagoland. Det finns inget krig, inga fiender, inga skillnader bland folken. Jag står mitt i Guds trädgård och jag kan göra erfarenheter, betrakta, glädjas. [...] Prag är Europa för mig nu." Det tändes till bara då Dougherty för rapport om massmord på tal. "Aldrig i livet det var sant. Aldrig! Det är tekniskt omöjligt." Lina Heydrich hävdar att Förintelsen var en berättelse och inte dokumenterad. Dougherty genmäler: "Många tyskar säger också att det var sant." "Nej, bara tyska *emigranter*!"

Lina bodde kvar i villan utanför Prag. Ännu några månader in på 1945. Sedan flydde hon med barnen åter till Tyskland och hamnade åter på Fehmarn. Reinhardts yngre bror Heinz tog sitt liv medan han tjänstgjorde på östfronten; enligt hans son kunde detta bero på ett 100 sidor långt brev från Reinhard som dock aldrig har återfunnits, där det möjligen stod något om judiska anor, eller sanningar om nazismen.

Den stora postuma manifestationen för Heydrich var vad som kallades *Aktion Reinhard* (stavas också ibland "Reinhardt"). Därmed avsågs de industrialiserade massmord som begicks i förintelselägren Belzec, Sobibór och Treblinka mellan juli 1942 och oktober 1943 där mellan 1,6 och 1,8 miljoner judar och cirka 50 000 romer förintades.

Varken historien eller denna värdefulla biografi kan ge svar på hur Heydrich tänkte. Eller om han tänkte alls. Han spelade någon annans komposition, sökte virtuositet vare sig han fåtades, seglade, spelade violin eller organiserade massmord. Varje totalitär system behöver en duktig exekutör utan egna idéer. ✱

Lars Åke Augustsson

THE MAN WITH THE IRON HEART
THE DEFINITIVE
BIOGRAPHY OF REINHARD
HEYDRICH, ARCHITECT
OF THE HOLOCAUST
NANCY DOUGHERTY
Welbeck 2022

Nemo med
pappa, som borde
ha förvandlat sig
till mamma.

FOTO: ALAMY

Han och hon

ZOOLOGI

I filmen *Hitta Nemo* dör clownfiskens Nemos mamma, varpå pappan tar över föräldraansvaret. I en biologiskt korrekt version skulle Nemos pappa istället ha transitionerat till hona och tagit Nemo som sexpartner. Det är tveksamt om den versionen blivit samma kassasuccé som familjefilm. Men naturen är inte alls som den skildras i Disneyfilmer eller böcker av Jordan B Peterson. Inte minst gäller detta kön och könsroller.

Det är dock inte bara inom populärkulturen som fördomar och förutfattade meningar har fått genomslag i vår natursyn. Det gäller i hög grad även inom vetenskapen. Även forskare är barn av sin tid, något som länge har gett en rätt skev bild av kön och könsroller inom zoologin. Det här är en historia som berättats av många, men få har gjort det så underhållande men ändå korrekt som den brittiska zoologen Lucy Cooke i sin bok *Bitch. A Revolutionary Guide to Sex, Evolution and the Female Animal*.

Idéerna om hur de två könen är och bör vara har väldigt gamla anor. Aristoteles ("den första zoologen") skriver i sin bok *Politiken* att "hannen är naturligt överlägsen och honan underlägsen, hannen bestämmande och honan underly-

dande." Inte mycket i den synen hade förändrats när Darwin under den viktoriańska eran försökte inkorporera könsskillnader i sin evolutionsteori. Det är väl känt hur han brottades med frågan om varför vissa hannar har extravagant färgglada och slösaktigt stora fjäderdräkter. Detta är ju uppenbarligen till nackdel för överlevnaden, så hur evolverar sådana egenskaper? I ett brev till sin vän, botanikern Asa Gray, skrev han 1860 att: "Åsynen av en fjäder i en påfågelsstjört, varje gång jag tittar på den, gör mig illamående."

Men Darwin knäckte problemet. I boken *Människans härledning och könsurvalet* påpekade att det inte bara är överlevnad och anpassning till livsmiljön som bestämmer vem som får avkomma. Det gäller också att vinna en partners gunst och handskas med eventuella konkurrenser. Det här ger upphov till något som Darwin kallade *sexuellt urval*.

Eftersom däggdjurshonor är dräktiga en lång tid och sedan också måste dia sina ungar lönar det sig för honor att välja en far till ungarna mycket noggrant. Med "lönar sig" menas att de honor som väljer noggrant får fler välmående ungar i nästa generation jämfört med honor som inte gör det. Honorna bör välja hannar med bra gener. Samma princip gäller inte hannarna eftersom det räcker att de bidrar

med en skvätt spermier så kan de dra vidare mot nästa parning. Hos hannar är det därför de som lyckas övertyga många honor om sin parningslämplighet som är de som får fler överlevande avkommor. Här finns en grundläggande könsskillnad som hos vissa arter har fått stora konsekvenser.

Det sexuella urvalet verkar på två typer av egenskaper. Dels sådana som gör att hannar kan jaga bort andra konkurrerande hannar från honor, dels sådana som gör att honor väljer vissa hannar framför andra. När konkurrens mellan hannar om honor är viktig – det är den bara hos en delmängd av världens arter – blir dessa egenskaper väldigt utpräglade hos hannarna.

Att det främst handlar om hannar som konkurrerar om honor kan man lätt inse genom att bläddra i en fågelbok. Hos fåglar där hannar och honor är olika, är det hannarna som i det överlägset flesta fall är de som är de bjärt färgade. Hos däggdjur handlar det istället främst om beväpning och kroppsstorlek, där det oftast är hannar som är större och beväpnade med horn eller huggtänder, medan honorna oftare är mindre och obehäpnade. Notera dock att det här alltså gäller arter med könsskillnader – hos många arter finns inga betydande skillnader mellan könen alls.

Att det oftast är hannar som slåss om honor var lätt för den viktoriańska erans människor att ta till sig. Men att vissa djurhonor har makten att välja mellan konkurrerande hannar var mer svårsmält. Darwins medupptäckare av det naturliga urvalet, Alfred Russell Wallace, tog till och med avstånd från idén i sin bok *Darwi-*

nism, där – förutom att ge Darwin äran för upptäckten av det naturliga urvalet – tog avstånd från honval och med detta remarkabelt nog menade sig företräda ”renare darwinism”.

Men Darwin hade rätt om honvalet, liksom om så mycket annat. Som biolog upphör man aldrig att förundras över i hur stor utsträckning hans teorier har visat sig hålla – sedan sent 1800-tal! Lucy Cook är lika överväldigad som alla andra som kan något om Darwin. Samtidigt måste hon konstatera att Darwin gjorde sin forskning i en tid där förståelsen av könsroller var mer... låt oss säga *begränsad*.

Forskning om könsskillnader har färgats av den viktorianska utgångspunkten och olika varianter av tidsanda, men också av att det länge har framstått som att hannarna är de intressantaste att studera. Det är dock inte uteslutande för att alla biologer har varit manschauvinistister som fokus har legat på hannarna. De är onekligen oftast de mer färgglada individerna med de mest fascinerande parningsritualerna, alternativt de stora individerna med de extra-
vaganta vapnen (som alltså används mot andra nar, inte som försvar mot rovdjur – hade det varit syftet skulle även honor ha haft beväpning).

Detta monomana fokus på hannar har dock förändrats markant under de senaste 50 åren och biologer studerar numera även vad honor har för sig. Det är den kunskapen som Lucy Cooke presenterar. Honor är alls icke de trista, grå, passiva varelser som forskare tidigare har antagit (utifrån sina ensidiga studier av de extravaganta hannarna). När man faktiskt tittar på vad honor har för sig visar det sig att honor också konkurrerar, samarbetar, väljer och betar sig på allehanda intresseväckande sätt. Den kunskapsöversikt som Cooke presenterar är välbehövlig och intressant för alla som intresserar sig för diskussioner om kön, genus och könsidentitet.

Men det är också i de politiskt laddade frågorna som dagens tidsanda lyser genom tydligast. Numera ska ju kön helst förstås som ett spektrum, inte som något binärt. Men vad är egentligen den grundläggande skillnaden mellan honor och nar? Nemos pappa borde som sagt ha transitionerat från hanne till hona. Betyder inte det att kön är något flytande och föränderligt?

Honor definieras biologiskt som den kategori individer som har stora könscel-

”Alfahannar förekommer väldigt sparsamt i naturen, våld förekommer även mellan honor, homosexualitet är vanligt, monogami ovanligt och så vidare.”

ler (ägg/fröämnen), medan hannar är de som har små könsceller (spermier/pollen). Definitionen har alltså ingenting med könsorgan eller könskromosomer att göra, utan dlar uteslutande om könscellernas relativa storlek. Och dessa storlekar förekommer inte alls längs något spektrum – kön är i detta hänseende väldigt binärt. Men innan alla biologiska determinister hoppar upp och *high-fivear* varandra måste det också påpekas att nästan alla andra könsspecifika egenskaper faktiskt varierar längs ett spektrum. Det är dessa man syftar på när man påpekar hur ludigt ”kön” kan vara. Den biologiska förståelsen av kön passar ingens fördomar eller förhoppningar.

I nom biologin skiljer man förutom mellan könsceller även mellan primära och

genetiska eller andra processer som kan resultera i att man i något avseende hannar ”mellan” könen, eller får blandningar av egenskaper typiska för båda. Argument i diskussioner om hur naturliga könsskillnader är handlar ofta om att man antingen fokuserar på genomsnitt eller på variation. Är mänskliga könsskillnader naturliga och medfödda? Absolut, i genomsnitt. Varierar dessa könsskillnader längs ett spektrum? Otvivelaktigt, det finns enorm variation. Alla har rätt, alla har fel.

Vilket kön ett djur blir kan bestämmas av en rad faktorer. Hos däggdjur och fåglar handlar det om könskromosomer. Hos en del reptiler och sköldpaddor handlar det istället om temperaturen i vilken äggen inkuberas. Hos många korallrevsfiskar avgörs könet av sociala signaler. Clownfiskar – som Nemo – föds som hannar, men den största individen transitionerar sedan till hona. Hos andra fiskar är ordningen den motsatta. Vissa arter har bara självfertil honor och saknar hannar. Hos andra arter är alla hermafroditer och har således både stora och små könsceller. Vill man hämta sin förståelse av mänskliga könsskillnader från andra djurarter blir bilden inte särskilt tydlig alls.

Kan man överhuvudtaget använda biologisk kunskap för att orientera sig i dagens dis-

kussion om könstillhörighet? RFSL

har bra information och delar upp frågan i sina olika beståndsdelar. Biologiskt kön är som det är, definierat utifrån könscellernas storlek, men hör också samman med en del andra, inte helt binära könsskillnader. *Biologiskt kön* är distinkt från könsroller/genus, där vi numera har rätt att leva vårt liv obehindrade av vårt biologiska bagage. Dessa båda skiljer sig i sin tur från *juridiskt kön*, som är ett byråkratiskt påfund och således inte nödvändigtvis är knutet till varken biologiskt kön eller könsroller. Slutligen förekommer den ganska nya idén om *könsidentitet*, alltså vilket kön man själv upplever sig tillhöra. Tills vi kommer på hur man kan ändra könscellernas storlek är vi bundna vid det biologiska kön vi fötts som. Men andra former av könstillhörighet är variabla. Och man kan med medicinska ingrepp ändra många biologiska könsskaraktärer, både primära och sekundära.

Lucy Cooke har en tröttsam vana att

>>

Lejonhona: allt annat än grå och trist.

FOTO: ISTOCK

sekundära könsskaraktärer. Primära könsskaraktärer är könsorgan och kroppsdelar som är direkt kopplade till den reproduktiva processen. Sekundära könsskaraktärer är andra skillnader mellan könen (till exempel horn hos hjort och lång färggrann svans hos påfågelskannar). Medan spermier och ägg är av fix storlek och binära, så varierar de flesta sekundära könsskaraktärer längs olika spektrum.

Människan har en hel del sekundära könsskillnader. Vi har varken beväpning (hos primater handlar det om stora hörntänder) eller konstiga big som ståtliga, långa stjältar. Vi är heller inte särskilt färgglada. Däremot är män generellt större och starkare än kvinnor. Det här är ett resultat som man har funnit i alla mätningar av olika folkgrupper som gjorts – någonsin.

Men den här skillnaden mellan könen är statistisk, inte absolut. Således finns det gott om kvinnor som är längre och starkare än många män. Det finns också många

Påfågelsstjört: gjorde Darwin illamående.

FOTO: ALAMY

påstå att våra idéer om kön är helt förlegade och att det är dags för ett paradigmskifte. Det här är tyvärr ett populärt försäljningstrick som vissa författare använder sig av för att sälja böcker. Men det ger en väldigt skev bild av den vetenskapliga verkligheten. Vi har inte fått någon radikalt ny förståelse av kön. Däremot har kunskapen om naturens diversitet vad gäller könsbestämning, könsroller och sexualitet bredats på ett fantastiskt intressant sätt.

Det är denna underhållande kavalkad av olika sätt att vara hona på som både är bokens stora behållning, och det som gör att jag varmt rekommenderar den till alla som vill informera sig om biologiskt kön och allt som hör samman med det. Detta trots en del retoriska överdrifter och tidstypiska inslag. Boken går på ett underhållande sätt igenom hur färgad vår förståelse har varit av forskares förutfattade meningar och hur en ny, bättre förståelse uppkommit, inte minst genom ett pionjärarbete av en grupp kvinnliga biologer. Det handlar om frågor som hur promiskuösa honor är i naturen, om hur vanligt det är med homosexuella beteenden, om honors val av spermier efter parning, orgasmer, om vissa honors benägenhet att äta upp sina partner, om matriarkat samt om våld mellan honor.

Visste ni till exempel att surikater lever i matriarkat? Där reproducerar sig dock bara en hona av sex. Denna ordning upprätthålls genom stenhård aggression från den despotiska största och äldsta honan gentemot övriga honor. Skulle någon

annan hona ändå drista sig att skaffa ungar äts dessa resolut upp av matriarken. Sen drivs den upproriska honan bort från flocken. Dör matriarken och situationen blir oklar, om till exempel den största och den äldsta honan inte råkar vara samma individ, så vidtar ett veritabelt blodbad. Flera honor blir gravida samtidigt och honorna dödar varandras ungar till dess att situationen har stabiliserats. Studier indikerar att surikater är bland planetens mest mordiska arter.

Mindre blodig är insikten om att ungefär en tredjedel av de albatrosser som häckar på Kaena Point på Hawaii är lesbiska par. Detta enligt data insamlade sedan 2004. Det här beror på att albatrosser är långlivade och kolonin är relativt nyetablerad. Medan albatrosshannar i högre utsträckning stannar kvar för att para sig, har albatrosshonor mindre problem med att häcka på en ny plats. Så det finns helt enkelt inte tillräckligt med hannar på Kaena Point. Albatrosserna har löst detta genom att de parar sig med de hannar som finns och sedan föder upp sina ungar tillsammans med andra honor. Varken *born this way* eller personligt val, utan mer en pragmatisk lösning på ett praktiskt problem.

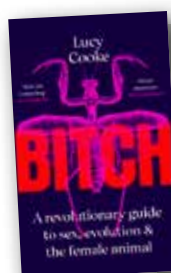
Boken är späckad med den här typen av kunskap om naturens variabilitet. Kön och könsroller fungerar inte alls på det sätt som skildras i barn-

filmer och en del populärpsykologi. Alfa-hannar förekommer väldigt sparsamt i naturen, våld förekommer även mellan honor, homosexualitet är vanligt, monogami ovanligt och så vidare. Naturen är långt intressantare än våra fördomar.

Även om Darwin var en man av sin tid, skulle han ha älskat dessa nya kunskaper om honor, trots att de går mot de förväntningar han själv hade på naturen – eller rättare sagt, *särskilt* som de går emot hans egna förväntningar. Darwin höll sig nämligen med en gyllene regel för sitt tänkande, en regel som vi alla borde sträva att leva efter att följa. Som han formulerade det i sin självbiografi:

"I had also, during many years, followed a golden rule, namely that whenever published fact, a new observation of thought came across me, which was opposed to my general results, to make a memorandum of it without fail and at once; for I had found by experience that such facts and thoughts were far more apt to escape from the memory than favourable ones." ✨

Patrik Lindenfors

BITCH
A REVOLUTIONARY
GUIDE TO SEX,
EVOLUTION AND THE
FEMALE ANIMAL
LUCY COOKE
Doubleday 2022

Det rinner över

FILOSOFI

En vårdag år 2018 hamnade Larry Moneta – dåvarande vicerektor vid Duke University i den amerikanska Södern – rejält i blåsväder. Allt började när Moneta klagade över en låt som spelades på ett av campuskaféerna. Låten ifråga hetade *Get Paid* och framfördes av den sedermera ihjälskjutne rapparen *Young Dolph*. För den som inte hann följa *Young Dolphs* korta karriär kan jag upplysa att låtens refräng består av raden "Get paid, young nigga, get paid", upprepade om och om igen. *Young Dolph* rappar också om hur han har samlag med neddrogade kvinnor, konsekvent benämnda som "bitches". Det var denna verskonst Larry Moneta vände sig mot.

När två av kaféets baristor – varav den ena råkade vara afroamerikan – fick sparken efter Larry Monetas klagomål var skandalen ett faktum. Arga demonstrationer dök upp på Monetas kontor och Dukes rektor fick skamset be om ursäkt för universitetets "rasism, intolerans och xenofobi". Vicerektorn fick pensionera sig i förtid och för att sona hans brott skickade Dukes ledning hela sin personal på två dagars "träning" i antirasism, anordnad av en lokal aktivistgrupp.

Jag var själv anställd vid Dukeuniversitetet under denna tid, och fick därför även jag genomgå sagda träning. Det fick även Owen Flanagan, professor i filosofi vid Duke och författare till den nya boken *How to Do Things with Emotions: The Morality of Anger and Shame across Cultures*. Flanagans bok påminner om skandalen kring Larry Moneta såtillvida att den berör två högst mänskliga företeelser – nämligen ilska och skam. Duke-filosofen anser att hans amerikanska landsmän i alltför hög grad lever ut den första känslan utan att låta sig begränsas av den andra.

Potentiella läsare bör varnas för att Owen Flanagan har ett voluminöst ordförråd, och författarens fäbless för källhänvisningar i den löpande texten – snarare än i ett index längst bak – gör honom knappast mer lättläst. Trots hjälp från Google med sociologiska facktermer kan jag inte svära på att jag till fullo begrep alla resonemang om proleptiska system och "mikro-mikro-ekologier". Men jag gjorde mitt bästa.

"Halva väljarkåren får carte blanche av Flanagan. Har du rätt åsikter eller identitet går det bra att fortsätta som vanligt. Bli rasande utan att skämmas!"

Det mest slående med *How to Do Things with Emotions* är annars ekot från en svunnen tid. För 100 år sedan trodde många akademiker och intellektuella att social ingenjörskonst skulle åstadkomma underverk. Den amerikanske psykologen John B Watson fångade tidsandan när han påstod sig kunna förvandla vilket spädbarn som helst till "läkare, jurist, konstnär eller affärsman", alldeles oavsett barnets medfödda "talanger, böjelser eller förmågor". Framsteg inom genetik och kvantitativ sociologi under 1900-talets andra hälft kom att lägga sortin på dessa megalomana förhoppningar. Men Owen Flanagan håller fortfarande fanan högt för socialkonstruktivismen. Enligt honom följer alla mänskliga samhällen "emotionella manuskript", som ständigt förändras och går att manipulera. Det är lite oklart hur, men filosofens optimism går inte att ta miste på.

Flanagans övergripande tes – att amerikaner blir arga alltför ofta och skäms alltför sällan – tycks välgrundad. Han drar paralleller till den epidemi av fetma som på senare år har lagt så många landsmän i en för tidig grav. I USA kan folk varken hantera känslor eller mat, menar Owen Flanagan. Professorn ägnar flera kapitel åt beskrivningar av andra, sundare kulturer. Överblicken är imponerande, men Flanagans beundran för det främmande ter sig ibland en aning naiv. Stämmer det verkligen, som han hävdar, att inuiterna i grönländska Ammassalik låter middagsgäster ligga med deras fruar – utan att någon part känner ilska eller skam? Själv har jag aldrig blivit hembjuden på middag i Ammassalik, så jag kan inte uttala mig i frågan. Om min hustru och jag någonsin får besök av inuiter hemma i Stockholm är det kanske bäst att vi stämmer av allas förväntningar innan förrätten serveras.

Varför blir då amerikaner så arga? Owen Flanagan pekar på den utbredda föreställningen bland såväl psykologer som vanligt folk att ilska måste släppas ut och "ventileras". Rejåla vredesutbrott är bra för hälsan, sägs det. Undertryckt ilska kan däremot leda till missbruk, ätstör-

ningar, migrän, skilsmässor, eller annat elände. Denna så kallade "ventilationshypotes" härrör ursprungligen från Sigmund Freud, men förknippas ofta med Arthur Janov och dennes populära bok *Primalskriet från 1970*. Hypotesen saknar empiriskt stöd, men har likväl etsat sig fast i det amerikanska folkets kollektiva medvetande.

Även i frågan om skam pekar Flanagan ett anklagande finger mot Sigmund Freud och hans lärjungar. Skam, menar Owen Flanagan, borde vara en viktig komponent i konstruktionen av alla fungerande samhällen. Men under 1900-talet lyckades Freud och hans elever beklagligtvis förknippa skam med fel värderingar, som kyrklig stränghet, kvinnoförtryck eller homofobi. Skam fick därmed ett dåligt rykte i västvärlden. Men i de rätta värderingarnas tjänst är skam ett utomordentligt bra verktyg för att reglera folks beteende, hävdar Flanagan.

I viss mån har Dukeprofessorn, och de antika filosofer han citerar, säkert rätt om ilska och skam. Jag föreställer mig att både Seneca och Konfucius hade förfärats av det ohämmade känslosvall och den skamlöshet som idag präglar USA:s offentliga liv. Landet skulle nog må bra av att de mest eldfångda debattörerna lugnade ner sig, hittade en plats i skamvrån och höll tyst ett tag. Men det är trots allt skillnad på folk och folk, så alla behöver inte dämpa tonläget, tycks Flanagan mena. Han ondgör sig mycket över den politiska debattens låga nivå, men hämtar alla negativa exempel i det republikanska lägret – och i synnerhet hos Donald Trump. Gång på gång upprepar filosofen att påbudet om mindre ilska och mer skam inte riktigt gäller människor som kämpar mot "rasism, sexism och queerfobi". Med tanke på att nästan all modern vänsterpolitik bottenar i en kamp mot dessa ismer och fobier, så innebär detta att halva väljarkåren får *carte blanche* av Flanagan. Har du rätt åsikter eller identitet går det bra att fortsätta som vanligt. Bli rasan utan att skämmas!

Idéerna i böcker som *How to Do Things with Emotions* kritiserar ofta för att vara orealistiska. Enligt min mening är problemet snarare det motsatta. USA:s liberala eliter har följt Flanagans recept i decennier – med tveksamma resultat. Skandalen kring Larry Moneta och *Young Dolph* är ett bra exempel. Ingen som lyssnat på *Get Paid* kan förneka att låten är kvinnoförnedrande. Men

Ilksa: folk borde skämmas istället.

FOTO: ISTOCK

Young Dolph:
kontroversiell
skald.

FOTO: GETTY IMAGES

när Moneta ilsknade till över något som alla visste var sant, ådrog han sig genast beskyllningar om rasism, från både kolleger och medietyckare. Dukes vicerektorn är nämligen vit, och rapparen var svart. Larry Moneta kommenderades därför till skampålen, medan Young Dolph och hans beundrare fick utlopp för sin rättmätiga vrede.

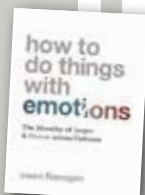
Man kan förstås tycka att vita amerikaner borde skämmas, med tanke på USA:s historiska skuld till de svarta. Man kan också tycka att svarta amerikaner har rätt att vara arga, med tanke på vad deras förfäder har fått utstå. Men hur ska en fredlig samexistens mellan grupperna se ut i framtiden? På den frågan har Owen Flanagan såvitt jag kan se inget svar.

Åren 2020-2022 har knappast varit någon guldålder för USA:s svarta. Många har förlorat jobb eller anhöriga under pandemin, och inget har blivit bättre av att en handfull demagoger tillsammans med det demokratiska partiet och massmedier har manat svarta amerikaner till öppet raseri efter George Floyds död i Minneapolis. Försök från det liberala etablissemangets sida att pådöyla vita amerikaner en kollektiv skamkänsla över sina förfäders synder har inte heller gått något vidare. Tvärtom har vita amerikaner bara blivit ännu argare på sina maktthavare, vilket ju går helt emot författarens ursprungliga syfte.

Vad Owen Flanagans verkliga uppfattning i dessa känsliga frågor är kan vi bara gissa oss till. Det skulle inte förvåna mig om han ställer sig en smula tveksam till den identitära ideologi som helt har tagit över hans arbetsplats. Men det politiska trycket på akademiska institutioner idag är starkt och inget öde är mer skrämmande för en amerikansk akademiker än det som drabbade Larry Moneta. Intelligent person som Owen Flanagan vågar därför sällan tala klarspråk om viktiga frågor. Ett faktum som rätteligen borde framkalla såväl skam som ilska hos amerikaner av alla beklännelser. ✨

Erik W Larsson

**HOW TO DO THINGS
WITH EMOTIONS
THE MORALITY OF
ANGER AND SHAME
ACROSS CULTURES
OWEN FLANAGAN
Princeton University
Press 2021**

Anna Wintour: maktfaktor.

FOTO: ALAMY

Blicken

MEDIER

Omslaget till novembernumret 1988. Denna milstolpe noteras knappast utanför mode- och magasinsskretsar, men i denna speciella värld hyllas fotot av den fräscht unga modellen i slitna jeans och en kavaj med ett kors av färgglada stenar, designad av Christian Lacroix (å då 10 000 dollar) på bröstet – samt en glimt av hennes mage i en glipa.

Om namnet Anna Wintour nämns kommer allt i ett annat läge, i alla fall för hundratals miljoner kvinnor över hela världen som omedelbart associerar till mörka glasögon, lugg klippt i rak linje, glansiga sidor i *Vogue* och Meryl Streeps skräckinjagande version av en domdande chefredaktör i den inte enbart fiktiva filmen *Djävulen bär Prada*.

En fråga läsare av *Axess* kanske ställer sig lyder: Varför recensera en biografi över en modehoppa? Den kan besvaras dels med att Anna Wintour under 35 år har tillskansat sig allt större makt över den kultur som sprids via det amerikanska tidningsimperiets Condé Nast, dels med att bevakningen av den gigantiska modeindustrin, med bihanget kosmetika, är tämligen knapphändig trots den gigantiska omsättningen (siffrorna varierar, om klädbranschen sågs 1 500 miljarder dollar globalt 2021, om kosmetikabranschen drygt 80 miljarder dollar globalt 2021).

Amy Odell har nöjt sig med enkla titeln ANNA, även om Winto-

ur egentligen inte tillhör den där lilla skaran där bara förnamnet räcker: Oprah, Hillary, Madonna, Beyoncé... Odell sammanfattar sin inställning med att Wintour "inte bara har definierat modetrender, utan även skönhetsideal, talat om för miljoner vad de ska köpa, hur de ska se ut... hon avgör vilka kändisar och modeller som ska fotograferas och vilka plagg de ska bära".

Modeskapare hon tror på kan få status som "ett *Vogue*-märke", och hon hjälper till och med till att finansiera unga löften genom Council of Fashion Designers of America/*Vogue* Fashion Fund.

Någon exklusiv intervju med föremålet fick Odell inte, men som den journalist Anna Wintour ändå är lät hon i alla fall skicka över en lista med personer som nådigt fått tillstånd att prata med Odell.

Och pratar gör de, så mycket att detaljer om särskilt märkvärdiga "shoots" som modefotograferingar kallas blir överväldigande. Å andra sidan medför det samtidigt kittlande inblickar, inte minst i de enorma resurser som *Vogue* förfogade över och som användes till lyxsviter, privata jetplan, påkostade events, sista minuten-ändringar som inte sällan slutade i att hela "shoots" kastades i papperskorgen för att Anna inte gillade bilderna, kläderna, miljön eller själva känslan.

Bland alla som passerar revy märks, utöver stjärnfotografer, toppdesigner, sidekicken Grace Coddington, vänner som Wintour har brutit med och den excentriske tidningsmagnaten S.I. – eller "Si" –

Vogue November -88: milstolpe.

FOTO: RHONDA RICHEL/GRACIOUSGOODME

Newhouse. Han avled 2017 och slapp därmed uppleva de nedgångar i upplagor och annonssidor som bara blev värre efter 11 september, finanskrisen 2008 och den tilltagande digitaliseringen. Han höll Anna Wintour under sina vida vingar från första dagen, och Odell noterar att hon lyckades behålla sina generösa förmåner längre än någon kollega, det vill säga: lönen, limousinen, representationskontot, de tre assistenterna som ständigt stod på tå.

Mellan raderna framgår att andra Muppburna redaktörer, som David Remnick på *The New Yorker*, såg till att hålla sig friare gentemot Newhouse och sedan inte rapportera till Wintour när hon fick posten som "global chief content officer" inte så långt efter rykten om att hon skulle avgå, bland annat efter envisa anklagelser om att hon okänsligt nog hade vägrat anpassa sig till tidens krav på etnisk mångfald. Att hon vågade stå emot pk-diktaten framgick genom att hon envist klädde sig i pälsverk utan att bry sig om attacker från djurrättsaktivister, som gick så långt som att nästla sig in på tjugiga vattenhålet Grill Room för att slänga en

"Ambition, självdisciplin, organisationsförmåga, långa arbetsdagar, bestämda åsikter, de mest lojala och kreativa medarbetare som går att hitta..."

död tvättbjörn på Anna Wintours tallrik.

Anna Wintours amerikanska mor Nonie träffade sin blivande brittiske man Charles när de bägge studerade vid Cambridge ett par år före andra världskriget. Anna som föddes 1949 var deras tredje barn. Pappan, så småningom respekterad tidningsman på Fleet Street, blev förebilden för Anna när hon lämnade studierna och inledde sin långa bana. Först på *Oz*, *Viva*, *Harpers & Queen*, *Savvy*, *New York*, *Harper's Bazaar*, brittiska *Vogue*, *House & Garden* och sedan, äntligen skulle hon kanske ha sagt själv, i alla fall efter mindre lyckade inrednings- och trädgårdserfarenheterna, på amerikanska *Vogue* i den chefsstol där den lika inflytelserika Diana Vreeland en gång härskade.

Ambition, självdisciplin, organisationsförmåga, långa arbetsdagar, bestämda åsikter, de mest lojala och kreativa medarbetare som går att hitta verkar vara en bättre förklaring till hennes ikoniska maktställning än ett genuint modeintresse eller den "näsa" som legendariska tidningsmakare har. Beskrivningar av Anna Wintour som sval och oåtkomlig återges, likaså av hennes känslolika avpolletteringar av människor som hon anser har svikit henne. Det gällde, till exempel, en ung designer som hon lyfte fram men som inte åtlödde order om att slopa två plagg vid en visning.

Anna Wintour har också hållit i den årliga Met Gala (egentligen Costume Institute Gala) sedan 1995 och hon uppges vara särdeles stolt över den kvarts miljard dollar som därigenom samlats in till Metropolitanmuseets modeavdelning. I det senare sammanhanget förekommer en New York-profil vid namn Donald Trump. Den lilla upplysningen om att Trump köpte de billigaste biljetterna stämmer säkert, likaså att de övriga Condé Nast-höjdarna blev störda när Wintour kallade in dem till ett möte med segraren i presidentvalet 2016. Den pragmatiska Wintour tyckte helt enkelt att det vore fel att inte bjuda in honom, men hans fru Melanias förhoppningar om att återigen få pryda omslaget som hon gjort som fotomodell infriades inte (men Michelle Obama fick den äran tre gånger).

Anna Wintour hade för första gången någonsin låtit *Vogue* stötta en presidentkandidat – Hillary Clinton. Morgonen efter valnederlaget kom Wintour till kontoret tidigt som vanligt, i höga boots i pytonormskinn och en rödmönstrad klänning och personalen upptäckte

till sin chock och förvåning att hon grät när hon försvarade tilltaget. Clinton hade faktiskt varit omslagsflicka, som första dam 1998 i en sammetsklänning av Oscar de la Renta. Symbiosen mellan vissa skikt i det amerikanska samhället skymtar fram, i såväl Wintours samröre med den sedermera misskrediterade metoo-grisen Harvey Weinstein under dennes glansdagar som filmmogul och beskedet att Hillary (och förmodligen många fler) får råd om klädsel och makeup från *Vogue*, kanske till och med från Wintour själv.

Met Gala:
Kim K
omtalad.

FOTO: GETTY IMAGES

Men Wintour tog länge avstånd från den extrema form av textreklam som förekommer i många medier men fick rätta in sig i ledet så småningom och låta modellerna (som måste vara smala) posera i plagg från firmor som beställt annonser. För, som Odell skriver, "Anna hade alltid ögat inställt på sista raden i bokslutet". I övrigt bidrog hennes vilja att "vara modern" och nyfikenheten på unga anställdas åsikter till både utvidgningen till ett Big Vogue (men *Men's Vogue* på papper fick läggas ner och bli rubriken Men's Fashion, Style & Latest Trends på *vogue.com*) och nypåfundet att behålla en del av intäkterna på varor som säljs via webbsidan.

I Wintours redaktionella filosofi ingår att publicera artiklar och reportage om seriösa ämnen i varje nummer, senast ett djupporträtt av Olena Zelenska som är hustru till ukrainske presidenten Volodimir Zelenskyj. Ingen mindre än Annie Leibovitz for till Kiev och en allvarsam Zelenska i skjorta och svarta byxor tittar ut mot betraktaren. Tilltaget bemöttes med sura kommentarer om att krig inte låter sig beblandas med överflödet, lyxen och frivoliteterna i *Vogue*. Påminnelser kom också om ett av Wintours största misstag, publiceringen 2011 av en uppskattande avhandling av Asma al-Assad, det vill säga syriske diktatorn Bashar al-Assads fru.

Amy Odells bok uppmärksammas nu stort, vilket är helt i sin ordning med tanke på vilken megainfluencer Wintour är. Recensenter (inklusive denna) förefaller tämligen ense om att Odell på de nära 450 sidorna förtjänstfullt beskriver modevärlden och Wintours roll i den snarare än att borra i vad Wintours magi faktiskt består av, vilket kanske ytterst är något så enkelt som att det handlar om "blick" istället för "näsa".

Beskrivningarna av Anna Wintours olika bostäder känns onödiga, liksom en del annat som återges inom parentes och sålunda kunde ha uteslutits helt. Men hennes personlighet fångas pricksäkert in här och där, till exempel i svaret "Din" på förra chefredaktören Grace Mirabellas fråga "Vilken position söker du på Condé Nast?" på anställningsintervjun. ✨

Karin Henriksson

ANNA
THE BIOGRAPHY
AMY ODELL
Princeton University
Gallery Books 2022

Porträtt av polaren som ung man:
Boris Johnson i Oxford.

FOTO: SHUTTERSTOCK

Privilegierade polare

POLITIK

Studentföreningen Oxford Union Societys lokaler ligger mitt i stadens historiska kvarter och är fyllda av byster, böcker och boasering som ingär en känsla av tradition och klass. Biblioteket med sina preraphaelitiska väggmålningar och de plyschiga salongerna är på en gång inbjudande och ståtliga. Men hjärtat utgörs ändå av debattsalen, Europas största specialbyggda lokal för träning i retorikens högre skola. Med bänkar som antagonistiskt ställts emot varandra imiterar layouten House of Commons, den arena som Oxford Unions medlemmar under snart 200 år har siktat på att erövr.

Chockerande många av dem har lyckats – att ta sig från byggnaderna i Fre-win Court till parlamentet i Westminster. Än fler har gått vidare till poster som höga tjänstemän eller agendasättande journalister efter att ha tillägnat sig inte bara debatteknik och det självsäkra fluffsnackets konst hos Oxford Union, utan även färdigheter i alliansbygge och förmågan att utdela såväl gracer som dolkstötar med största möjliga effekt. För att göra övergången smidigare härmar föreningens alla ritualer med avsikt de som följs i parlamentet, från hur omröstningar efter debatterna går till (komplett med aye och

no-korridorer), till hur valkampanjer förs inför ordförandevalen.

Precis som i House of Commons håller sig Oxford Union även med journalister på åskådarbänk. Under 1980-talet var en av studentreportrarna Simon Kuper, som för universitetstidningen *Cherwell* bevakade debatter mellan tonåriga Boris Johnson, Michael Gove, George Osborne, Theresa May, Dominic Cummings och David Cameron. Utifrån de erfarenheterna och sin fortsatta karriär som ”riktig” journalist för bland andra *Financial Times*, har Kuper skrivit boken *Chums. How a Tiny Caste of Oxford Tories Took Over the UK*. Det är en berättelse om hans generations konservativa studenter i Oxford och deras – även med Unionmått mätt – häpnadsväckande framgångar under eran efter Tony Blair.

Initierad och behagligt skriven är *Chums* en gräddbakelse till bok för alla som fascineras av brittisk politik; en oemotståndlig mix av politisk analys, illustra namn och skvaller. För vem är inte nyfiken på vilket magiskt maktpiller som Oxford Union har serverat sina unga medlemmar sedan år 1823, som förvandlat så många av dem till toppolitiker? Långt före Johnson-klicken höll H H Asquith, Ted Heath, William Gladstone och Harold Macmillan i ordförandeklubban som ett steg mot premiärministerrollen, och listan på reguljä-

ra medlemmar som avancerat till prominenta regeringsposter inom både Tories och Labour är ofattbart lång. Margareth Thatchers namn lyser med sin framvaro, men sannolikt bara eftersom kvinnor inte släpptes in förrän år 1963. Trogen sin form tog hon istället över och expanderade avsevärt en annan viktig plantskola i stan: Oxford University Conservative Association.

Läsarnas intresse för Oxfordstudenternas inflytande på de senaste decenniernas politiska liv lär inte minska av att Union-medlemmarnas tid på intet sätt är förbi bara för att Bo-Jo-med-nio-liv manövrades ut i juli. Vad som än händer kommer även näste (eller nästa) premiärminister att ha stöpts i samma kultur eftersom båda kvarvarande kandidater, Rishi Sunak och Liz Truss, är ex-Union. Fler lär stå på tur bakom dessa båda.

Själv sträckläser jag *Chums*, av politikintresse men också kittlad av alla anekdoter. De facto är traditionerna ännu fler, mer skurrila och i vissa avseenden ”värre” än den bild som ofta ges i medierna. Tänk svenska studentritualer i juni, fast under hela året: smokingmiddagar, så kallade *formals*, hålls en eller flera gånger i veckan, det dricks champagne ur skor och olika färgkodade nejlikor ska sättas i knapphållet på den cape som är obligatorisk att ha på sig för att få sitta på tentorna (tjejerna måste ha strumpbyxor också). Man

underhåller med stolthet en egen vokabulär där det inte finns några simpla höst-, vår- och sommarterminer utan *Michaelmas*, *Hilary* och *Trinity*.

Så ser det ut trots att det mesta som är typiskt för Oxford ständigt ifrågasätts inom ramen för en ändlös rad diversifierings- och *outreach*-initiativ. Hör man till dem som tycker att traditionerna är ganska charmiga och anser att det har gått för långt med den politiska korrektheten i största allmänhet, så är Kupers påminnelse ganska tillnyktrande om varför en reform en gång i tiden faktiskt kändes angelägen: så sent som när dagens konservativa kader nonchalant vräkte sig raklånga på unionens träbänkar under 1980-talet, stod de 7 procent av brittiska grundskoleelever som utbildas privat för 55 procent av intaget till Oxford. En massiv överrepresentation som ifjol hade sjunkit till 32 procent.

Kuper berättar också hur det för 30, 40 år sedan var kutym på hans college att ropa ”visa tuttarna för grabbarna” när en kvinnlig student ville säga något under studentmötena. Och att *tutors* som visade snoppen eller insisterade på sex i de privata undervisningstimmar som är Oxbridges speciella signum viftades bort som ”excentriska”. Homofobi togs förstås för given. Exemplet målar upp en ryslig bild för yngre läsare, men för den som var med på 1980-talet känns den inte precis unik för Oxford *toffs*. Man vill gärna addera till Kupers minnesbild att så var det mest överallt på den tiden.

Mer överraskande är beskrivningen av den slappa akademiska nivån inom humaniora. Hade man väl tagit sig till Oxford så simmas det tydligen lugnt fortsättningsvis. Kraven förefaller ha varit minimala på de essäer som historie- och klassiciststudenter behövde åstadkomma. Bortdribbling av tutorer genom allmänt fluff på lektioner där ingen hört talas om en fotnot, var inte någon match för bakfulla privatskolepojkar som hade lärt sig trick-en redan på Eton och Harrow. Att ”läsa” från ett tomt papper var en sport man inte främst ägnade sig åt för att slippa plugga, utan för att retorisk improvisation och *swagger* var – och fortfarande är – en firad nyckel till framgång i brittisk offentlighet. Det var det man ville bli bra på, helt enkelt, snarare än grekiska översättningar. Författaren erkänner att han själv agerade på samma sätt, och för karismatiska personligheter som Cameron och Johnson blev Oxford en utmärkt arena för finansiering av redan inneboende talanger.

Om 1980-talsstudenternas inbördes status övervärderade element som självsäkerhet, inlärd jargong och klassbakgrund, så utgjorde deras gemensam-

ma nätverk och socialiseringen en andra marmorpelare under framtida karriärer. Oxford är tillräckligt litet för att alla i politiskt intresserade kretsar ska känna till varandra, och både i och utanför unionen knyts band som ofta övertrumfat politiska skiljelinjer när kompisarna har återförenats i Westminster.

Många förundrades, till exempel, över att Johnson ganska omgående förlät andremannen Michael Gove efter att denne oväntat hade utmanat chefen i partiledarvalet efter Theresa Mays avgång. Enligt Kuper följde dock förlåtandet den logik man tagit till sig i unionen som säger att pragmatism är helt okej om det tjänar de egna ambitionerna. Johnson skulle enligt denna tolkning alltså inte ha uppfattat Goves kniv i ryggen som det förräderi den mediala mittfåran uppfattade när det begav sig, utan bara som litet pulshöjande *jousting*. Trist för Gove som förlorade, tänkte Boris, men *fair play*!

Tillbaka till studietiden i Oxford så stötte den maktsgugna konservativa gruppen under 1980-talet på ett problem när de finslipat retoriken och hämtat ut sina examina: Vad skulle man nu sätta tänder-

”Smokingmiddagar, så kallade formals, hålls en eller flera gånger i veckan, det dricks champagne ur skor och olika färgkodade nejlikor ska sättas i knapphållet på den cape som är obligatorisk.”

na i? Enligt Kuper såg de aspirerande politikerna inget tydligt uppdrag framför sig, ingen vision att förverkliga, vars förverkligande kunde ge dem en plats i historieböckerna. I motsats till landets ledare under och efter världskrigen, som lett arméer och byggt ett nytt samhälle, så tycktes allt konservativt redan gjort. Inte minst efter Thatchers reformer som ju pågick som bäst.

Kuper pekar ut denna ambition *without a cause*, och bristen på präglade personliga erfarenheter hos 80-talisterna, som förklaringar till 2000-talets relativt sett ideologilösa politik. Det är psykologiskt enkelt men klingar trovärdigt när han beskriver hur tidigare generationers överklass gjorde ett ”offer” under krigen som på djupet påverkade deras hållning och maktutövning under kommande decennier. Bland annat dog 2 700 av Oxfords 3 000 studenter under första världskriget, inklusive sju tidigare ordföranden för Oxford Union.

Från 1940-talet fram till Thatcher hade i princip alla seniora politiker en bakgrund inom eliten och var utbildade vid Oxbridge, men de var också krigsveteraner som hade formats av traumatiska upplevel-

ser. Senare premiärministrarna Macmillan och Attlee var bara två av många överklassofficerare från Oxford som för första gången lärde känna ”normalt folk” i skyttegravarna, och som ådrog sig livshotande skador. Även Churchill blev nästan dödad vid belgiska fronten och Anthony Eden förlorade två av sina bröder i andra världskriget och en tredjedel av klasskamraterna från Eton. Ted Heath var med vid landstigningen i Normandie och tilldelades en MBE-orden redan vid 29 års ålder.

Enligt författaren ingöt dessa krigserfarenheter en djup respekt i de styrande för politikens konsekvenser som saknats hos dem som lett landet från Blair och framåt. Senare Oxbridgegenerationer sjöd av ärelystnad, men saknade alltså ett uppdrag – tills euroskepticismen gjorde entré, anført av hjältinnan Thatcher. 1988 höll hon ett anförande i Brygge som varnade för att Storbritannien skulle hamna i Europas ledband om samarbetet fördjupades. Talet skakade många inom den konservativa eliten som av ren klasshävd såg makten i landet som sin rätt. Arbetet med ett omfattande Maastrichtfördrag ökade obehaget och utlöste hos en handfull Oxfordstudenter ren panik. Mest driv-

na av dem var Patrick Robertson och Dan Hannan, som var övertygade om att en europeisk integration skulle kosta Storbritannien dess kulturella särart och innebära en förslavning av det brittiska folket. Deras kall blev att placera ett utträde ur Europaprojektet på det konservativa partiets agenda.

Över ett antal år etablerades under deras ledning ett ekosystem av euroskeptiska organisationer med parlamentarikergruppen European Research Group i centrum. Långsamt vändes medlemmar av den konservativa ledningen mot Europatanken och trots att Maastrichtfördraget hann skrivas under av John Major så slog euroskepticismen från Oxford djupa rötter inom partiet. Personer runt Hannan som inte var lika ideologiskt lagda började ändå vådra möjligheten att med hjälp av en anti-europeisk hållning göra avtryck i nationens historia.

En av dem som tidigt såg potentialen i den nya rörelsen var Jacob Reese-Mogg, ofta använd i medierna som sinnebild för snobbiga Tories. Känd som han är för en utstuderat *posh* sociolekt, kläder från en annan era, tupplurer liggande på bänkarna i >>

Brideshead Revisited:
förtrollad överklassvärld.

FOTO: ALAMY

parlamentet, och turar i en Rolls-Royce tillsammans med familjens nanny för att dela ut flygblad. Kuper, som började i Oxford samma år som Reese-Mogg, säger att denne odlade samma image redan då. Likadan attityd och kostym nu som då, och uppenbart skarp bakom glasögonen och luggen.

Reese-Moggs rikemanslook gör författarens kommentarer om honom till en perfekt illustration av britter som slår knut på sig själva så snart temat klass kommer på tal. Trots att Kuper ser sig som kritisk till klasssystemet kan han inte underlåta att själv använda sig av dess värdeskala och litet vasst påpeka att Reese-Mogg faktiskt *inte* är riktig överklass utan en uppkomling. I sin iver att visa att han känner till koderna tappar Kuper det perspektiv som – trodde man, tror han – handlar om jämlikhet snarare än något i Svensk Damtidning.

Det är en parentes i sammanhanget, men intressant att den här sortens hållning så ofta dyker upp hos brittiska författare och journalister; *progressives* som med full gusto legitimerar klasssystemets betydelse genom att ge sig in i tjafs om dess markörer. För vad tjänar det till att i en politisk analys dividera om huruvida Rees-Mogg är släkt med drottningen eller ej – förstås det enda som verkligen räknas – när han oavsett vilket tveklöst tillhör den högsta socioekonomiska procenten? En man som befinner sig på en ouppnåelig nivå för de allra flesta britter väger alltså Kuper in som i bästa fall *upper middle class*. Enligt samma mönster avfärdas de flesta Etonpojkar, inklusive Johnson, som simpla medlemmar av en ”privilegerad medelklass”. I motsats till David

Cameron och Dan Hannan, som bägge får godkänt som genuint *posh*.

I en värld fylld av statusmarkörer, där insikt i de intrikata reglerna är en förutsättning för att kravla sig upp från den lägsta nivån, är det inte konstigt att Oxfordmännen efter ett halvt liv av träning ogärna ger upp de fördelar systemet bjuder när man väl har armågat sig fram. Särskilt liten anledning finns det att göra avkall på dem för att trampa runt i en grå korridor i Strasbourg, där *chums* att utbyta tjänster med lyser med sin frånvaro. Det låter banalt, men jag tror Kuper har en poäng i att euroskepticismen i ledande konservativa kretsar stärkts av en ovilja att röra sig utanför den egna minutiöst uppbyggda och estetiskt tilltalande värld där man tillåts njuta av en smula imperienostalgi. Varför byta detta mot anonymitet och meritokrati i en Brysselbunker?

Än mindre attraktiv görs Europa-arenan av att Labourkollegerna har många fler kompisar ”på kontinenten”. Michael Foot, Ed Balls, Tony Blair och nuvarande ledaren Keir Starmer är bara några av många tunga Labourpolitiker som också läste i Oxford, men som inte stannade i unionens salonger (om de var där överhuvudtaget) utan kombinerade studierna med sejourer på demokratiskt influerade amerikanska universitet och med samarbeten inom Europas socialdemokratiska nätverk.

Som redan framgått sticker Kuper inte under stol med sin kritiska inställning till Johnsongruppen och fenomenet Oxfordarrogans i stort. Men tacknämligt håller han sig tillräckligt opartiskt för att man ska ta resonemangen på allvar, och de onödigt raljerande vändningar han droppar in här och där vägs upp av de insikter man vinner på att hans goda förståelse för det brittiska maskineriet.

Vad gäller Johnson själv undviker Kuper också det vanliga misstaget att avskrika honom som en clown och räkmackeåkare. Istället beskriver han ingående den unika charm som gjorde Bo-Jo till ett fenomen redan under studietiden; hur han höll hov i baren, hur han vann ”alfa-tjejen” (snyggast och mest överklass) och var smart nog att överge den beryktade festprisseklubben Bullingdon för att istället göra sig ett namn inom unionen där han år 1986 vann sitt första politiska val och blev ordförande.

Hur personlig karisma och dynamiken på en liten ort som Oxford fungerar, är inte svårt för någon att förstå. Den sortens folk och elitistiska nätverksbaserade miljöer finns att hitta överallt, så även i Sverige.

Vad som utmärker Oxford (och Cambridge) är den enorma kraft dynamiken vunnit i just Storbritannien där den hjälpts av låg social mobilitet och politiska och rättsliga system som ofta premierar retorik över innehåll.

Genom boken bygger Kuper upp ett trovärdigt argument för hur Oxfords maktsfär blev särskilt starkt under just 1980-talet, ett slags *perfect storm* som burit frukt för Tories de senaste 20 åren: Avsaknaden av krigstrauman som ledde till en självfokuserad hållning och maktambitioner utan mål. Euroskepticismen som kom lägligt och drevs av en grupp starka anti-Europa-zeloter. En motvilja inom partiet mot att späda ut de egna privilegierna i en europeisk pool. Och slutligen, ett antal karismatiska ledare som fångade väljarnas förtroende efter att Tony Blairs show var över.

Kulturella influenser spelar också ofta en katalyserande roll och Kuper noterar att förfilmningen från år 1981 av Evelyn Waugh's klassiker *Brideshead Revisited* gav en vältajmad boost för Johnsongruppens ideal och självbild under studietiden. Serien, med Anthony Andrews och Jeremy Irons i huvudrollerna, förvandlar en egentligen sober och cynisk roman om en grupp Oxfordstudenter, till en romantiserad stämningsbild som bekräftar idén om att en förtrollad överklassvärld kan stå som symbol för hela nationen. Ett slags studentikost *Downton Abbey* som påverkade både studenterna själva och allmänhetens uppfattning om dem.

1980-talet kan låta som nyss, men ligger trots allt 40 år tillbaka i tiden, och något *Brideshead* skimrar inte längre bakom stadssilhuetten, enligt min dotter som pluggar i Oxford. Efter att ha läst *Chums* förstår jag att hon trots ”rätt” studieort inte löper risken, eller har chansen, beroende på hur man ser det, att bli en av framtidens polare. Hon har nämligen begått det politiska självmordet att läsa naturvetenskap, vilken alltid har disats av den konservativa innekretsen som en magnet för oinspirerade nördar. Jag får väl säga åt henne att åtminstone gå på guidad tour på Oxford Union någon gång, för att se vad som väntar oss i den brittiska politiken sisådär år 2040. ✨

Cecilia Nikpay

CHUMS
HOW A TINY CASTE
OF OXFORD TORIES
TOOK OVER THE UK
SIMON KUPER
Profile Books 2022

Moralisk muskulatur

BIOGRAFI

Hervé de Tocqueville skulle giljotineras den 30 juli 1794. Den unge adelsmannen hade suttit fängslad i ett halvår medan terrorn rasade och adelsmän halshöggs i revolutionens Frankrike. Hervé var bara 22 år gammal, men sex månaders oavbruten dödsångest hade fått hans hår att vitna i förtid. Bödlarna hade hämtat hans farbror, faster och kusiner – och var turen, eller oturen, snart kommen till honom själv.

Två dagar före den annonserade dödsdagen står han i sin cell och spanar ut genom fönstret. Då ser han plötsligt hur Georges Couthon, en av Maximilien de Robespierres närmaste män, släpas över gården och in i fängelset. Skräckväldet har alltså fallit och revolutionen är på väg in i en ny fas. Fängelseportarna öppnas och fångarna släpps ut i frihet – men för alltid märkta av terrorn.

Minnet av skräckväldet präglade det hem som Hervé och hans hustru Louise de

Tocqueville byggde upp. Han tog för vana att ta en tupplur varje eftermiddag mellan klockan tre och fyra, precis som han gjort i fängelset för att undfly klockslaget 15:30 då revolutionstribunalen kungjorde dagens dödsdomar. Louise plågades livet igenom av migrän och melankoli. Som en av familjens levnadstecknare uttrycker det var det knappast exceptionellt bland dem som med nöd och näppe överlevde terrorn.

Alexis de Tocqueville föddes tio år senare, som Hervés och Louises andre son. Han växte upp skyddat och bekvämt i en familj som hade återtagit många av sina privilegier, men som bar på minnet av dessa grymma år. Det är därför inte underligt om man inom familjen Tocqueville var en aning skeptisk till politiska experiment, efter att de från första parkett hade tvingats bevittna hur ropen om frihet och jämlikhet slutade i blodbad. Dessutom hade revolutionen ju banat vägen för den krigiske despoten Napoleon Bonaparte. Nej, Frankrike var inte något skyltfönster för dem som drömde om ett nytt samhälle, bortom den traditionella monarkin. I synnerhet inte om man var adelsman.

Därför är det besynnerligt, minst sagt, att Alexis de Tocquevilles kom att bli en av sin tids främsta förespråkare för demokrati. Trots de mörka familjeerfarenheterna kom han att skriva en rad böcker om vikten av frihet, jämlikhet och demokrati. Det var inte fråga om något rebelliskt ungdomsuppror – Tocqueville var inte den melodramatiska typen. Han högtaktade sin familj, och förblev i mångt och mycket en av dem: Aristokrat i hjärtat men demokrat genom förnuftet, som han själv sade. Men hans övertygelse var att demokrati var det upplysta samhällsskick som historien själv, genom Guds försyn, strävade mot.

Det handlade dock inte om någon naiv optimism. De mörka familjeerfarenheterna gjorde honom medveten om att demokrati inte bara var ett nobelt projekt, utan också riskabelt. Det är denna

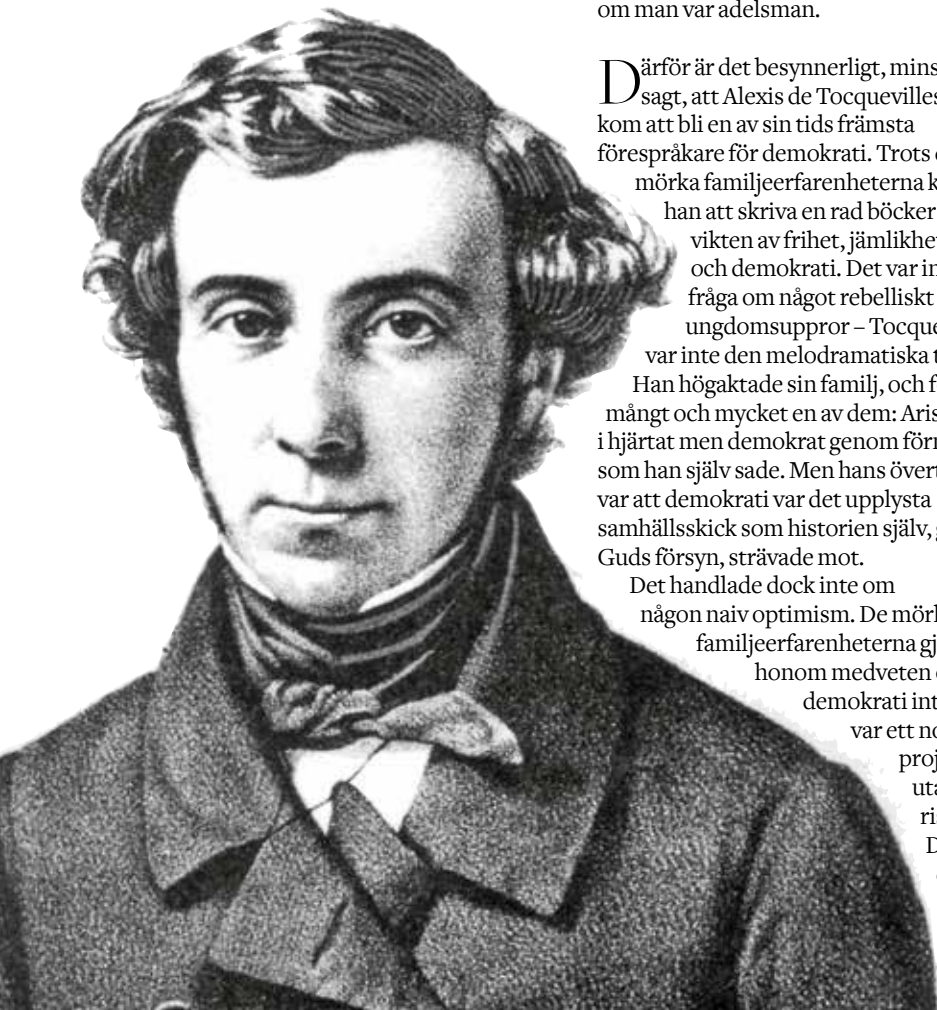
realism som gör att Tocquevilles arbeten fått en renässans de senaste åren och nu läses med ett förnyat intresse. Många vänder sig till honom för att förstå den demokratins kris som präglar en rad länder i väst idag. Inte minst det land som var Tocquevilles främsta inspiration och det tidiga 1800-talets enda moderna demokrati, nämligen USA.

Tocqueville och demokratin är också utgångspunkten för Olivier Zunz nya biografi, med titeln *The Man Who Understood Democracy*. Det är en klassisk livsverksbiografi som kartlägger Tocquevilles engagemang, relationer och skrivande från vaggan till graven. Zunz är professor i historia vid University of Virginia, och har ägnat sig i många år åt Tocqueville, bland annat genom att översätta hans arbeten. Det har gjort honom hemmastadd i det enorma arkivmaterial som Tocqueville har lämnat efter sig – förutom att han skrev många långa böcker, så hade han en talang för vänskap, vilket har resulterat i en mängd brev. Dessutom föregicks varje bokprojekt av en omfattande materialinsamling och anteckningar. Allt detta utgör råmaterial för Zunz ambitiösa biografi.

I centrum av boken står den fråga som Tocqueville brottades med hela livet: Vad krävs för att en stabil och vital demokrati ska kunna växa fram? Exakt när skiftet från familjens rojalism till hans egen liberalism skedde i Tocquevilles liv diskuterar Zunz av någon anledning inte. Hugh Brogan, en annan av skriftställarens levnadstecknare, menar att det inte kan slås fast med exakt het men förlägger det kring år 1828. Detta år arbetade den unge Tocqueville inom den franska statsförvaltningen, samtidigt som han följde föreläsningarna av den inflytelserike historikern François Guizot. Föreläsningarna fick honom att inse att 1700-talets franska feodala samhällen var i uselt skick. En revolution av något slag var nödvändig, men att den spårade ur i våld berodde på att adeln hade avlägsnat sig från lokalsamhällena och varken tog ansvar för dessa eller för den politiska utvecklingen i stort.

År 1830 såg historien ut att upprepa sig. Under julirevolutionen såg en frustrerad Tocqueville hur rojalister och liberaler åter stred med blanka vapen. Ännu en gång flöt blodet på Paris gator, ackompanjerat av ropen på frihet och jämlikhet. Vägen till ett demokratiskt Frankrike tycktes oändligt lång. Tocqueville letade efter inspiration och under förevändning att han ville studera det amerikanska fängelsesystemet reste han till USA tillsammans med sin vän Gustave de Beaumont. Det främsta skälet till resan var chansen att få se och försöka

>>

förstå ett fungerande demokratiskt samhälle.

Den 2 april 1831 bordade de skeppet *Le Havre* från staden med samma namn. Med förlig vind i ryggen satte de kurs mot demokratin förlovade land. I nio månader reste de runt i USA, och Zunz redogör nog för resvägarna och inte minst de samtal som Tocqueville förde längs färden. Ett antal informanter blev avgörande för honom när han samlade material till det som kom att bli hans stora livsverk: De två banden med titeln *Om demokratin i Amerika* som kom ut år 1835 och 1840. De landade mitt i revolutionernas Europa och gjorde honom till en litterär och statsfilosofisk stjärna över en natt.

Det tema hos Tocqueville som Zunz framförallt uppmärksammar är förhållandet mellan frihet och jämlikhet. Revolutionen hade, som bekant, krävt båda – och för att demokratin skulle förverkligas behövde de hållas samman, menade Tocqueville. Men han lade märke till att människor verkade vara beredda att ge upp friheten i jämlikhetens namn. Det vill säga: många var så frustrerade över ojämlikheten att de var redo att välkomna en despot som gjorde alla lika ofria. Det var detta som Napoleon hade erbjudit folket: Jämlikhet genom underordning – ett samhälle där alla var lika maktlösa. Och Napoleons erbjudande hade inte bara accepterats, utan hälsats med jubel. Så den stora frågan var om, och i så fall hur, jämlikhet och frihet kunde kunder förenas?

Resan till USA fick Tocqueville att inse att demokratin grund inte var juridik eller en välskriven konstitution, utan kultur och traditioner. För det han mötte på sin färd var människor som hade fostrats i frihetens konst under flera generationer. Sedan de första skeppen med pilgrimer anlände i början av 1600-talet hade de amerikanska kolonistörerna behövt ta ansvar för det lokala självstyret. På så sätt utvecklade de seder och bruk som var nödvändiga för friheten. För enligt Tocqueville var

frihet inte bara rätten att göra ”vad man vill”, utan ett ansträngande arbete för att moraliskt och materiellt förbättra både sig själv och samhället. Här knyter Zunz an till Isaiah Berlins berömda distinktion mellan negativ frihet och positiv frihet – en åtskillnad som inte görs av Tocqueville själv, men som hjälper oss att förstå hans resonemang. Det slags frihet som demokratin bygger är en krävande frihet, enligt Tocqueville. Det är därför vi har lätt att ge upp den och istället be despoter eller teknokrater att detaljstyra vårt liv.

Denna form av frihet är att likna vid en dygd: En moralisk muskel som, likt alla muskler, behöver tränas. I USA skedde denna träning i föreningslivet. Tocqueville imponeras av landets balanserade konstitution och dess rättsväsende, men konstaterar att landets vitala civilsamhälle är av

”Avståndet är ett problem för alla. För om man inte lyckas hålla ihop samhället så ligger revolutionen alltid på lut.”

ännu större betydelse för demokratin. För i föreningarna övar sig människorna i frihetens ädla konst, och lär sig att tillsammans ta ansvar för samhället. Det skapar samhörighet och delaktighet. Han noterar att amerikanerna inte vänder sig uppåt, till kongressen, om de vill bygga en bro eller organisera en skola, utan att de själva gör slag i saken genom att bilda en förening. Som han formulerade det i del två av den ständigt aktuella och omdiskuterade *Om demokratin i Amerika*:

Bland de lagar som styr de mänskliga samhällena finns det en som förefaller mig precisare och klarare än alla de andra. Skall människor förbli civiliserade eller bli civiliserade måste konsten att sammansluta sig utvecklas och fulländas i samma mån som jämlikheten i levnadsvillkor ökar.

Demokrati är alltså mer än bara ett statsskick. Det är en kultur, som bygger

på seder och bruk – les mœurs. En av dem som han möter på resan suckar att europeernas problem är att de tror att en republik skapas bara genom att man sammankallar en kongress. Nej, ett folk måste ha demokratin i sin själ och hjärta, ja ända in i mårgen: ”Republiken är överallt, på gatorna lika mycket som i kongressen”, förklarar mannen för Tocqueville.

Väl hemma ägnade Tocqueville tid och möda åt att sammanfatta sina intryck. Zunz beskriver förtjänstfullt den kreativa processen och hur han arbetar hårt med att hitta både en lämplig form och rätta formuleringar. För den som har njutit av att läsa *Om demokratin i Amerika* kan det vara värt att veta att han skrev om vissa meningar upp till 20 gånger för att få ordning på orden. Zunz gör också ett bra

arbete med att placera in böckerna i den franska politiken. I många iakttagelser och analyser som Tocqueville gör finns en passning till inhemska politiker, ibland med en väldigt specifik adressat.

Efter att ha utvecklat sin teori kring demokrati prövar Tocqueville att själv ge sig in i den praktiska politiken. Han väljs in i parlamentet och hoppas på att kunna påverka Frankrike i demokratiskt riktning – men med ett litet steg i taget. Han motsätter sig allt för radikala reformer, besjälad av övertygelsen att demokrati måste växa fram gradvis. I historiens ljus kan han ibland framstå som försiktig i överkant, men samtidigt: Är inte vår tids misslyckade försök att införa demokrati uppifrån i länder som Irak och Afghanistan ett tecken på att Tocqueville hade rätt? Alltså att ett demokratiskt statsskick måste vila på en demokratisk kultur.

Detaljerna och noggrannheten är styrkan i den här biografien, som ger en gedigen översikt över Tocquevilles verksamma år fram tills att han avled i sviterna av tuberkulos år 1859. Men ibland faller Zunz i det dike som Tocqueville menade att historiker lätt hamnade i: att de förser läsaren med mycket fakta, men få insikter. Till exempel noterar han ett flertal gånger att Tocqueville missar den evangelikala väckelse som i början av 1830-talet bubblar här och var på den amerikanska kontinenten. Men han resonerar aldrig samlat kring vad detta överseende har för betydelse för Tocquevilles analys av demokratin. Jag saknar också dialogen med andra forskare kring vägval i och tolkningar av Tocquevilles liv och texter.

En fascinerande detalj som Zunz noterar är att Tocqueville och Karl Marx satt samtidigt i läsesalen på British Museum, där de skrev och studerade källor. Tyvärr möttes de inte, vilket är beklagligt eftersom reflektionen kring ekonomisk ojämlikhet är något som Tocqueville utvecklade först sent i livet. För honom handlade jämlikhet framförallt om att vara lika i rättigheter – men hur påverkas dynamiken i ett demokratiskt samhälle av stora klassklyftor? Den som vänder sig till Tocqueville med den frågan finner inte mycket till vägledning. Han skrev ett arbete om fattigdomen i det moderna industrisamhället, men när han väl besökt England och fick chansen att se denna nöd med egna ögon ångrade han sina ord och skämdes för boken.

Just här finns också en av de stora utmaningarna för demokratin i vår tid: I det *ressentiment* som det växande avståndet mellan den rikaste procenten och de övriga orsakar – särskilt när de superrika helt kopplar loss från nationer och lokalsamhällen. Ur denna frustration växer ropen på starka ledare som kan kväsa den globala eliten och göra samhället mera jämlikt. Här sker alltså just det som Tocqueville varnade för: att människor kräver jämlikhet och struntar i om det sker på frihetens bekostnad.

Det svar som Tocqueville skulle ge är nog att människor kan acceptera att vissa är mer privilegierade än andra, om dessa söndagsbarn använder sina privilegier till att arbeta för det gemensamma goda. För enligt honom var det, som bekant, adelns bortvändhet från samhället som orsakade 1700-talets populistiska vrede. Det är alltså fragmentiseringen snarare än skillnader i sig som är det stora problemet. Läser man honom idag kan man inte undgå att oroa sig över att mönstret är på väg att upprepa sig. De superrika har sin egen värld långt uppe i stratosfären, medan den hårt ansatta medelklassen kämpar mot inflationstrycket och ser allt dystrare på framtiden. Avståndet är ett problem för alla. För om man inte lyckas hålla ihop samhället så ligger revolutionen alltid på lut. ✨

Joel Halldorf

THE MAN WHO UNDERSTOOD DEMOCRACY
THE LIFE OF ALEXIS DE TOCQUEVILLE
 OLIVIER ZUNZ
 Princeton University
 Press 2022

Serverhallar och kablar: nätet är ingen abstraktion.

FOTO: GETTY IMAGES

Internet har en kropp

TEKNOLOGI

Det är som att läsa en debattbok om det bästa sättet att stänga bålet efter att kon har rymt. Böcker om internet är inte längre fulla av ohämnad entusiasm – några av er minns kanske Chris Andersons *Free* (2009), där författaren förklarade att det enda rimliga priset på framtida varor och tjänster är noll. De böcker om nätet som skrivs idag handlar istället om hur det kunde gå så fel, och vad man förhoppningsvis kan göra åt det.

Den amerikanske teknikskribenten Ben Tarnoff inleder sin *Internet for the People* med en grundlig historik. Svårast av allt är att skriva om sin egen samtid; den distans som är nödvändig för att man ska kunna greppa det fenomen man skriver om, och tänka några icke-triviala tankar om det, har ännu inte uppstått. I det läget är Tarnoffs historik nyttig, framförallt eftersom han fokuserar på bortglömda eller mindre kända detaljer – det gör att nätet blir en liten aning främmande, och bara när det vardagliga har blivit just främmande kan vi urskilja vad som är på gång.

Det är utmärkt att han påminner sina läsare om att "internet har en kropp". Nätet är ingen abstraktion, det är inte virtuellt – det är kablar och serverhallar. Ändå låter det nästan oanständigt att säga att nätet är lika fysiskt som all annan teknologi, exempelvis ångmaskinen. Jag glömmar aldrig när den kanadensiske teknikbloggaren Tom Slee visade upp ett populärt videoklipp och för-

klarade: det här är inte Youtube. Sedan visade han en bild som jag aldrig hade sett förut, en gigantisk serverhall bakom taggtråd, som fick den att likna ett högsäkerhetsfängelse i någon amerikansk öken: det här är Youtube. För att distribuera söta kattvideor till ett par miljarder människor krävs en enorm infrastruktur. Av någon anledning ska detta döljas för oss.

Genom Tarnoff får vi följa internet från 1970-talets militära infrastrukturprojekt, via 1980-talets nät för akademiker och entusiaster, till den stora kommersialiseringssvågen som inleddes på 1990-talet. Idag liknar internet en galleria med övervakningskameror i varje hörn, dominerad av ett fåtal globala monopolföretag – och med en mörk källarvåning där vilka olagliga verksamheter som helst går att hitta. På vägen får vi också lära oss galleriornas historia; det är sådana utvecklingar jag gillar. Amerikas första *shopping mall* konstruerades 1956 av Victor Gruen, en judisk socialist från Wien, som ville återskapa det urbana livet i en central-europeisk storstad. Gallerierna blev populära, men muterade snart till något helt annat än vad Gruen hade tänkt sig – ungefär som internet.

Al Gore var en tidig internetpionjär, skriver Tarnoff, men han svek den ursprungliga visionen om att privata nätleverantörer skulle operera under federal kontroll. Regeringen lämnade över kablarna till en handfull storföretag utan några krav på motprestationer, och kort därefter fick Demokraterna 120 000 dollar i kampanjbidrag från fyra tacksamma telebolag.

Trots att internet utvecklades i USA betalar amerikanerna nu världens högsta

>>

Söt kattvideo: kräver infrastruktur.

FOTO: UNSPLASH

avgifter för en genomsnittlig surfhastighet som ligger snäppet under Rumäniens – så fungerar en marknad som inte är tillräckligt reglerad. 160 miljoner amerikaner saknar snabbt bredband, och när skolorna var stängda under pandemin kunde en av fem studenter inte jobba hemifrån för att de saknade dator eller uppkoppling. Telebolagen får miljoner i bidrag för att förbättra sin service, men stoppar pengarna i fickan utan att göra något.

Det är inte bara data som samlas i molnet, skriver Tarnoff i en tänkvärd iakttagelse. Också arbetskraften håller på att förvandlas till ett moln av liknande slag. Facebook skulle inte fungera utan moderatorer, men modereringen är outsourcad till en arkipelag av lågbetalda underleverantörer över hela världen, sammankopplade genom fiberoptiska kablar. ”Målet”, skriver Tarnoff, ”är en värld där arbetskraft kan frambesvärjas lika bekvämt som datakraft, skalas upp för att möta efterfrågan, och sedan kastas bort – ett mänskligt moln av virtuella maskiner, där de virtuella maskinerna är människor.”

ett företag han tittar närmare på är Uber. Inget techbolag har någonsin förlorat så mycket pengar, skriver Tarnoff, ändå värderas det till tiotals miljoner dollar. Det är inte intäkterna från taxiverksamheten som får investerarna att fortsätta pumpa in pengar i Uber, utan förväntningarna på de datamängder som samlas in – från både förare och kunder. Övervakningen är grejen, körningarna är en bisak. Oavsett vad ditt företag sysslar med: när du har kopplat upp dig befinner du dig i underrättelsebranschen.

Om ”Internet for the people” hade kommit för femton år sedan skulle den ha varit dynamit, och om den hade kommit ännu tidigare, när det fanns chans att påverka internets utveckling, skulle den ha varit så långt före sin tid att ingen lyssnade på den. Vad har den att ge oss idag?

När Tarnoff i slutet övergår till vad borde-göras-fasen blir boken, trots goda förutsättningar, litet väl tunn. Några djärva visioner bjuder han inte på. Han föreslår att de som vill reformera internet ska inspireras av defund the police-rörelsen, och av

den svarta aktivisten och DDR-kramaren Angela Davis. 1972 besökte hon Sovjet och Östtyskland, och skakade hand med Erich Honecker. Hennes aktivism har till stor del handlat om att fängelserna borde avskaffas, men när det gällde dissidenterna i Sovjet ansåg Davis att de förtjänade att stanna bakom galler: ”De är sionistiska fascister och motståndare till socialismen.” En vänsterintellektuell som Tarnoff borde inte ha svårt att hitta bättre förebilder.

Att bryta sönder Google och Facebook med antitrustlagstiftning räcker inte, menar Tarnoff. Mer konkurrens kommer inte nödvändigtvis att ge oss ett människovärdigare internet. Konkurrensen kan lika gärna leda till ett ännu mer hänsynslöst krig om vår uppmärksamhet, och till ännu mer oetiska sätt att samla in åtråvärda data.

Tarnoff önskar sig avprivatisering och offentligt finansierade tjänster, men det är ganska oklart hur det ska se ut i praktiken. Han har också ett gott öga till lokala initiativ. Som reaktion på de stora telebolagens dåliga service har ett litet offentligt elbolag i Tennessee börjat erbjuda USA:s bästa bredband – 200 gånger snabbare än genomsnittet. 18 delstater begränsar eller förbjuder lokala bredbandsleverantörer av detta slag, kommenterar Tarnoff.

”Det är inte intäkterna från taxiverksamheten som får investerarna att fortsätta pumpa in pengar i Uber, utan förväntningarna på de datamängder som samlas in – från både förare och kunder.”

En del av lösningen, skulle jag vilja invända, är att göra nätet till en riktig marknad. Släpp gratisfantasierna. På en mogen, fungerande marknad betalar du för det du vill ha, och får betalt för det du bidrar med. Om din personliga information är kommersiellt värdefull – och det är den tydligen, eftersom monopolföretag kan tjäna miljarder på den – borde du äga den, och den som vill utnyttja den måste göra det på dina villkor. Villkor som fortfarande återstår att förhandla fram – som när fackföreningarna steg för steg förbättrade lönearbetarnas villkor. Det är dags att informationsboskapen får en folkrörelse som tillvaratar dess intressen.

Det visade sig inte vara särskilt svårt att få folk att betala en månatlig summa för Netflix och Spotify – varför inte också för e-post, sökningar och en reklamfri motsvarighet till Facebook? Först när du betalar kan du kalla dig kund, och kan ställa vissa krav på den tjänst du använder; hos gratistjänsterna kommer du aldrig att bli något annat än råmaterial för datautvinning.

Men även om vi ersätter gratistjänsterna med reklamfria alternativ har vi inte löst de problem som nätets övervakningsteknologi har fört med sig. Även en betaltjänst kommer att ha starka incitament att övervaka sina kunder, exempelvis för att kunna servera material som är relevant och intressant för dem.

Det är absurt att det enda sättet att navigera i vår nya offentlighet är att göra det genom ett reklamfinansierat monopolföretag. Internet är oanvändbart utan Google. Vem skulle kunna utmana dem? Jag kan tänka mig ett alternativ. Om ett antal universitet och nationalbibliotek samarbetade, förslagsvis inom EU, skulle dessa ha tillräckliga resurser för att indexera internet i realtid, och de skulle kunna erbjuda sökresultat som inte drevs av vinstmotiv. Börjar folk föredra en annan sökmotor skulle det vara ett grundskott mot Googles verksamhet.

Men, återigen, även en söktjänst av det slag jag har skisserat kommer att ställas inför de djupare problem som Google har tvingats erkänna på senare år. En sökmotor kan inte bara vara sökmotor. Den är tvungen att fungera som en global redaktör, och det är en omöjlig roll. När är det relevant att ge folk vad de frågar efter, och när bör man försöka motverka rykten, konspirationsteorier, desinformation,

fördomar och hat? Om du inte motverkar desinformationen bidrar du till att förstärka den – var på skalan mellan att ge folk vad de vill ha och ge folk vad de behöver ska en offentlig sökmotor lägga sig?

Antag att du driver en sökmotor. Vad svarar du den som söker efter bästa sättet att ta sitt liv? Vad svarar du den som söker efter belägg för att Förintelsen aldrig har hänt? Kanske kommer du att vilja samla data om dina användare, så att du vet att den som söker efter självmordsmetoder är en deprimerad fjortonåring som behöver få en länk till en hjälplinje överst bland sökresultaten, medan den som söker på Förintelsen är en etablerad specialist på högerextremism, som kan anförtros full tillgång till Förintelseförnekande material. För att veta sådant behöver du övervaka dina användare i detalj. Ingen sökmotor, offentlig eller reklamfinansierad, kan undvika sådana dilemman.

Den enda heltäckande lösning jag kan tänka mig är att vi behöver inse att nätet är ett samhälle – och som varje samhäl-

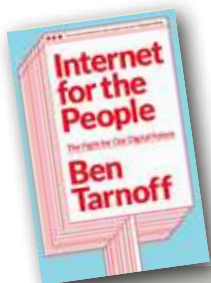
le behöver det institutioner, traditioner, skrivna och oskrivna regler, rättigheter och skyldigheter, samt en balans mellan marknad och offentlighet. Den kaliforniska ideologin kan aldrig skapa ett samhälle. Det borde man ha förstått redan på papperet, men tydligen var det nödvändigt att göra ett experiment i full skala. John Perry Barlows pompösa manifest "A Declaration of the Independence of Cyberspace" (1996) framstår idag som en fantasi om en liten pojkes trädskoja utanför samhället.

Är det inte självklarheter? Nej, det verkar inte så. Den gängse föreställningen om nätet hade kunnat vara en von Trier-film. Vid millennieskiftet krockade Jorden med den främmande planeten Internet, befolkad av änglar som kunde leva på luft och kärlek, och som fritt delade med sig av sin kreativitet utan behov av något så gammaldags som betalt för sitt arbete. Senare, när vi blivit lite klokare, visade det sig att planeten i själva verket var befolkad av rasistiska troll. Allt vi kan hoppas på är att våra nya, välvilliga herrar tar en hammare och bankar ner trollen i marken så fort de ser huvuden som sticker upp.

Sådana texter, som det finns alltför många av, får mig att vilja säga: Det finns inget internet! Allt som finns är en planet med 8 miljarder människor. Ibland är de på Whatsapp eller Facebook, ibland sitter de vid köksbordet eller på krogen. Det gör ingen större skillnad. Det är samma människor, med samma åsikter, och tillsammans bildar de samma samhälle.

Om jag försöker se framåt finns det ett ord som det är svårt att undvika – världsregering. När offentligheten befann sig inom nationalstatens gränser var lagar, myndigheter och institutioner nationella. Vi utvecklade tryckfrihet, upphovsrätt, förtalslagstiftning, journalistisk yrkesetik, informella regler för argumentation och debatt – ett helt ekosystem som gjorde den nationella offentligheten möjlig. När vi börjar se konturerna av en global offentlighet är det dags att vi utvecklar globala institutioner, eftersom inget samhälle kan existera utan institutioner. ✨

Håkan Lindgren

INTERNET FOR THE PEOPLE
THE FIGHT FOR OUR DIGITAL FUTURE
BEN TARNOFF
Verso 2022

Aborträtt: en federal eller delstatlig fråga?

FOTO: ALAMY

Den goda viljan

JURIDIK

Det har varit en intensiv sommar på 1 First Street i Washington, den adress där den amerikanska högsta domstolens imposanta byggnad i nyantik stil är belägen. De nio domarna har på kort tid avgjort en rad kontroversiella ärenden.

Den 23 juni avkunnades dom i New York State Rifle & Pistol Association, Inc. v Bruen, en dom som inskränker delstaternas rätt att lagstifta om hur

medborgarna får bära eldhandvapen. Den 24 juni kom domslutet Dobbs v Jackson Women's Health Organization, som oimintetgör domslutet Roe v Wade från 1973 och som därmed upphäver rätten till abort i USA på federal nivå. Den 27 juni kom domen i Kennedy v Bremerton School District, där domstolen kullkastar tidigare prejudikat och försvarar en lärares rätt att leda bön i skolmiljö. Den 30 juni avgjordes West Virginia v EPA, där domstolen kraftigt beskar den amerikanska naturvårdsmyndighetens mandat att reglera utsläppen från kraftverk.

>>

I alla dessa tre domslut har sex domare – Roberts, Alito, Thomas, Gorsuch, Kavanaugh och Barrett – förenat sig mot tre skiljaktiga – Breyer, Sotomayor och Kagan. Det konservativa 6-3-majoritetens i högsta domstolen kan väntas sätta sin prägel på en lång rad kommande domar. I Dobbs aviseras att den rättsliga argumentationen i domen kan användas för att kullkasta den federala rätten även till preventivmedel och samkönade äktenskap.

Juni-domsluten ändrar i flera fall tidigare prejudikat som gällt i decennier. Särskilt Dobbs men även de andra konservativt lutande domsluten hyllas i det ena politiska lägret i det politiske polariserade USA, medan avskyn är betydande i det motsatta lägret.

Den rättsfilosofiska skolbildning som präglar de färskas domarna från 1 First Street kallas originalism och har kommit att bli den vanliga hållningen för konservativa jurister i USA. Originalismens utgångspunkt är att konstitutionen ska tolkas som avsikten var när den tillkom. Att genom tolkning formulera nya konstitutionella rättigheter som inte återfinns i den skrivna konstitutionen – till exempel en rätt till abort – är inte möjligt, enligt denna syn. Mot dem står progressivister, som vill se en föränderlig tolkning av konstitutionen i dialog med samhällets föränderliga värderingar.

Samtidigt med originalisternas seger, stärkta av de tre domare Trump fick möjlighet att utse under sin mandat-

”Målet för domstolarna bör inte vara att närsynt avgöra enskilda ärenden, utan att i likhet med andra statsorgan sträva mot det allmänna goda.”

period, presenterar juridikprofessorn Adrian Vermeule vid Harvarduniversitetet en stenhård kritik av både originalismen och den progressiva skolan. I den nya boken *Common Good Constitutionalism* för han istället fram ett annat sätt att tolka lagen, där en strävan efter det allmänna goda – the common good, eller bonum commune på latin – bör vägleda domstolarna.

Kärnan i Vermeules argumentation är en vändning från lagen mot rätten, alltså från en rättspositivistisk syn där lagen skapar rätten till en syn på rätten som ett system som har vuxit fram genom sekler. Det rättsliga arvet, där till exempel naturrätt, romersk och kanonisk rätt finns med, bör vägleda juristens verksamhet och inspirera tolkningen av enskilda lagar.

Denna vändning är enkel att utläg-

ga pedagogiskt där språket, i likhet med svenskan, gör en tydlig åtskillnad mellan lag och rätt: *lex* och *ius* på latin, *ley* och *derecho* på spanska, *loi* och *droit* på

franska. Detta förhållande gäller dock inte engelskan, vilket försvårar Vermeules uppgift.

Målet för domstolarna bör inte vara att närsynt avgöra enskilda ärenden, utan att i likhet med andra statsorgan sträva mot det allmänna goda. Detta goda är inte ett aggregat av de enskilda medborgarnas goda, utan avser hela den politiska gemenskapens välgång. Vermeule jämför med ett fotbollslag som vinner en match. Segern är lagets framgång och även om de enskilda spelarna bidragit till och gläds åt den är inte segern en addition av spelarnas individuella insatser.

Föreställningen att rätten ska sträva efter det allmänna goda är inte ny. Thomas av Aquino, den store skolastikern och katolska kyrkans *Doctor Angelicus*, definierade lagen som en förord-

ning syftande till det allmänna goda. Med hjälp av förnuftet och traditionen är det fullt möjligt att identifiera vad som är det allmänna goda, menar Vermeule. Både dömande, lagstiftande och verkställande statsorgan har rätt att med kraft agera för att uppnå detta goda. Individuella rättigheter som äganderätt och yttrandefrihet är värdefulla då de bidrar till det goda samhället. Men rättigheterna saknar intrinsiskt värde och är inte absoluta, deras värde är instrumentellt och avhängigt deras bidrag till samhällets välgång. Rättigheter som utövas på ett sätt som gör att det gemensamma goda skadas bör inte upprätthållas av domstolarna.

Den stora tilltron till statens förmåga att bidra till det allmänna goda i kombination med synen på individuella rättigheter som endast instrumentella innebär att Vermeule hamnar i polemik med en libertariansk tradition som insisterar på en inskränkt statsmakt och starka rättigheter.

Med den progressiva skolan delar Vermeule tanken att tolkning av lagen bör vara föränderlig över tid och att rätten har ett ändamål, ett *telos*. Men även med vänstern hamnar Vermeule i polemik, då han tillmäter traditionen stor betydelse och underkänner en progressiv

Vapenköp: skyddade av konstitutionen?

FOTO: ALAMY

strävan att frigöra individen från alla traditionella band. Rättens ändamål är det allmänna goda, inte den autonoma individen.

Vermeules uppgörelse med den just nu triumferande originalismen utgör den mest brännande delen i boken. Det anspråk att representera något ursprungligt som är kärnan i originalismen underkänner han helt. Originalismen som rättsfilosofisk tradition är en produkt av efterkrigstiden, ett svar på den filosofi som växte fram parallellt med New Deal-eran och som tolkade konstitutionen på ett sätt som medgav en kraftig expansion av den federala staten på olika välfärdsområden. Originalismen bör därför främst betraktas som en retorisk och politisk position.

Den äldre konstitutionella filosofin i USA är inte libertariansk, utan en där samhällets generella välfärd alltid var viktig. Vermeule visar övertygande att högsta domstolen under 1800-talet och det tidiga 1900-talet gång på gång försvarade delstaternas rättigheter att agera för det allmänna bästa mot individer som hävdade sina rättigheter. I syfte att bidra till den generella välfärden försvarades till exempel delstaternas rätt att införa restriktioner för alkoholförsäljning (Mugler v Kan-

sas, 1887), deras rätt att reglera gruvarbetsares arbetstider (Holden v Hardy, 1898) och att införa tvingande vaccinationer (Jacobson v Massachusetts, 1905).

Att "bidra till den allmänna välfärden" är ett av den amerikanska konstitutionens syften enligt dess inledande mening och liknande formuleringar återfinns i många federala lagar och del-

"Ett betydande inflytande från katolskt tänkande är uppenbart i Common Good Constitutionalism."

statskonstitutioner. Detta visar enligt Vermeule hur centralt en föreställning om det allmänna goda var i republikens barndom och en originalism som inte tar hänsyn till detta kan inte göra anspråk på ursprunglighet. Dessutom är det nödvändigt att lagen tolkas med en politisk idé om hur samhällets bör gestaltas. Föreställningen att det räcker med att söka den ursprungliga meningen är inte rimlig.

En common good-majoritet i den hösta domstolen hade troligen också åsidosatt den federalt skyddade rätten till abort som skapades med Roe v Wade och den hade skyddat bön i skolan. Däremot hade den troligen bekräftat delstaternas rätt att reglera bärandet av vapen och rätten för miljöskyddsmyndigheterna att reglera utsläpp, men hänvisning till deras ansvar att agera i det allmänna bästa.

Ett gott samhälle behöver både domstolar och politiska organ som strävar mot det allmänna goda. Vermeule lyfter den antika indelningen av styrelseskick, där samhället antingen kan styras av en enskild, ett fåtal eller de många. Alla dessa former kan antingen sträva mot samhällets allmänna bästa, eller korrumpas genom att de styrande gynnar sig själva. En god aristokrati, där ett fåtal av samhällets främsta styr i syfte att uppnå det bästa för samhället, kan till exempel förfalla till en korrupt oligarki. Av detta följer att demokrati kan vara ett lämpligt styrelseskick för att uppnå det allmänna goda, men det är inte nödvändigt. En lag blir inte rättfärdig genom att den har beslutats demokratiskt, utan genom att den bidrar till *bonum commune*. Folkligt inflytande är nödvändigt för ett gott samhälle, men det behöver inte gestaltas i form av den moderna massdemokratin.

En auktoritär utveckling risken för att en stark stat, en föreställning om ett objektivt gott att sträva efter, en sval inställning till demokrati och relativa rättigheter. En oroande illustration av detta är att flera amerikanska intel-

lektuella som tillhör en katolskt inspirerad rörelse som strävar mot en idé om *the common good* visar uppskattning för Ungerns premiärminister Viktor Orbán. Som självutnämnd försvarare av kristenheten och den västerländska traditionen uppskattar den ungerska ledaren säkert det intellektuella försvaret av kraftfull maktutövning och frånvaron av starka indivi-

duella rättigheter och självständiga domstolar. Många bedömare skulle samtidigt säga att Orbán har blivit en auktoritär ledare, i strid med det allmänna bästa.

Ett betydande inflytande från katolskt tänkande är uppenbart i *Common Good Constitutionalism*. Centralbegreppet, *the common good*, är en av fyra bärande principer i den katolska socialläran, den tradition av undervisning om samhällsfrågor som den romersk-katolska kyrkan utvecklat sedan 1890-talet. Samtidigt är sex av nio domare i högsta domstolen praktiserande katoliker (Sotomayor är den enda av dem som tillhör minoriteten.) Det innebär att det i domstolen bör finnas flera som har insikt om de värden och intellektuella källor som Vermeule bygger sitt resonemang på.

Common Good Constitutionalism är en mycket amerikansk bok. Som europeé är det lätt att rygga tillbaka inför den enorma roll som domstolar och juridik spelar i det amerikanska samhället. Detta förhållande leder samtidigt till en rik och livaktig rättsfilosofisk debatt, en debatt som Vermeules bok skriver in sig i. Särskilt exotiskt framstår Vermeules resonemang i ett Sverige som fortfarande är präglad av Axel Hägerström och Uppsala-skolans värdenihilism och radikala rättspositivism.

Det polariserade USA tycks vara i förtryvlat behov av en förenande idé om det gemensamma goda. Det gäller politiken men också i rättsväsendet, där många av de mest kontroversiella stridsfrågorna kommer att avgöras. Det är inte otänkbart att en återupptäckt av den *common good*-filosofi som tidigare präglat Förenta staterna kan leda till en väg ut ur den förlamande splittringen. ✨

Joel Stade

**COMMON GOOD
CONSTITUTIONALISM**
ADRIAN VERMEULE
Polity 2022

Bengt Ohlsson

Läsning med syrebrist

MED UNGEFÄR TRE års mellanrum brukar jag läsa Niklas Rådströms fenomenala minnesbok om Stig "Slas" Claesson, *Stig*. Det är som när man letar upp stora sporthändelser på Youtube för att se om man kommer att känna samma rysning den här gången också, och jo, det gör man.

Efter den senaste omläsningen fick jag en impuls att läsa sonen Nils Claessons *Blåbärsmaskinen*, som kom ett par år före *Stig*. Det är en plågsam läsoplevelse. Men kanske inte på det sätt som författaren avsett. Trots att boken beskriver en svår barndom med en lynnig, försupen och tablettmissbrukande farsa känns den gnällig och osmält. Sonen staplar den ena förment "kärnfulla" meningen på den andra, som för att efterlikna sin pappas stil.

Så jag får lust att plocka ut något av pappans verk ur bokhyllan. Jag har inte läst "Slas" på många år. Men nu ser jag fram emot att göra det. Pappan som till skillnad från sin bittre son vet hur slipstenen ska dras.

Det blir *Henrietta ska du också glömma* från 1977.

Första meningen lyder: "Igår slog jag sönder den förbannade gamla pinnsoffan."

Sen mal huvudpersonen på om vädret, högmässan i radion och "kåtshowen" som han reser omkring med. (En fluktbög, en strippa och två lesbiska tjejer.)

Jag försöker hålla humöret uppe och paniken borta. Men efter bara några kapitel tvingas jag inse att jag inte bryr mig ett dyft om varför han slog sönder den förbannade gamla pinnsoffan. Samma tomhet infinner sig under läsningen av faderns firade roman som under sonens ljumt mottagna fadermord.

I ren desperation söker jag mig till *Om vänskap funnes* från 1981, en bok som gjorde ett djupt intryck på mig när jag var sjutton. Men det hjälper inte.

Jag har en kompis som har en halvhög position inom universitetsvärlden. Redan när vi lärde känna varandra för 30 år sen var han ganska alkoholiserad. Fortfarande stöter jag på honom utanför vissa Söderkrogar där han svajande puffar på sina cigarrer. Men jag är inte längre orolig för att han ska gå ner sig.

Ibland när vi stannar och småpratar en stund – även i dagsljus och i nyktert tillstånd

– slår det mig hur färgad han är av att ha tillbringat så stor del av sitt liv vid olika bardiskar. Samtalen blir associationsrika, men ingen av associationerna leder någon vart, han är alltför rastlös. Försöker man bryta in i hans monologer är han snabb att avfärda ens infall, ofta i drastiska ordalag.

Den här sortens "samtal" kan kännas stimulerande i en stimmig bar halv två på natten. Eller gjorde det åtminstone en gång i tiden. När vi stöter ihop numera blir jag vemodig vid tanken på hur djupsinniga min polares ordströmmar kändes när jag var tjugofem. Men det finns ingenting där. Bara ordströmmar som kan vara mer eller mindre underhållande. Som frasandet från bubblorna i ett nyligen påfyllt champagneglas.

Ju längre jag bläddrar mig igenom Stig Claessons böcker, desto skarpare framträder min alkoholiserade polare för mina ögon.

"Men det finns ingenting där. Bara ordströmmar som kan vara mer eller mindre underhållande."

NÄR JAG DRYFTAR mina läsupplevelser med en kollega berättar hon hur viktig "Slas" var för henne i sena tonåren. Hans böcker var tunna och lättlästa, och hon kände sig så belåten över att hon trots sin ungdom lyckades tillgodogöra sig "riktig" litteratur. En sån

som de skrev om på kultursidorna.

Betydelsen av författarskap som får litteraturen att framstå som lustfylld och tillgänglig – Ulf Lundells är ett annat – ska inte underskattas. De kan liknas vid en litterär punktrörelse.

Ändå kan jag inte minnas när jag såg någon läsa Stig Claesson senast, eller nämnde hans namn.

Varför får ett författarskap luft under vingarna, och varför singlar det till marken och glöms bort?

Frågan tycks omöjlig att besvara på fyrtio års avstånd.

Kanske fyllde Claessons bardiskprosa ett tomrum som ingen riktigt var medveten om. Kanske var den en reaktion på strömningar som länge hade varit förhärskande och som ingen heller var medveten om. Sen blev han ett "varumärke".

En klocka som stannat kan som bekant trösta sig med att den visar rätt två gånger om dygnet. I väntan på att tiden eventuellt kommer att stå på "Slas" sida igen får vi läsa Niklas Rådström. ✱

Trött på att bli uppfostrad? Då är Fokus ditt andningshål.

Vi tror fortfarande på nyfikenhet i en ängslig tid. Vi gillar klarspråk och god stilistik. Vi är oberoende, både politiskt och i förhållande till vår egen bransch. Vi finns i samtiden, utan att vara samtidens fånge.

- 12 nummer av Fokus
- Allt material på Fokus.se
- Nyhetsbrev

Vill du hellre prova Fokus Digital? Nu 6 månader för 79 kr!

För dig som endast vill få tillgång till allt material på fokus.se. Ta del av erbjudandet på fokus.se/digital. Du sparar 815 kr!

Johan Hakelius
Politisk chefredaktör

Svarskort

... eller svara på webben:

fokus.se/axess

☐ **Ja tack!** Jag beställer **12 nr** av nyhetsmagasinet Fokus för bara **198 kr** (ordinarie lös.nr pris 948 kr). I min prenumeration får jag tillgång till allt material på fokus.se, pdf-tidningen och tidningen i brevlådan. **Jag sparar 750 kr!**

Namn

Adress

Postadress

Telefon

E-post

Frankeras ej.
Mottagaren
betalar portot.

Fokus/FPG Media AB
c/o Flowy AB

SVARSPOST
204 720 55
110 07 Stockholm

Prenumerationen är tidsbegränsad och avslutas automatiskt efter de nummer du beställt. Erbjudandet gäller tom 31/12 2022 och endast adresser i Sverige. Vid beställning samtycker du till att dina personuppgifter inklusive e-postadress och mobilnummer får lagras och hanteras av FPG Media AB för marknadsföring och digitala tjänster. Samtycket gäller till dess du säger upp det. Läs mer om vår personuppgiftspolicy på www.fokus.se/personuppgiftspolicy. Prenumerationsservice tel: **08-522 183 15** och www.fokus.se

THE SUBMARINER

Created in 1953 for pioneers of underwater exploration, the Submariner is a universal symbol of waterproofness and reliability. With its rotatable bezel to accurately monitor dive time, it is one of the most recognisable, iconic watches ever designed.

#Perpetual

OYSTER PERPETUAL SUBMARINER

KRONOS
STOCKHOLM
kronos.se

1851
NYMANS UR

STOCKHOLM
WATCHES & JEWELRY
WWW.NYMANSUR.COM